

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE FİNANSMAN BİLİM DALI

**ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN
MUHASEBELEŞTİRİLME ESASLARI**

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KOPUZ

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE FİNANSMAN BİLİM DALI

**ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN
MUHASEBELEŞTİRİLME ESASLARI**

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KOPUZ

Danışman: PROF. DR. DOĞAN ARGUN

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İŞLETME Anabilim Dalı MUHASEBE FİNANSMAN Bilim Dalı Yüksek
Lisans öğrencisi BÜŞRA KOPUZ'ın ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ ESASLARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 19.07.2010 tarih ve 2010-14/19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oybirliğiyle Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 31/08/2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. DOĞAN ARGUN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. HANİFİ AYBOĞA
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. GÜRBÜZ GÖKÇEN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no.
İÇİNDEKİLER	i
TABLO LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSUNA GENEL BAKIŞ

1.1. Ödemeler Bilançosu Kavramının Tanımı ve Özellikleri	4
1.1.1. Ödemeler Bilançosu Kavramı	4
1.1.2. Ödemeler Bilançosunun Temel Özellikleri	7
1.1.2.1. Ekonomik İşlem	8
1.1.2.2. Yerleşiklik	9
1.1.2.3. Çift Kayıt Esası	12
1.1.2.4. Otonom ve Denkleştirici İşlemler	14
1.2. Ödemeler Bilançosu İşlem Türleri	16
1.2.1. Değişimler	17
1.2.2. Karşılıksız Transferler	17
1.2.3. Göçler	17
1.2.4. Hak ve Yükümlülüklerin Yeniden Sınıflandırılması	18
1.2.5. Değerleme Değişiklikleri	18
1.2.6. Özel Çekme Haklarının Tahsisi	19
1.2.7. Altın Mevcutlarındaki Değişiklikler	20
1.3. Ödemeler Bilançosu Sunumları	21
1.3.1. Özet Sunum	21
1.3.2. Analitik Sunum	21
1.3.3. Ayrıntılı Sunum	22

2.BÖLÜM
ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI VE
KALEMLERİN YAPISI

2.1. Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Sınıflandırılması	22
2.1.1. Temel Sınıflandırma	22
2.1.2. Ayrıntılı Sınıflandırma	25
2.1.2.1. Cari İşlemler Hesabı	25
2.1.2.2. Sermaye ve Finans Hesapları	27
2.2. Ödemeler Bilançosu Kalemleri	32
2.2.1. Cari İşlemler Hesabı	33
2.2.1.1. Cari Hesap Kalemleri	33
2.2.1.2. Cari İşlemler Hesabının Yapısal Analizi	40
2.2.2. Sermaye ve Finans Hesapları	46
2.2.2.1. Sermaye Hesabı	46
2.2.2.2. Finans Hesabı	47
2.2.3. Net Hata ve Noksan (İstatistiki Farklar)	58
2.3. Ödemeler Bilançosunda Denge ve Dengesizlik Kavramlarının Analizi	61
2.3.1. Temel Denge	66
2.3.2. Likidite Dengesi	67
2.3.3. Resmi Rezervler Dengesi	67

3. BÖLÜM
ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

3.1. Ödemeler Bilançosu Muhasebesinin Ticari Muhasebe, Milli Muhasebe ve Devlet Muhasebesiyle İlişkisi	70
3.1.1. Ticari Muhasebe	70
3.1.2. Milli Muhasebe	71
3.1.3. Devlet Muhasebesi	72
3.2. Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Kayıt İlkeleri	77
3.2.1. Çift Kayıt Esası	77
3.2.2. Kayıtların Değerlemesi	78
3.2.3. Kayıt Zamanının Belirlenmesi	80
3.2.4. Hesap Birimi	80
3.2.5. Toplama ve Netleştirme	81
3.3. Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilme Esasları	82
3.3.1. Cari İşlemler Hesabı	82
3.3.2. Sermaye Ve Finans Hesapları	89
3.3.2.1. Sermaye Hesabı	89
3.3.2.2. Finans Hesabı	89
3.4. Uygulamalar	96
 SONUÇ	 111
EKLER	114
KAYNAKÇA	117

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: T Hesabı Örneği.....	13
Tablo 2: Ödemeler Bilançosu Kalemleri	24
Tablo 3: Cari İşlemler Bilançosu: Ocak-Haziran 2010	41
Tablo 4: Cari İşlemler Açığına Ve Finansman Yapısına İlişkin Göstergeler.....	46
Tablo 5: Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum	65
Tablo 6: Ödemeler Bilançosu Denge Tanımları	69
Tablo 7: Ödemeler Bilançosu Ayrıntılı Sunum:Cari İşlemler Hesabı	109
Tablo 8: Ödemeler Bilançosu Ayrıntılı Sunum:Sermaye ve Finans Hesapları.....	110

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BPM5	: Ödemeler Dengesi 5. El Kitabı (Balance Of Payments 5. Edition)
BPM6	: Ödemeler Dengesi 6. El Kitabı Balance Of Payments And International Investment Position Manual Sixth Edition
C	: Tüketim Harcamaları
CIF	: Navlun ve Sigorta Ödenmiş Teslim (Cost Insurance & Freight)
FOB	: Gemi Güvertesinde Teslim (Free On Board)
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
EX	: İhracat
FAS	: Geminin Bordasında Teslim
G	: Hükümet Harcamaları
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
I	: Yatırım Harcamaları
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association)
IM	: İthalat
IFC	: Uluslararası Finans Kuruluşu (International Finance Corporation)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
No.	: Numara
NHN	: Net Hata Ve Noksanlar
OECD	: Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü (Organisation For Economic Co-Operation And Development)
s.	: Sayfa
SDR	: Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

UNESCO : Birleşmiş Uluslar Eğitim, Bilim Ve Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization)

UYP : Uluslararası Yatırım Planı

Y : Milli Gelir

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Büşra Kopuz
Anabilim Dalı	: İşletme
Programı	: Muhasebe Finansman
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Doğan Argun
Tez Türü Ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Eylül 2010
Anahtar Kelimeler	: Ödemeler Bilançosu, Çift Taraflı Kayıt Sistemi, Cari işlemler Hesabı, Sermaye ve Finans Hesapları

ÖZET

Ülkeler arası karşılıklı bağımlılığın artması ve küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla beraber uluslararası ekonomik işlemler hız kazanmış ve bu ekonomik işlemlerin kaydedilmesi zorunlu hale gelmiştir. Ödemeler bilançosu adı verilen sistem, uluslararası ticarete konu olan işlemleri biraraya getiren, sınıflandıran, kaydeden ve bilgi kullanıcılarına sunan bir düzen olarak bu ihtiyacı karşılamaktadır.

Bu çalışmada tüm uluslararası ekonomik işlemleri cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesabı olmak üzere iki ana başlıkta sınıflandıran ödemeler bilançosunun kalemleri üzerinde durulmuş ve kayıt sistemi incelenmiştir. Bir ülkenin belirli bir dönemde varlık ve yükümlülüklerindeki artış ve azalışı çift taraflı kayıt sistemiyle kaydeden ödemeler bilançosu bir kar ve zarar tablosu gibi çalışmakta ve ticari bilançolarda olduğu gibi ülkelerin birikmiş borç ve alacak tutarlarını göstermemektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Büşra Kopuz
Field : Business Administration
Programme : Accounting & Finance
Supervisor : Prof. Dr. Doğan Argun
Degree Awarded And Date : Master - September 2010
Keywords : Balance Of Payments, Double-Entry Bookkeeping System, The Current Account, The Capital And Finance Accounts

ABSTRACT

International economic transactions gain speed with increasing mutual dependence between countries and spreading of globalization; therefore it's been necessity to record these economic transactions. The system called the balance of payments is a regime that brings together, classifies, records all the transactions which are subject to international trade and reports them to the users.

In this study it is mentioned about the issue of balance of payments that classify all the international economic transactions in two main headings as the current account and the capital and finance accounts besides the recording system of it. The balance of payments works as the statement of profit and lost with recording the increases and decreases of a country's assests and liabilities within a period of time and the accumulated assests and debits aren't seem in the balance of payments like the commercial balance sheets.

GİRİŞ

Globalleşme adı verilen değişim rüzgarı, günümüzde birçok ülke ekonomisini giderek artan oranda birbirine bağlamakta ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda ülkeler arasında mal ve hizmet alışverişini zorunlu kılmaktadır. İklim şartlarının, bitki örtüsünün ya da doğal kaynakların çeşitliliği, iş bölümü ve uzmanlaşma alanlarının farklılık göstermesi, iç talepteki değişimler, hammadde ve teknoloji ihtiyaçlarındaki çeşitlilik gibi birçok unsur uluslararası ticaretin hız kazanmasına neden olmuş ve uluslararası arenada ülkeleri birbirine daha çok bağlamıştır.

İngiltere'nin Amerika'dan uçak satın alması ve Amerika'nın İngiltere'den bilgisayar ithal etmesi; Almanya'nın Türkiye'den işçi talep etmesi ve Türkiye'nin Almanya'daki mühendislerin hizmetlerinden faydalanmak istemesi, İtalyan bir yatırımcının yatırım yapmak amacıyla Fransa'ya para transfer etmesi gibi ekonomik işlemler uluslararası niteliğe sahiptir. Tüm bu örnekler aracılığıyla anlatılmak istenen, ilgili işlemlerin ülkeler ve nitelikler bazında farklılıklar göstermesidir. Ülkeler arasındaki bu ticari ve finansal hareketleri sistematik bir düzende biraraya getiren, sınıflandıran, kaydeden ve belirli bir dönemi baz alarak ilgili işlemleri rapor halinde bilgi kullanıcılarına sunan tabloya '*ödemeler bilançosu*' denilmektedir.

Kısacası ödemeler bilançosu, bir ülkenin yerleşikleri ile diğer ülkelerin yerleşikleri arasındaki uluslararası işlemleri gösteren bir tablodur ve bu tablo, ülkelerin dış dünya ile olan iktisadi ilişkilerini, kimlerin ne ticareti yaptığını, nerelerde, niçin yatırım yapıldığını, bir ülke parasının değerindeki değişimleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan döviz krizlerini, iktisadi dengesizlikleri yansıtmaktadır. Böylece hükümetlere, ülkelerde ticari, mali ve parasal politikaları belirleyen kuruluşlara, uluslararası organizasyonlara, yatırımcılara, iş çevrelerine, kısacası uluslararası ticaret hakkında bilgi edinmek isteyen herkese yol göstermektedir.

Ödemeler bilançosunun açık ya da fazla vermesi, bir diğer tabirle dış denge konusu yüzyıllardan beri tartışılan bir konu olmuştur. İlk olarak 17. ve 18. yüzyıllarda Merkantilistler dış denge konusuna değinmiş; altın ve gümüş biriktirerek dış ticaretin fazla vermesi gerektiğine inanmışlardır. Merkantilistlerin yarattığı bu düşünce akımı zamanla değişikliğe uğramış ve yetkililer sadece ‘dış dengenin sağlanması’ gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu süreçte hükümetler bilançodaki açık ya da fazlaları farklı döviz kuru rejimleri uygulayarak dengelemeye çalışmış ve sabit döviz kuru uygulamasından esnek döviz kuru uygulamasına kadar çeşitli kur rejimleri benimsenmiştir.

Ödemeler bilançosu kavramının literatüre girmesi 1720’li yıllara dayanmaktadır; ancak bilançonun geniş anlamda ilk düzenlenme yılı 1921’dir. (Ülkemizde ise ilk defa 1926 yılında sadece ithalat ve ihracat hesaplarını gösteren ödemeler dengesi tabloları hazırlanmıştır.) 1921’den itibaren hazırlanan ödemeler bilançoları ülkeler arasında değişiklik göstermiştir. IMF’nin (International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu) kurulmasıyla beraber belirli bir sistem benimsenmiş ve özellikle 5. Ödemeler Dengesi El Kitabı’nın yayımlanması (BPM5) ile dış ticarete konu olan kalemlerin tanımlanması, sınıflandırılması ve kaydedilmesine ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

Bu çalışma, IMF tarafından yayımlanan 5. Ödemeler Dengesi El Kitabı’nın belirlemiş olduğu düzeni ve sınıflandırmaları esas alarak hazırlanmış ve üç bölümde sunulmuştur.

‘Ödemeler Bilançosuna Genel Bakış’ isimli bölüm üç alt başlık altında incelenmiştir. İlgili bölümde öncelikle ödemeler bilançosu kavramının tanımına, içeriğine ve özelliklerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Yine bu bölümde ödemeler bilançosuna konu olan uluslararası işlemlerin türü ve niteliği üzerinde durulmuştur. Son olarak da ödemeler bilançosunun sunum şekilleri açıklanmış ve böylece konuya dair genel bir kanı oluşturulmuştur.

‘Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Sınıflandırılması ve Kalemlerin Yapısı’ adlı bölümde, öncelikli olarak ödemeler bilançosuna konu olan kalemler BPM5’e göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma işleminden sonra uluslararası niteliğe sahip bir bilanço olan ödemeler bilançosunun ana hesap grupları ile bu grupların alt hesapları ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. İlgili bölümün en sonunda ise, daha önce de bahsedildiği gibi yüzyıllardan beri tartışıl原因en denge kavramı tanımlanmış ve bilançoadaki denge tanımları açıklanmıştır.

Son bölüm olan ve tezin ana konusunu oluşturan ‘Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilmesi’ başlıklı bölümde ise ödemeler bilançosu muhasebesinin diğer muhasebe sistemleriyle olan benzer ve farklı yönlerine değinilmiştir. Daha sonra ödemeler bilançosu kalemlerinin kayıt ilkeleri belirtilmiş ve buna göre yapılacak muhasebeleştirme işlemlerinin üzerinde dikkatle durulmuştur. Son olarak da tüm bu bilgiler neticesinde uluslararası işlem ve olayların kaydedilmesiyle ilgili olarak birkaç uygulamaya yer verilmiştir.

1.ÖDEMELER BİLANÇOSUNA GENEL BAKIŞ

1.1.Ödemeler Bilançosu Kavramının Tanımı ve Özellikleri

Şurası gerçektir ki, nasıl ki tüketiciler belirli miktardaki bütçeleri ile mümkün olduğu kadar fazla tatmin yollarını, yahut da belli bir tatmini en az harcama ile gerçekleştirme imkanlarını arıyorlarsa; ülkeler de ihtiyaç duydukları her malı üretemediklerinden, diğer ülkelerle mübadeleye girişerek verdikleri mal karşılığında daha çok mal alabilmeyi isterler. Bir diğer deyişle, her ülke, en düşük fiyatla, daha çok ve daha kaliteli mala sahip olabilmek için dış ülkelerle ticaret yapmayı amaçlar. Serbest mübadele taraftarlarına göre, en düşük fiyatla alabilmek için en uygun ve ideal yol; dünya piyasasını her ülkenin rekabetine açık tutmaktır. Ülkeler arasındaki mal, hizmet ve sermaye hareketleri ise, karşımıza ödemeler dengesi veya ödemeler bilançosu kavramını çıkarmaktadır. ¹

1.1.1. Ödemeler Bilançosu Kavramı

Ödemeler bilançosu kavramına dair literatürde dar ve geniş anlamlarda çeşitli tanımlamalara yer verilmektedir. Dar anlamda bir tanımlama yapmak gerekirse; “Ödemeler bilançosu, ülke sakinleri ile diğer ülke sakinleri arasında belirli bir dönemde yapılan ekonomik işlemlerin tamamını sistematik ve özet bir biçimde gösteren bir belgedir.”² IMF’nin 5. Ödemeler Dengesi El Kitabı’nda yer alan bir diğer tanımlamaya göre ise “Ödemeler bilançosu, belirli bir süre içerisinde bir ekonominin dünyanın geri kalan ekonomileri ile yapmış olduğu ekonomik işlemleri sistematik bir biçimde özetleyen istatistiki bir rapordur.”³

Geniş anlamda ödemeler bilançosu ise, bir ekonomide hükümet, parasal otorite, kar amacı ile faaliyette bulunmayan kuruluşlar, işletmeler ve bireylerden oluşan yerleşikler ile diğer ekonomilerdeki yerleşikler arasında gerçekleşen; mal, hizmet ve faktör olarak nitelendirilen ekonomik işlemlerin belirli bir zaman aralığında, sistematik olarak kaydedildiği istatistiki bir rapordur.

¹Aydın Türkbül, **İktisada Giriş**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1993, s.:456.

²Tamer İşgüden ve Müfit Akyüz, **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Evrim Kitabevi, 1990, s.:59.

³IMF, **Revision Of The Fifth Edition Of The IMF's Balance Of Payments Manual**, <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf> (11 Kasım 2009), s:6.

Ödemeler bilançosu genellikle bir takvim yılı için hazırlanır; ancak bazı ülkelerde (örneğin Amerika) üç aylık olarak da hazırlanıp yayımlanmaktadır. Ödemeler bilançosunun belirli bir dönem boyunca gerçekleştirilen işlemleri göstermesi, bunun bir stok değil, akım kavramı olmasını ifade eder. Örneğin, ödemeler bilançosu, ülkenin birikmiş dış borç veya varlıklarının tutarını göstermez, ama bunlardaki yıllık değişimleri gözler önüne serer.⁴

Ödemeler bilançosu tüm aktif (+) işlemlerin tüm pasif (-) işlemlere eşit olduğu bir hesaplar dengesidir. Bir ülkenin belirli bir dönemde diğer ülkelerle yaptığı tüm ekonomik işlemler neticesinde oluşan borç ve alacakları ifade eder. Bu yönüyle, ticari işletmelerde kullanılan bilançolara benzer.

Ödemeler bilançosunda kullanılan çift kayıt sistemi ticari muhasebede kullanılan sistemle aynı yapıya sahiptir. Ancak, bu sistemler arasındaki en büyük fark, ödemeler bilançosunda işlemler ülkenin varlık ve yükümlülüklerindeki artış ve azalışı gösterecek şekilde (-) veya (+) olarak kaydedilirken, ticari bilançolarda sadece ilgili işlemler neticesinde birikmiş alacak ve borç tutarları gösterilir. Bu durumda ödemeler bilançosu, her ne kadar bilanço kavramını içerse de, bir çeşit gelir hesabı gibidir ve ticari bilançolardan ziyade kar ve zarar tablolarına benzetilmektedir.

Uluslararası denge açısından ülkelerin açık ve fazlaları birbirine eşit olmak zorundadır. Çünkü, bir ülkenin açığı diğer bir ülkenin fazlası ile kapatılır. Sonuç olarak daima dengede bulunacağı için “ödemeler dengesi” (balance of payments) olarak tanımlanır.⁵

Ödemeler dengesi ‘ex ante’ ve ‘ex post’ şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir. Ex ante ödemeler dengesi, dönem başındaki (gerçekleşmiş) durumu gösterirken, ex post ödemeler dengesi, dönem sonundaki (gerçekleşecek) durumu yansıtır.

⁴Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika Ve Uygulama**, Genişletilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007, s.:312.

⁵Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi: Teori Ve Politika**, 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayımlar Dağıtım, 2009, s.:577.

Ödemeler bilançosu bir ülkenin milli muhasebe sistemi içerisinde yer alan kalemlerinin diğer ülkelerle yapılan işlemler neticesinde izlediği seyri ortaya koyarak, bilgi kullanıcıları için önemli bir kılavuz olma işlevine sahiptir. Dolayısıyla bu bilanço, üzerinde durum değerlendirilmesinin yapılabileceği bir tablo olmaktadır. Böyle bir tablonun düzenlenmesi ve sınıflandırılması amaca ve zamana bağlı olarak ülkeden ülkeye, genel kalıbın değişmemesine karşılık, az çok farklılıklar gösterebilir. Ancak, dış ödemeler dengesi nasıl düzenlenirse düzenlensin, muhasebe ilkesi açısından bilançonun her iki tarafının birbirine eşit olması gerekir.⁶

Bir önceki paragrafta ödemeler bilançosunun bir ülkenin durum değerlendirmesini yapmak amacıyla kullanılabileceğini belirtmiştik. Bu bağlamda, bir ülkenin ödemeler bilançosu kısacası şunları gösterir:

1. Bir ülkenin dış ticaret dengesizliğinin boyutu ve hangi alanlarda (örneğin; fiziki mallar, turizm) açık ya da fazlası olduğu.
2. Bir ülkenin sahip olduğu borçları ve yabancı varlıklarındaki azalışları ya da ödemiş olduğu borçları ve yabancı varlıklarındaki artışı.
3. Alınan borçların ve yapılmakta olan yatırımların yapısı.
4. Parasal otoritelerin (merkez bankaları) aktiviteleri.⁷

Ülkedeki milli gelir ve çalışma düzeyi, kalkınma hızı, döviz kurları, enflasyon oranı, ücret artışları, gelir dağılımı ve dış borçlar gibi temel makro ekonomik değişkenler ödemeler dengesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir.⁸ Dolayısıyla ödemeler bilançosu birçok kişi, kurum ve kuruluşlar için son derece büyük bir öneme sahiptir.

⁶S.Öksüz, **Türkiye’de Para Ve Dış Denge İlişkisi**, Eskişehir: E.İ.T.İ. Akademisi Yayınları No: 223/146, 1980, s.:1,2.

⁷Wilson Brown ve Jan S. Hogendorn, **International Economics: Theory And Context**, Massachusetts: Addison-Wesley Pub. Co., 1994, s.:401.

⁸Seyidoğlu, s.:311.

Taşıdığı büyük önem dolayısıyla ülkenin ticari, mali ve parasal politikalarını belirleyen veya uygulayan kuruluşlar (örneğin Maliye Bakanlığı, Hazine, Merkez Bankası, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, vs.) dış ödemeler bilançosundaki gelişmelerle yakından ilgilenirler.⁹ Hükümet yetkilileri dışında, ödemeler bilançosu dolaylı veya dolaysız, uzun vadeli veya kısa vadeli yatırım yapmak isteyenler ile uluslararası ticaret (ithalat - ihracat) yapan kişi ve kuruluşlar için de büyük önem taşımaktadır.

Bütün bu açıklamalardan yola çıkacak olursak ödemeler bilançosunun görevi kısaca şudur: Bir ülkenin ödemeler bilançosu, o ülkenin bir yıl içinde uluslararası ekonomik ilişkilerinin nitelik ve boyutlarının anlaşılmasını sağlamaktadır. Ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, bir ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtmaktadır. Dolayısıyla da çoğu kez bir ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.¹⁰

1.1.2. Ödemeler Bilançosunun Temel Özellikleri

Ödemeler bilançosu kavramının tanımı yapılırken öncelikli olarak iki unsurdan bahsedilmektedir. Bu unsurların ilki '*yerleşikler*' kavramı iken, bir diğeri ise '*ekonomik işlem*'dir. Her iki kavram da ödemeler bilançosunun asli öğeleridir.

Ödemeler bilançosunda kayıtlar (her bilançoda olduğu gibi) ikili sisteme göre, "borçlu ve alacaklı" şeklinde yapılır ve böylece kayıtların denk olması sağlanır. Dolayısıyla varlıklarla yükümlülükler birbirine eşit çıkar. Bu özelliğe ödemeler bilançosunun '*çift kayıt esası*' denilmektedir.

Bilançoya kaydedilen işlemler, bilanço denkleğini sağlama ya da denkleğe herhangi bir etkide bulunmama özelliklerine göre '*otonom ve denkleştirici*' işlemler şeklinde sınıflandırılırlar.

⁹Seyidoğlu, s.:311.

¹⁰Gülden Ülgen, **İktisat Bilimine Giriş**, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s.:313.

Bahsedilen bu dört özellik kapsamlı olarak şu şekilde açıklanmaktadır:

1.1.2.1. Ekonomik İşlem

Küreselleşmenin hakim olduğu günümüz ekonomisinde ülkeler, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birbirleri ile ekonomik ilişkiler kurarlar ve bu kapsamda birçok ekonomik işlem gerçekleştirirler. Karşılıklı yarar çerçevesinde yapılan bu “uluslararası ekonomik işlemler”, bir ülkedeki yerleşikler ile diğer ülkelerdeki yerleşikler arasında gerçekleşen mal, hizmet, faktör (emek, sermaye ve teknoloji) akımlarını ifade eder. Ekonomik işlemler; mal, hizmet ve gelirler ile finansal varlık ve yükümlülüklerle ilişkin olabileceği gibi, yurtiçi yerleşikler tarafından yurtdışı yerleşiklere karşılıksız olarak sağlanan reel ya da finansal kaynak transferlerini de kapsamaktadır.¹¹

Ekonomik işlemleri genellikle şu şekilde sıralamak mümkündür:¹²

- a) Altın ve kısa vadeli senetler karşılığında mal ve hizmet alım satımı,
- b) Senetlerle senetlerin değişimi,
- c) Mal ve hizmetin mal ve hizmetlerle değişimi,
- d) Bağış şeklinde senet, mal ve hizmet verme veya alma,
- e) Bağış şeklinde senet, altın veya döviz verme ve alma.

Uluslararası ekonomik işlemlerin sonucunda genellikle parasal bir ödeme vardır; ilke olarak mal, hizmet veya teknoloji ihraç ya da yabancı sermaye ithal eden bir ülkeye döviz girer, tersi durumlarda ise ülkeden döviz çıkar. Bununla birlikte, gerçekleştirilen tüm ekonomik işlemler karşılığında bir ödeme yapıldığı sanılmamalıdır. Söz gelişi, ülkede faaliyet gösteren bir yabancı petrol şirketinin, ana şirketinden diyelim ki bir sondaj makinesi getirmesi, ülkedeki yabancı sermaye şirketinin o ülkedeki karlarını kullanarak yatırımlarını genişletmesi, açık

¹¹TCMB, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bülten**. Ankara, Sayı:13, 2009. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Bulten_Turkce13.pdf, (12 Kasım 2009), s.:2.

¹²Erol İyibozkurt, **Uluslararası İktisat: Teori Politika Ve Uygulama**, 4. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001, s.:279.

veya deprem dolayısıyla yabancı ülkelere yapılan gıda maddesi yardımları, takas yöntemiyle yürütülen ticaret gibi işlemlerde normal olarak bir parasal ödeme yoktur.¹³ Buna ilave olarak, ana merkez dışında açılan şubeler, o bölgelerde gerçekleştirdikleri işlemleri sonucunda elde ettikleri karları ana merkeze yollamak yerine, bu karları yeniden yatırım yapmak amacıyla kullanabilirler. İlgili durumda da herhangi bir uluslararası ödeme olmaksızın ekonomik işlem gerçekleştirilir.

1.1.2.2. Yerleşiklik

Yerleşik kavramı ile bir ülkede uzun süredir (bir yıl ya da daha fazla sürelerle) ikamet etmekte olan insanlar ya da kanuni ikametgahı ilgili ülkede bulunan kimseler kastedilir.

Bir ekonomideki yerleşikler kapsamına dört önemli grup girer. Bunlar:

1. Kişiler,
2. Merkezi ve yerel hükümetler,
3. Kar amacı ile faaliyette bulunmayan kuruluşlar,
4. İşletmeler.

Kişiler: Bireyler için ortaya konan yerleşik kavramı şudur: Bir ülke toprağında geçici olmayan (bir yıl ya da daha fazla) bir süre için ikamet edip söz konusu ülke topraklarında mal ve hizmetler satın alması, üretime katkıda bulunması ya da diğer iktisadi faaliyetlerle iştigal etmesi beklenen bütün bireyler yerleşiktir.¹⁴

Yerleşiklik kavramı konusunda farklı görüşler bulunsa da genel kabul gören kanı şudur: Ekonomik işlemlerini yürüten kişiler o ülkenin vatandaşı olmasalar bile, uzun süre ikamet ettikleri ya da çalıştıkları ülkelerde de yerleşik olarak kabul edilirler. Bu konudaki en belirgin örnek Almanya'da uzun sürelerle ikamet edip

¹³Seyidoğlu, s.:312,313.

¹⁴Hazine Müsteşarlığı, **Ödemeler Dengesi**, Ankara, 1997, http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Kitaplar/odemeler_dengesi.pdf , (1 Aralık 2009), s.:16.

alışan Türk işçileridir. Ancak yerleşik sayılmanın istisnaları da mevcuttur. Turistler, diplomatlar, silahlı kuvvetler mensupları, geçici işçiler ise bulundukları ülkeden ziyade, yurttaşı oldukları ülkenin yerleşikleri sayılırlar.¹⁵ Yerleşik sayılmayan turistlerin, diplomatların, silahlı kuvvetler mensuplarının ve geçici işçilerin yurtiçinde yapmış olduğu her türlü harcama, o ülke için ihracat olarak nitelendirilir.

Aslında bu kararlar ihtiyari olarak verilmiştir. Örneğin, bir ülkeye geçici olarak çalışmaya gidenler, daha sonra o ülkeye daimi olarak yerleşebilirler. Dolayısıyla ilk durumda işçilerin kazançları demeler bilançosuna ‘ihracat’ olarak yansıtılırken, daha sonraki durumda ise cari işlemler kaleminde ‘cari transferler’ şeklinde gösterilmesi gereklidir.

Merkezi ve yerel hükümetler: lke yerleşiği olan kamu kurum ve kuruluşları; ülke topraklarında yerleşik bulunan bütün resmi kurum ve kuruluşları, merkezi ve yerel idareleri, ülke toprakları dışında yerleşik bulunan elçilikler, mşavirlikler, askeri kuruluşlar ve diğer resmi kurum ve kuruluşları içerir.¹⁶

Uluslararası kuruluşlar (Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) bulundukları ülkenin yerleşiği sayılmazlar. Ulusal sınırların dışında, uluslararası bölgelerde oldukları farzedilir. Böylece, bu kuruluşların bulundukları ülkelerin yerleşikleri ile yaptıkları işlemler uluslararası işlem olarak nitelendirilir ve demeler bilançolarına bu şekilde yansıtılır.¹⁷

Kar amacı ile faaliyette bulunmayan kuruluşlar: Amacı sadece bireylere hizmet sunmak olan ve kar gütme maksadıyla kurulmamış olan bu tür kuruluşlar, faaliyetlerini sürdürdükleri ülkede yerleşik olarak nitelendirilirler. Sağlık, eğitim, kültür, sosyal, eğlence ve diğer alanlarda hizmet sunmakta olan vakıflar, dernekler, niversiteler, hastaneler vs. kar amacı gütmeyen kuruluşlara (Kızılay, Yeşilay gibi.) rnek olarak gösterilebilir.

¹⁵Francisco L. Rivera Batiz ve Luis Rivera-Batiz. **International Finance And Open Economy Macroeconomics**. New York: Macmillan Publishing Company, 1985, s.:108.

¹⁶Hazine Müşteşarlığı, s.: 15.

¹⁷Miltiades Chacholiades, **International Economics**, New York: McGraw-Hill Int. Editions, 1990, s.:282.

İşletmeler: Ülkenin toprakları üzerinde kurulmuş, mal ve hizmet üretimi yapan, kira, patent hakkı gibi veya hükümet tarafından basılan kıymetli evrak benzeri işlemlerle uğraşan gerçek ya da tüzel kişilerdir. Özel, kamu veya karma nitelikte olabilirler.¹⁸

‘Özel girişimler’ (i) anonim girişimler, örneğin anonim şirketler, sınırlı sorumlu ortaklıklar, kooperatifler ya da kanunlar ve yönetmeliklere binaen bağımsız yasal kuruluşlar olarak düşünülen diğer ticari birlik türleri; (ii) yerleşik olmayanların sahipliğinde bulunanları da içeren anonim olmayan şirketler, (iii) tamamen ya da esas olarak ticari şirketler tarafından finanse ve kontrol edilen ve temel olarak bu kuruluşlara hizmet veren kar amacı olmayan kurum, kuruluş ve birliklerdir.¹⁹

‘Kamu girişimleri’ (i) maddi ya da mali olmayan gayrimaddi değerler gibi mali varlık ve yükümlülükleri elinde tutan ve idare eden ve şirket kanunları ve diğer kamu yasaları, özel kanunlar ya da idari yönetmeliklere binaen kurulan kamu ortaklıkları ve kuruluşlar; ve (ii) büyük ve anonim olmayan devlet teşekkülleridir.²⁰

Şirketler tüzel kişiliklerinden dolayı faaliyette bulundukları ülkenin yerleşik olarak nitelendirilirler. Dolayısıyla; ana merkezin dışında (yurtdışında) bulunan şubeler faaliyetlerini yürüttükleri ülkelerde yerleşik sayılırlar.

Sıradaki örneklerle şimdiye kadar anlatılan yerleşiklik kavramını pekiştirmek mümkündür: Amerika’daki Japon turistler Japonya’nın yerleşik olarak kabul edilirler ve onların Amerikan malını satın alması, Amerika’nın ihracatı şeklinde nitelendirilir. Benzer şekilde, Amerikan üniversitelerinde öğrenim gören Koreli öğrencilerin harcamaları da Amerika’nın ihracatı olarak nitelendirilir. Almanya’da konuşlanmış Amerikan birlikleri Amerika’nın vatandaşı sayılır ve Avrupa’nın ürünlerini satın almaları halinde, Amerika ithalat yapmış olur. Amerika’da (kanuni ya da kanun dışı yollarla) çalışan Meksikalılar

¹⁸Karluk, s.:576.

¹⁹Hazine Müsteşarlığı, s.:18.

²⁰Hazine Müsteşarlığı, s.:18.

Meksika'nın yerleşikidir ve onların gelirleri Amerika'nın hizmet ithalatı olarak nitelendirilir. Son olarak da, IBM'in bilgisayarlarını Japonya'daki şubesine göndermesi Amerika'nın ihracatı olarak kaydedilir; çünkü bu durumda bir Amerikan yerleşik (ana şirket), yabancı bir yerleşik (Japon şube) satış yapmış sayılır.²¹

1.1.2.3. Çift Kayıt Esası

Ödemeler bilançosunun düzenlenmesi sırasında her bir ekonomik işlemin kaydı *çift kayıt sistemi* esas alınarak yapılır. Bu sisteme göre, her işlem için biri pozitif (+), diğeri ise negatif (-) işaretli olmak üzere bir alacak ve bir borç kaydı yapılır. Sonuç olarak, ödemeler bilançosunun alacaklı (+) kısmı ile borçlu (-) kısmı muhasebe tekniği açısından her zaman denk çıkar.

Pozitif (+) girişler:

- a. Reel kaynak (mal ve hizmet) ihracını,
- b. Mali kalemlerde; yükümlülük artışını, varlık azalışını,

Negatif (-) girişler:

- a. Reel kaynak (mal ve hizmet) ithalatını,
- b. Mali kalemlerde; yükümlülük azalışını, varlık artışını gösterir.²²

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, ülkenin mal varlığını arttıran işlemler ile ülkeden döviz çıkışını gerektiren işlemler bilançonun borçlu tarafına; yani pasif (-) ya da kullanım tarafına kaydedilir. Ödemeler bilançosunun alacaklı tarafına; yani aktif (+) ya da kaynaklar bölümüne ise ülkenin mal varlığını azaltan işlemler ile ülkeye döviz girişini sağlayan işlemler kaydedilir.

²¹Chacholiades, s.:282.

²²Karluk, s.:578,579.

Ödemeler dengesi bir bilanço olmakla beraber, kalemler aktif ve pasif olarak ayrılmamakta ve çoğu kez alt alta yazılmaktadırlar. Ödemeler dengesinin genellikle kullanılan standart formunda, aktif kalemleri, pasif kalemlerden ayırabilmek için, döviz çıkışına neden olan kalemlerin karşısındaki değerlerin önüne (-) işareti konulmaktadır. Aktif kalemler için ise, işaret pozitif olduğundan, değerlerin önüne herhangi bir işaret konulmamaktadır.²³

Çift kayıt sistemini bir örnekle açıklayalım: *Tablo 1* uluslararası ekonomik işlemler neticesinde oluşan alacak ve borç hesaplarının kaydedildiği ve T hesabı olarak adlandırılan sistemin kayıt ilkelerini açıklamaktadır. Buna göre IBM'in 50.000\$ değerindeki bilgisayarları bir İngiliz müşterisine sattığını ve müşterinin de ödemesini Barclays Bank'taki hesabından çek ile yaptığını farzedelim. Örneği kolaylaştırmak amacıyla IBM'in ve İngiliz ithalatçının Barclays Bank'ta Eurodolar hesabı olduğunu varsayalım. Banka, İngiliz ithalatçının bu hesabından 50.000\$'ı IBM'e transfer ettiğinde; bilgisayar ihracatı T hesabına bir alacak olarak kaydedilir; çünkü *bir değer ihracatı* alacak hesabında 50.000\$'lık bir artış yaratır. IBM'in Barclays Bank'taki hesabına yapılan 50.000\$'lık transfer ise *bir değer ithalatıdır* ve borç hesabında bir artışa yol açar; T hesabına borç kaydı yapılır. T hesabı çift-kayıtlı muhasebe sisteminin temel prensibini açıklar: *Her ekonomik işlem bir borç kaydı ve aynı miktarda bir alacak kaydı yaratır.*²⁴ Dolayısıyla ödemeler bilançosunda toplam borç (-) tutarı, toplam alacak (+) tutarına eşit olmalıdır.²⁵

Tablo 1
T Hesabı Örneği

Borç (-)		Alacak (+)	
ABD'nin varlıklarında artış		Mal ihracatı	
Berclays Bank hesabı	\$50.000	Bilgisayar	\$50.000

²³Türkbal, s.:459.

²⁴Chacholiades, s.:283.

²⁵Robert M. Stern, **The Balance Of Payment Theory And Economic Policy**, New York: The Macmillan Press, 1973, s.:15.

Uygulamada analitik veya istatistiksel sebeplerden dolayı ödemeler bilançosunda dengesizlik mümkündür. Negatif (-) girişler ile pozitif (+) girişler eşit olmaz, bütün girişler toplandığında denge, net pozitif (+) veya negatif (-) gösterir. Böyle bir durum, tabloya kaydedilmesi gereken bir takım verilerin yokluğunu veya tahminlerde yanılma ve hatayı ifade eder. Bu fazlalıklar ayrı bir kalem olarak “*net hata ve noksan*” adı ile standart bir kalem olarak gösterilir. Tablo’da diğer kalemlerin toplamı (+) ise, net hata ve noksan eşit değerde ters işaretli negatif (-), eğer diğer kalemlerin toplamı negatif ise (-) net hata ve noksan pozitif (+) işaretlidir.²⁶

Sonuç olarak ödemeler bilançosunda bir alacak kaydı gerektiren her bir uluslararası işlem, kendisini dengeleyici bir borç kaydı yaratır; ve bir borç kaydı gerektiren her bir uluslararası işlem ise kendisini dengeleyici bir alacak kaydı yaratır. Bu nedenle, tüm alacak kayıtlarının toplam değeri, tüm borç kayıtlarının toplamına eşittir.²⁷

1.1.2.4. Otonom Ve Denkleştirici İşlemler

Çift kayıt sistemine göre düzenlenen ödemeler bilançosu, muhasebe anlamında daima denk çıkar. Bunun nedeni, her bir işlem için aynı tutarda alacak ve borç kaydının karşılıklı olarak, aynı anda yapılmasıdır. Fakat, burada ekonomik anlamda bir denklikten söz etmek mümkün değildir. Ödemeler bilançosunda ekonomik anlamda denkliği sağlama işlevine sahip olan kalemler ‘*denkleştirici kalemler*’ olarak nitelendirilir. Öte yandan, uluslararası ekonomik işlemleri ödemeler bilançosuna kaydetme işlevini gören, denkleştirici özelliğe sahip olmayan; yani sadece ticari ve politik nedenlerden dolayı kullanılan kalemlere ise ‘*otonom kalemler*’ adı verilmektedir.

²⁶Karluk, s.:579.

²⁷Joseph P. Daniels ve David D. Vanhoose, **International Monetary And Financial Economics**, Ohio: South-Western Publishing, 2002, s.:12.

Daha sonra ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, ödemeler bilançosunun ana hesap grupları cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesapları ile net hata ve noksanlar hesabıdır. Bu hesap grupları arasında yer alan cari işlemler ile uluslararası mal, hizmet ve sermaye akımlarına göre yapılan sermaye ve finans işlemleri genellikle otonom; finans hesabında yer alan resmi rezervler kalemi ise mal, hizmet ve sermaye akımlarına bağlı olarak ortaya çıkan dengesizlikleri, merkez bankası döviz rezervlerinde artış ya da azalışlara yol açarak giderdiği için denkleştirici niteliğe sahiptir.

Aslında otonom ve denkleştirici işlemler arasındaki fark görüldüğü kadar belirgin değildir. Ödemeler bilançosu hesaplarını, bu hesapların oluşma nedenlerini göz önüne almadan belirli gruplar altında etiketleyemeyiz. Örneğin, kısa vadeli bir sermaye hareketi iki ülkenin faiz oranlarındaki değişmelere paralel olarak meydana gelebilir. Eğer bu faiz oranları ödemeler bilançosu yerine büyük ölçüde diğer nedenlerden etkilenecek belirleniyorsa, bu tür bir işlem otonom olarak nitelendirilir; fakat kısa vadeli sermaye hareketleri otonom olan bir işlemi finanse etmek için kullanılıyorsa, bu durumda denkleştirici olarak sınıflandırılır.²⁸

Ödemeler dengesinde otonom nitelik taşıyan kalemlere dengede açık veya fazla doğurdukları için *dengesizlik doğuran* işlemler, buna karşılık dengede otonom kalemlerden doğan dengesizlikleri gidermek için yapılan denkleştirici işlemlere de *dengesizlik giderici* işlemler denir. Otonom kalemlere; kar amacı için mal ve hizmet ihracı, karşılıksız transferler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, daha fazla kazanma veya güvenlik amaçlı portföy yatırımları örnektir. Buna karşılık merkez bankaları tarafından otonom kalemlerden kaynaklanan gelir ve gider dengesizliklerini karşılamak amacıyla yapılan altın ve döviz satışları denkleştirici işlemlere örnektir.²⁹

²⁸Bo Södersten ve Geoffrey Reed, **International Economics**, 3. Baskı, Londra: Macmillan Press Ltd., 1994, s.:505.

²⁹Karluk, s.:580.

Ödemeler bilançosu hesaplarında bazen işlemlerin nitelik farklarını göstermek için otonom ve denkleştirici işlemler arasına bir çizgi çizildiği varsayılır ve otonom işlemler için bu çizginin üstüne, denkleştirici olanların da bunun altına kaydedildiği kabul edilir. O nedenle otonom olanlar için *çizgi üstü işlemleri*, denkleştirici olanlar için *çizgi altı işlemleri* de kullanılabilir.³⁰

Bir ekonomide otonom işlemlerde harcamalar gelirlerden fazla ise *ödemeler bilançosu açık*, gelirler harcamalardan büyük ise *ödemeler bilançosu fazla* veriyor demektir. Harcamaların gelirlere eşit olması durumunda ise ödemeler bilançosu dengededir. Ödemeler bilançosu açık veren ülkeler yeterli ekonomik gücü olmayan, genellikle gelişmekte olan ülkelerdir. Bu ülkeler uluslararası ödeme güçlükleri çekmekte ve ülke parası yabancı paralar karşısında sürekli değer kaybetmektedir. Ödemeler bilançosu fazla veren ülkeler ise genellikle güçlü bir ekonomik yapıya sahiptir.³¹

1.2. Ödemeler Bilançosu İşlem Türleri

Adına rağmen, ödemeler bilançosu, genellikle anlaşıldığı üzere *ödemelerle* ilgili değil, *işlemlerle* ilgilidir. Ödemeler bilançosu bağlamındaki bir dizi uluslararası işlem parasal ödeme içermeyebilir ve bazıları için ise hiçbir durumda ödeme yapılmaz. Ödemelerle karşılanan işlemlere ek olarak, bu işlemlerin bilançoya ilavesi, ödemeler bilançosu raporu ile dış ödemeler kaydı arasındaki temel farklılığı oluşturur.³²

Ödemeler bilançosu işlem türleri BPM5'e göre değişimler, karşılıksız transferler, göçler, hak ve yükümlülüklerin yeniden sınıflandırılması ve değerlendirme değişiklikleri olarak gruplandırılırken, literatürde bunlara özel çekme haklarının tahsisi ve altın mevcutlarındaki değişiklikler de eklenir.

³⁰Seyidoğlu, s.: 316.

³¹Ülgen, s.:317.

³²IMF, **BPM5**, s.:8.

1.2.1. Değişimler

Ödemeler bilançosunda en kapsamlı ve en önemli işlem çeşidi *değişimler* olarak nitelendirilir.³³ Değişim, başkalarına sağlanan ekonomik bir değer karşılığında, karşı taraftan o ekonomik değere eşit bir değer elde edilmesidir.³⁴ Burada yapılan işlem, farklı ekonomilerin yerleşikleri arasında mal, hizmet, gelir ya da finansal değerlerin değişimi işlemidir. Bir ekonominin diğerine sağladığı ekonomik değerler geniş anlamıyla reel kaynaklar (mal, hizmet, gelir) ve finansal kaynaklardır. Finansal bir kalem sadece mevcut bir hak ya da yükümlülüğün mülkiyetindeki değişimi değil, aynı zamanda bir yenisinin yaratılmasını ya da mevcut bir hak ya da yükümlülüğün iptalini de içerebilir. Dahası, bir finansal kalemlle ilgili bir sözleşmenin koşulları (örneğin, sözleşmenin vadesi) taraflar arasında anlaşma yoluyla değiştirilebilir. Böyle bir durum asıl sözleşmenin yerine getirilip farklı koşullara sahip bir diğer sözleşme ile değiştirilmesine eşdeğerdir. Ödemeler bilançosu bu şekildeki bütün işlemleri içerir.³⁵

1.2.2. Karşılıksız Transferler

Karşılıksız transferler karşılığında herhangi bir ekonomik fayda beklenmeksizin yapılan ekonomik değer transferleridir. Bu türden ekonomik değer transferleri de ödemeler bilançosunda gösterilir. Karşılıksız transferlere yurtdışında çalışan işçilerin döviz transferleri ve hükümet hibeleri örnek olarak verilebilir.

1.2.3. Göçler

Toprak değişikliği sonucunda bir ekonominin kaybettiği, diğer bir ekonominin kazandığı net değerlerin transferlerini yansıtan karşılık kayıtlarının ödemeler dengesine girmesi gerekir. Aynı durum, göç için de sözkonusudur.³⁶

³³IMF, **BPM5**, s.:8.

³⁴Karluk, s.:577.

³⁵IMF, **BPM5**, s.:8.

³⁶Karluk, s.:577.

Göç, bir bireyin yerleşikliğini bir ekonomiden başka bir ekonomiye taşıdığı anda gerçekleşir; çünkü sözkonusu kişi ikametgahını değiştirmiş olur. Bu taşınma ile, göçmenin sahip olduğu maddi değerler sonuçta yeni ekonomiye ithal edilmiş olur. Göçmenin eski ekonomiye ait olan gayrimenkulleri ve taşınabilir değerleri, yeni ekonominin eski ekonomi üzerindeki hakları haline gelir. Göçmenin yeni ekonomi dışındaki bir ekonominin yerleşiklerine yönelik hak ya da yükümlülükleri yeni ekonomiye yönelik yabancı hak ya da yükümlülükler haline gelir. Göçmenin yeni ekonominin yerleşiklerine yönelik hak ya da yükümlülükleri herhangi bir ekonomi için, dünyanın geri kalan kısmına yönelik hak ya da yükümlülükler olmaktan çıkar. Tüm bu değişmelerin net toplamı göçmenin net servetine eşittir ve göçmenin net servetinin ayrıca bir karşılık olarak kaydedilmesi gerekir.³⁷ Ödemeler bilançosunda göçlerle ilgili işlemler sermaye hesabı altında gösterilmektedir.

1.2.4. Hak Ve Yükümlülüklerin Yeniden Sınıflandırılması

Ekonomide zaman içinde meydana gelen değişiklikler sonucunda mali kalemlerin yeniden sınıflandırılması gereği ortaya çıkabilir. Yurtdışında bir şirkette hisse sahibi (portföy yatırımı) olan özel veya tüzel kişinin, bu şirketin yönetimini ele geçirme amacı ile söz konusu kuruluşun hisselerinin büyük bir bölümünü satın alması sonucunda, önceden kayıtlara “portföy yatırımı” olarak geçmiş olan yatırım “doğrudan yatırım” şekline dönüşür. Bu değişikliğin, ödemeler bilançosuna yansıtılarak yeniden sınıflandırma yapılması gerekir.³⁸

1.2.5. Değerleme Değişiklikleri

Reel kaynakların ve mali varlıkların değeri iki nedenden birisine dayanarak daima değişikliğe konu olmaktadır. (i) Belirli türdeki bir varlıkla ilgili işlemlerde kullanılan fiyat genellikle, bu kalemin ifade edildiği dövizle göre değişikliğe uğrayabilir. (ii) Fiyatın ifade edildiği döviz kuru kullanılmakta olan hesap birimine göre değişebilir. Değerleme değişiklikleri ödemeler dengesinde

³⁷IMF, **BPM5**, s.:8.

³⁸Karluk, s.:577,578.

bulunmamaktadır, ancak uluslararası yatırım pozisyonlarında belirtilmektedir.³⁹ Uluslararası yatırım pozisyonu (UYP), bir ekonomideki yerleşik kişilerin yurtdışı yerleşik kişilerden olan finansal alacakları ile rezerv varlık olarak tutulan altın şeklindeki finansal varlıklarının ve yerleşiklerin yurtdışı yerleşik kişilere olan finansal yükümlülüklerinin belli bir tarihteki stok değerini gösteren istatistiki bir rapordur.⁴⁰ Sonuç olarak, ödemeler bilançosunda ancak bir varlığın el değiştirmesi sonucu ortaya çıkan fark, sermaye kazancı veya zararı olarak kayıtlara geçirilmektedir.

Ödemeler bilançosuna dahil edilmesi gereken sermaye kazanç ve kayıpları ile dahil edilmesi gerekmeyen değerlendirme değişiklikleri arasındaki fark, aşağıdaki örnekte gösterilmektedir: Bir mali varlık 10 hesap birimine (U) alınır ve piyasa değeri eşdeğeri aynı kayıt döneminde 15 U'ya yükselir. Ödemeler bilançosunda gösterilmesi gereken işlem, 10 U tutarındaki satın almadır. Örneği sürdüreceğ olursak, eğer varlık dönem sonundan önce 15 U karşılığında yeniden satılırsa, ödemeler bilançosunda gösterilecek işlem 5 U tutarındaki net bir satışa varacaktır, bu da bir sermaye kazancı gerçekleştiğini gösterir. Bununla birlikte, eldeki varlıkların değeri, dönemin başında ve sonunda sıfır olduğundan, net bir değişiklik göstermeyecektir. Dolayısıyla, işlemler ile eldekiler arasındaki 5 U tutarındaki farklılık, değerlendirme değişikliğinden ileri gelmektedir.⁴¹

1.2.6. Özel Çekme Haklarının Tahsisi

Özel çekme hakları (SDR); 1969 yılından itibaren IMF tarafından yaratılmakta olan düşük faizli bir rezerv aracıdır. IMF'nin yapay bir uluslararası rezerv yaratmasındaki amaç, küresel para arzını ve altın üretimini serbestleştirmektir. Özel çekme hakları, 1967'de Rio de Janeiro'da yapılan bir konferansta oluşturulmuştur.⁴²

³⁹IMF, **BPM5**, s.:9.

⁴⁰TCMB, **Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması**, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/uyymet.pdf>, (15 Kasım 2009), s:1.

⁴¹Hazine Müsteşarlığı, s.:14.

⁴²Jerry M. Rosenberg, **Dictionary Of International Trade**, New York :John Wiley&Sons, Inc. 1994, s.:124.

Özel çekme haklarının tahsisi ve iptali, bir yerleşğin bir mali kalemi edinmesi ya da vermesi fakat bunu ekonomik değeri olan birşey karşılığında değişmemesi açısından, karşılıksız transferleri içeren kategoriye benzer. Bununla birlikte, karşılıksız transfer tanımından, işlemde yalnızca bir taraf, yerleşik olan, bulunduğu için ve bu nedenle varlığın bir ekonomik ajandan diğerine aktarımının gerçekleştiği söylenemeyeceği için ayrılır. Bizzat tahsis (alacak) ya da iptal (borç), sırasıyla, varlıklardaki artışa (borç) ya da azalışa (alcak) uygun düşen karşılığı oluşturur. Bu kalemler ödemeler bilançosunda kaydedilir.⁴³

1.2.7. Altın Mevcutlarındaki Değişiklikler

Altın monetizasyonu ve demonetizasyonu, özel çekme haklarının tahsis ve iptalinin esas itibarıyla aynısı olmayıp benzeşen, bir diğer özel durumdur. Altın, bir yabancı üzerindeki bir hakkın yerine ya da bu tür bir hakkın edinilmesinde kolaylıkla kullanılabilir nitelikte olduğundan, merkezi yetkililerce elde tutulduğunda fiilen bir yabancı varlık olarak da kabul edilebilecek bir maldır. Bu nedenle belli bir altın stokunun ele alınış tarzında bir değişiklik, bir ekonominin yabancı varlıklarında açık/belli bir değişikliğe neden olabilir. Bu tür bir değişikliğin, ödemeler bilançosunda, eldeki mali varlıklardaki bir artış (borç) ya da azalma (alacak) için yapılan kayda uyan monetizasyon (alacak) ya da demonitazasyona (borç) yönelik bir karşılıkla birlikte gösterilmesi gerekir. Bu olay, esas olarak, işlemde yalnız bir ekonomik ajan –özel olarak, merkezi yetkililerin bir temsilciliği- bulunduğu bile gerçekleşebilir. Geçerken belirtilmesi gerekir ki, özel çekme haklarının tahsis ya da iptalinden farklı olarak, altın monetizasyon ya da demonetizasyonu ekonominin ulusal servetini etkilemez.⁴⁴

⁴³Hazine Müsteşarlığı, s.:11.

⁴⁴Hazine Müsteşarlığı, s.:11, 12.

1.3.Ödemeler Bilançosu Sunumları

Ülkemizde ödemeler bilançosu tabloları, IMF'nin 'Ödemeler Dengesi 5. El Kitabındaki sınıflandırmaya göre, Ocak 2002 yılı verilerinden itibaren “analitik sunum” ve “ayrıntılı sunum” şeklinde yayınlanmaktadır. Bunlara ilave olarak, ödemeler bilançosu bilgi kullanıcılarını aydınlatmak amacıyla “özet sunum” şeklinde de gösterilir. Tabloların sunumundaki bu çeşitlilik bilgi kullanıcılarının verilere istedikleri biçimde ulaşabilmesine, verileri yorumlamasına ve analiz edebilmesine olanak sağlamaktadır.

Aynı bilgileri farklı şekillerde göstererek, ihtiyaca uygun olanı seçme imkanını veren ödemeler bilançosu sunum şekilleri kısaca şu şekilde açıklanabilir:

1.3.1. Özet Sunum

Ödemeler bilançosu sunumlarının en sade olan biçimidir. Bilanço hesaplarını sadece ana gruplar halinde gösteren ve bilgi kullanıcılarını ayrıntılardan uzak tutarak, onlara daha kolay yorum ve analiz yapma fırsatı tanıyan sunum şeklidir.

1.3.2. Analitik Sunum

Ödemeler bilançosunun analitik tabloya dönüştürülmesi, bilançonun standart bileşenlerini bir ülkenin uluslararası ekonomik ilişkileri ile ilgili belli bir açıdan inceleme amacına uygun özelliklere göre iki ya da daha çok kategori altında sınıflandırma anlamına gelir.⁴⁵

Analitik tablonun en önemli özelliği cari işlemler kalemleri ile sermaye hareketleri kalemlerinin önemli olanlarını net bazda değil, brüt bazda vermesidir. Bu şekilde, toplam cari işlemler gelir ve giderleriyle sermaye hareketleri gelir ve giderleri kolaylıkla görülebilmektedir.⁴⁶

⁴⁵Hazine Müsteşarlığı, s.:20.

⁴⁶Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori Ve Türkiye Uygulaması**, 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.:249.

1.3.3. Ayrıntılı Sunum

Detaylı sunumda ödemeler bilançosu verileri ayrıntılı bir biçimde, net bazda yayımlanmaktadır. Ödemeler bilançosu ayrıntılı sunumu başlıca üç bölümden meydana gelmektedir:

- İlk bölüm, mal, hizmet, gelirler ve cari (karşılıksız) transferle ilgili verileri içeren cari işlemler hesabını,
- Diğer bölüm, sermaye ve finans hareketleri ile ilgili verilerden oluşan sermaye ve finans hesaplarını,
- Son bölüm ise ödemeler bilançosunu denkleştirici niteliğe sahip net hata ve noksan hesabını içermektedir.

2.ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI VE KALEMLERİN YAPISI

2.1.Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Sınıflandırılması

Bir ülkedeki yerleşiklerin, dünyadaki diğer yerleşiklerle yaptığı milyonlarca işlemin tek tek ödemeler bilançosunda gösterilemeyeceği oldukça açıktır. Özet bir tablo olan ödemeler bilançosu, bütün ticari işlemleri birkaç kategoriye ayırarak bir araya toplar.⁴⁷

2.1.1. Temel Sınıflandırma

BPM5'e göre temel sınıflandırma yapılırken, ödemeler bilançosu standart bileşenleri başlıca iki gruba ayrılmaktadır:⁴⁸

- I. *Cari işlemler hesabı*; mal ve hizmetleri, gelirleri ve karşılıksız transferleri içerir.

⁴⁷Dominick Salvatore, **International Economics**, 5. Baskı, Englewood Cliffs: Prentice Hall International, 1995, s.:444.

⁴⁸IMF, **BPM5**, s.: 38

- II. *Sermaye ve finans hesapları*; (i) sermaye transferleri ve üretilmeyen, finansal olmayan varlıkların alım satımı ile (ii) finansal varlık ve yükümlölükleri içerir.

Finans hesabı ayrıca,

- Yurtiçinde ve yurtdışında yapılan doğrudan yatırımları,
- Portföy yatırımlarını,
- Yatırım ve nakit dengesiyle ilgili diğer değişimleri,
- Resmi kuruluşlar tarafından döviz piyasalarına müdahale etmek amacıyla tutulan rezerv değişimlerini içerir.

I.Kısımdaki bileşenlerle ilgili bütün kayıtların gayrisafi borç ve alacakları göstermesi gerekir. II. Kısımdaki bütün kayıtların safi esasta yapılması, yani, her bileşenin yalnızca bir alacak ya da bir borç olarak gösterilmesi gerekir; bununla birlikte, aslında ayrı bileşenleri oluşturan bir alacak kaydı ve bir borç kaydı , aynı satırda görünebilir. Bu durum özellikle bazı uzun vadeli borçların kullanılması ve yeniden ödenmesinde söz konusu olur. Gerçek kaynak girişleri ya da mali varlıklardaki artışlar (yani yükümlölüklerdeki azalmalar) borç olarak, gerçek kaynak çıkışları ve mali varlıklardaki azalmalar (yani yükümlölüklerdeki artışlar) alacak olarak gösterilmelidir.⁴⁹

⁴⁹Hazine Müsteşarlığı, s.:24, 25.

Tablo 2
Ödemeler Bilançosu Kalemleri

I. Cari İşlemler Hesabı
A. Dış Ticaret Dengesi
1. Genel Mal Ticareti
2. Parasal Olmayan Altın (Net)
3. Limanlarda Sağlanan Mallar
B. Hizmetler Dengesi
1. Taşımacılık
2. Turizm
3. İnşaat Hizmetleri
4. Sigorta Hizmetleri
5. Finansal Hizmetler
6. Diğer Ticari Hizmetler
7. Resmi Hizmetler
C. Gelir Dengesi
1. Ücret Ödemeleri
2. Yatırım Geliri
D. Cari Transferler
II. Sermaye Ve Finans Hesabı
A. Sermaye Hesabı
1. Göçmen Transferleri
B. Finans Hesabı
1. Doğrudan Yatırımlar
2. Portföy Yatırımları
3. Diğer Yatırımlar
4. Rezerv Varlıkları
III. Net Hata Ve Noksanlar

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/menuturkpdf.html>

2.1.2. Ayrıntılı Sınıflandırma

2.1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

BPM5 cari işlemler hesabı altında yapılacak sınıflandırmada üç önemli kalemi esas almaktadır. Bunlar; mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı, içeriye giren ve dışarıya çıkan gelirler ile bağışlar, diğer karşılıksız transferlerdir.⁵⁰

a) Mallar ve Hizmetler

i) Mallar: “Mal ticareti” ödemeler bilançosunda en geniş yer kaplayan, en hareketli işlemler grubudur. BPM5’te yer alan sınıflandırmaya göre mallar; genel mal ticareti, işlem gören mallar, onarım gören mallar, limanlarda taşıyıcılar için sağlanan mallar ve parasal olmayan altın olarak sıralanır.

Mal ticareti malların ihraç ve ithalini kapsar. Bu kalem, malların ve mallarla ilgili dağıtımına yönelik hizmetlerin ihracatçı ülke gümrük sınırındaki değerini, yani FOB değerini gösterir. Parasal olmayan altınla ilgili işlemler ayrıca gösterilmeyip bu kaleme dahil edilmiştir ve mal ithalatı için CIF değerlerini rapor etme seçeneği artık önerilmemektedir.⁵¹ (FOB. Free on board- gemi güvertesinde teslim, CIF. Cost, insurance & fright- navlun ve sigorta ödenmiş teslim)

ii) Hizmetler: “Hizmetler” ise BPM5’te taşımacılık, turizm, haberleşme hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, diğer ticari hizmetler, kişisel, kültürel ve eğlence hizmetleri ile resmi hizmetler şeklinde sıralanır.

Taşımacılık; mal ticareti ile ilgili navlun, sigorta ve diğer dağıtımaya yönelik hizmetleri kapsar. İhracatçı ülkenin gümrük sınırları dışındaki taşımacılık, ithalatçının ülkenin bir yerleşigince sağlanan bir hizmet gibi değerlendirilir.⁵²

⁵⁰Peter B. Kenen, **The International Economy**, 3. Basım. Cambridge University Press, 1994, s.:304.

⁵¹Hazine Müsteşarlığı, s.:25.

⁵²Hazine Müsteşarlığı, s.:25.

Turizm; yerleşik olmayan turistlerin ziyaretleri süresince bir ekonomiden, ticari ve kişisel amaçları için elde ettikleri -sağlık ve eğitim de dahil olmak üzere- mal ve hizmetleri içerir.⁵³

İletişim hizmetleri; Posta, kurye, telekomünikasyon hizmetlerinden oluşan; ülkenin yerleşikleri ile yerleşik olmayanlar arasında gerçekleşen işlemleri kapsar.⁵⁴

Sigorta hizmetleri; Uluslararası sigortacılık faaliyetlerinde bulunan yerleşik şirketlerin, yerleşik olmayanlarla gerçekleştirdikleri işlemler sigorta hizmetleri kapsamındadır.

Resmi hizmetler; Dışarıda ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluk görevlilerinin ücret ve maaşları, devlete ait yurtdışındaki bina ve arazilerin bakımı ve yönetimi, dışardaki askeri birlik ve görevlilerin harcamaları gibi hükümet harcamaları bu grupta toplanmaktadır.⁵⁵

b) Gelirler

Çalışanların ücretleri, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve ödenen tutarları içermektedir. Bu kalem doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak hisse gelirleri, kar payları, sermayeye katılan kazançlar ile şirketlerarası diğer yatırımlardan doğan gelir ve giderleri içermektedir. Portföy yatırımlarında da hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kar), tahvil ve benzeri borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderleri (faiz) kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise diğer borçlanma ile ilgili gelir ve giderler (faiz) kaydedilmektedir.⁵⁶

⁵³IMF, **BPM5**, s.:39

⁵⁴IMF, **BPM5**, s.:39

⁵⁵İlker Parasız, **Uluslararası Para Sistemi**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996, s.:24.

⁵⁶TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf>, (17 Aralık 2009), s.: 5.

c) Cari (Karşılıksız) Transferler

Cari transferler karşılığında herhangi bir kaynak transferi yapılmaksızın gerçekleştirilen ekonomik değer transferleridir.

Bu kalemin sektörlere göre dağılımı;

- Genel hükümet (hibe, vb.)
- Diğer sektörler (işçi havaleleri ve diğer transferler)

şeklinde yapılmaktadır.⁵⁷

“Resmi transferler”, bir ülkenin genel hükümeti ile merkez bankasının yabancı bir ülkenin aynı türden kurum ve kuruluşları arasında gerçekleştirilen kaynak transferlerini kapsar.

“Özel transferler” ise merkezi hükümet ya da parasal otoriteler dışında kalan yerleşikler tarafından yapılan karşılıksız transferleri içerir. Özel karşılıksız transferler altında en önemli kalem yurtdışında çalışan işçilerin ülkemize gönderdikleri işçi dövizleridir.

2.1.2.2.Sermaye Ve Finans Hesapları

Sermaye ve finans hesabının iki temel bileşeni vardır; sermaye hesabı ve finans hesabı. Bu kalemler, bir ülkenin yerleşikleri ile yerleşik olmayanları arasında gerçekleşen kısa ya da uzun vadeli sermaye ve finans akımları sonucunda oluşan varlık ve yükümlülüklerdeki değişimleri gösterir.

a) Sermaye Hesabı⁵⁸

Sermaye hesabının “sermaye transferleri” ve “üretilmeyen, finansal olmayan varlıkların alım/satımı” olmak üzere iki temel unsuru vardır.

Sermaye transferleri ise,

- i) *Genel hükümet transferleri*; borçların bağışlanması ve diğer transferler,

⁵⁷TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması, s.:5.

⁵⁸IMF, BPM5, s.:41.

- ii) *Diğer transferler*; göçmen transferleri, borçların bağışlanması ve diğer transferler şeklinde sınıflandırılır.

Üretilmeyen, finansal olmayan varlıkların alım/satımı ise patent hakları, kiralama kontratları veya diğer devredilebilir kontratlar, şerefiye gibi maddi olmayan varlıkları içerir.

b) Finans Hesapları

Yerleşikler ve dış alem arasında gerçekleşen kısa ve uzun vadeli kredi ve yatırım işlemleri bu hesap altında sınıflandırılır.

Finans hesapları sermaye şekline göre;

- i) Doğrudan yatırımlar
- ii) Portföy yatırımları
- iii) Finansal türevler
- iv) Diğer yatırımlar
- v) Rezerv varlıklar

olarak ayrılmaktadır.⁵⁹

- **Doğrudan yatırımlar kategorisi**; yatırımın yönüne göre, varlıklar ve yükümlülükler şeklinde,
- **Portföy yatırımları kategorisi**; enstrüman ve sektörler göre, varlıklar ve yükümlülükler şeklinde,
- **Finansal türevler kategorisi**; sektörler göre varlık ve yükümlülükler şeklinde,
- **Diğer yatırımlar kategorisi**; enstrüman, sektöre ve vadeye göre, varlıklar ve yükümlülükler şeklinde,

alt kategorilere ayrılır.

⁵⁹TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması, s.:6.

Enstrümanlar : Hisse senetleri, borç senetleri, ticari krediler, krediler, para ve mevduatlar;

Sektörler: Parasal otorite (Merkez Bankası), Merkezi Hükümet (Hükümet ve ona bağlı teşkilatlar, mahalli idareler vb.), Bankalar (Kamu ve özel bankalar), Diğer sektörler (Kamu ve özel kuruluşlar)⁶⁰;

Vadeler: Kısa vade (süresi 1 yıla kadar olan) ve uzun vade (süresi 1 yıldan fazla olanlar) olarak nitelendirilmektedir.

i) Doğrudan Yatırımlar

Bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak ya da mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır.⁶¹

Doğrudan yatırım kalemi, yabancı sermayeye yatırımın yapıldığı ülke ve yabancı sermayeyi getiren ülke ayrımında, “sermaye, karın sermayeye katılımı, diğer sermaye” olarak sınıflandırılmaktadır.⁶²

- **Sermaye:** Doğrudan yatırımcının ana merkezinin bulunduğu ekonomi dışındaki ekonomilerde yeni bir şirket kurulması, mevcut şirketlere iştirak edilmesi için getirdiği sermayeyi,
- **Karın Sermayeye Katılımı:** Doğrudan yatırımlardan elde edilen karların dağıtılmaksızın sermayeye ilave edilmesini,
- **Diğer Sermaye:** Ana şirket ile yatırım yapılan şirket arasındaki borçlanmadan doğan yatırımları

ifade etmektedir.⁶³

⁶⁰ TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:7.

⁶¹ Karluk, s.:688.

⁶² TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:7.

⁶³ TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:8.

Yapılan yatırımın doğrudan yatırım olduğunu, yatırım yapan kuruluşun, şirket hisselerinin %10 ve/veya daha fazlasına sahip olması, şirket yönetiminde etkin bir rol oynaması ve önemli ölçüde kontrol gücüne sahip olması gibi unsurlar kanıtlamaktadır.

ii) Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, uluslararası sermaye piyasalarında yabancı şirketler tarafından ihraç edilen borç senedi, tahvil ve hisse senetlerinin bir faiz ya da kar payı karşılığında satın alındığı yatırım türüdür. İlgili yatırım türünde yabancı şirketlerden satın alınan hisse senetlerinin oranı %10'un altındadır ve yönetimde söz sahipliği bulunmamaktadır.

Portföy yatırımları ödemeler bilançosunda, öncelikle hisse senetleri ve borç senetleri; daha sonra tahvil ve bonolar ile diğer para piyasası enstrümanları şeklinde, sektörel bazda bir dağılım göstererek sergilenir.

Bir diğer ifadeyle portföy yatırımı, uzun vadeli tahviller ile “dolaysız yatırım” ve “rezervler” dışındaki hisse senetlerine yapılan yatırımı gösterir.⁶⁴

iii) Finansal Türevler

Finansal türevler (türev ürünler), fiyatları bir başka ürünün fiyatına bağlı olan ürünlerdir. Başka bir ifadeyle, türev ürün, vade sonundaki veya vade içerisindeki değeri, sözleşmeye konu olan varlığın fiyatı tarafından belirlenen bir finansal varlıktır.⁶⁵

Türev işlemler, ileri bir tarihte yapılacak alım-satımın şartlarını bugünden belirleyen ve tarafları hukuki olarak bağlayan sözleşmeler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu sözleşmeler ödemeler dengesi metodolojisine göre vadeli ve opsiyon tipi sözleşmeler olmak üzere iki temel grupta toplanır.⁶⁶

⁶⁴Hazine Müsteşarlığı, s.: 27.

⁶⁵Turhan Korkmaz ve Ali Ceylan, **Sermaye Piyasası Ve Menkul Değer Analizi**, 4. Baskı, Bursa: Ekin Baskım Yayın, s.:364.

⁶⁶TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.: 9.

iv) Diğer Yatırımlar

Diğer yatırımlar; doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve rezerv varlıkları dışında kalan tüm finansal kalemleri içeren hesaptır. Diğer yatırımlar BPM5'e göre şu kalemlerden oluşmaktadır:

- Ticari krediler
- Krediler (Fon'dan nakit kredi kullanımı veya finansal kiralama sözleşmeleriyle ilgili borçlar)
- Para ve mevduatlar (tasarruf mevduatları ve vadeli mevduatlar, borç senetleri, diğer senetler)
- Diğer varlık ve yükümlülükler.⁶⁷

i) Rezerv varlıklar

Rezerv varlıklar, parasal otoritelerin ekonomideki dengesizlikleri gidermek ve uluslararası ödemelerinde kullanmak üzere sahip olduğu resmi ödeme araçlarının tümüdür.

Rezerv varlıklar şunlardan oluşmaktadır: Parasal altın, özel çekme hakları (SDR), fon nezdindeki rezerv pozisyonu, döviz rezervleri (nakit, mevduat ve menkul kıymetler), diğer alacak hakları.⁶⁸

Parasal altın: Altın rezervi, bir ülkenin Merkez Bankasının sahip olduğu altın miktarını ifade eder.

Özel çekme hakları (SDR): Kağıt altın olarak da bilinen SDR'ler, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yaratılan ve üye ülkelere dağıtılan uluslararası rezerv varlıklarıdır.⁶⁹

IMF nezdindeki rezerv pozisyonu: Üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olup, üye

⁶⁷IMF, BPM5, s.:42

⁶⁸IMF, BPM5, s.:42.

⁶⁹Chacholiades, s.: 286.

ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF’den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalışı göstermektedir.⁷⁰

Döviz rezervi: Uluslararası ödemelerde kullanılmak üzere Merkez Bankasının (parasal otoritenin) elinde tuttuğu yabancı para cinsinden nakit paralar, mevduatlar ve menkul kıymetlerdir.

Diğer alacak hakları: Parasal otoritelerin yukarıda belirtilenler dışında sahip oldukları resmi rezervlerdir.

2.2. Ödemeler Bilançosu Kalemleri

Ödemeler bilançosunu oluşturan hesaplar anlatımı ve yorumu kolaylaştırmak amacıyla, işleyişine ve niteliklerine uygun olarak belirli gruplar altında toplanmıştır. Ödemeler bilançosu; cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesapları ile denkleştirici niteliğe sahip net hata ve noksan kalemi olmak üzere üç ana bölüm halinde incelenir.

Ülkemizde ödemeler bilançosunu oluşturan kalemlerle ilgili istatistiklerin başlıca kaynaklarını;

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye’de yerleşik bankaların dövizli işlem raporları,
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan dış ticaret istatistikleri,
- TÜİK’ten sağlanan mal ticaretine ilişkin navlun ve sigorta gelir ve giderleri,
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yürütülen anketler,
- Kuruluşlardan doğrudan sağlanan veriler,

⁷⁰TCMB, *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması*, s.: 10.

- Yurtdışında yerleşik kişilerin portföy yatırımlarına ilişkin olarak saklama hizmeti veren bankalardan sağlanan stok veriler,
- Doğrudan yatırım anketleri,
- Yazılı ve görsel basın,

oluşturmaktadır.⁷¹

2.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Birçok ülke için ödemeler bilançosunun dış ekonomik ilişkiler durumunu gösteren en önemli bölümü cari işlemler hesabıdır. Ülkenin bütün mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı bu hesapta toplanır. Bu nedenle cari işlemler hesabının borçlu ya da alacaklı bakiyeleri ülkenin döviz gelir ve giderlerini; dolayısıyla da milli gelir, istihdam, enflasyon ve büyümeyle ilgili değişkenleri yakından ilgilendirir.⁷²

Bu kısımda ödemeler bilançosunun ilk ve en önemli hesabı olan cari işlemler hesabını oluşturan kalemleri ve bu kalemlerin milli gelir üzerindeki etkilerini yansıtan yapısal özelliklerini ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

2.2.1.1. Cari Hesap Kalemleri

Ödemeler bilançosunu sınıflandırırken cari işlemler hesabının başlıca dört kalemden meydana geldiğini belirtmiştik. Bu kalemler;

- Genel mal ticareti,
- Uluslararası hizmetler,
- Gelirler
- Cari (karşılıksız) transferler olarak sınıflandırılmaktadır.

⁷¹TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:12,13.

⁷²İlker Parasız, **İktisada Giriş**, 9. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2008, s.:559.

i) Mal ticareti

İhracat, bir ülkedeki yerleşiklerin kendi ulusal sınırları içerisinde ürettikleri malları, diğer ülkelerdeki yerleşiklere satması işlemidir. İthalat ise, bir ülkedeki yerleşiklerin diğer ülkelerin ulusal sınırları içerisinde üretilen malları satın alması durumudur. Bu durumda mal ticareti, ihtiyaçlar doğrultusunda ülke yerleşiklerinin birbirleri ile mal ithalatı ve ihracatı işlemleri yapmasıdır. Mal ticareti yerine ‘görünür ticaret’ tabiri de kullanılır.

Mal ticareti hesabı, ödemeler bilançosunun en büyük ve en önemli kalemidir; bunun nedeni bilançodaki payının yaklaşık olarak %35 - %50 arasında olmasıdır. Uygulamada genel olarak mal ihracatı FOB, mal ithalatı CIF fiyatlara göre kaydedilir. Bu sebeple istatistiklerde toplam dünya ihracı, toplam dünya ithaline eşit olmaz. Çünkü FOB fiyat, navlun ve sigorta giderlerini kapsamaz. IMF, bütün ülkelere, ithalat ve ihracatlarını FOB olarak değerlendirmelerini tavsiye etmektedir.⁷³

Mal ticareti genellikle yiyecek maddeleri, endüstriyel materyaller, sermaye malları, otomobiller ve tüketici malları gibi maddi olan malların ticaretini içerir. Bu malların ihraç edilmesi ülkeye döviz kazandırdığı ve alacak hakkı doğurduğu için ödemeler bilançosunun aktif tarafına bir alacak kalemi (+) olarak kayıt edilir. Aksine, bu tür malların ithal edilmesi durumunda ülkeden döviz çıkışı gerçekleşir ve ilgili işlem ödemeler bilançosunun pasif tarafına, bir borç kalemi (-) olarak kaydedilir.

Bir ülkenin bir yılda yapmış olduğu toplam mal ihracatı ile toplam mal ithalatı arasındaki farka *dış ticaret dengesi*⁷⁴ veya *dış ticaret bilançosu* denir. Bir ülkenin, toplam mal ithalat değeri, mal ihracat değerini aşıyorsa; dış ticaret bilançosu *açık* veriyor demektir. Aksi durumda ise ihracat miktarı ithalat miktarını aştığı için dış ticaret bilançosu *fazla* vermektedir.

⁷³Karluk, s.:582.

⁷⁴Tümay Ertek, **Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle)**, İstanbul: Beta Yayınevi, 2004, s.:322.

ii) Uluslararası hizmetler

Cari işlemler hesabı içinde ikinci sırada yer alan ve hizmet alım ve satımından doğan işlemleri gösteren hesaba uluslararası hizmetler hesabı denilir. Hizmet hareketleri, alım ve satım sırasında, mallar gibi ülke sınırlarından ve gümrüklerden görünür bir şekilde geçip, kesin olarak tespit edilemez ve hesaplanamazlar.⁷⁵ Bu nedenle hizmet ithalat ve ihracatına aynı zamanda ‘görünmeyen ticaret’ adı da verilir.

Uluslararası hizmetler hesabı başlıca şu kalemlerden oluşur:

Uluslararası taşımacılık: Kara, deniz ve hava taşıma araçlarıyla yabancı ülkelere yolcu ve yük taşıma karşılığında kazanılan döviz gelirleri ya da yabancılara ödenen dövizler bu gruba girer.⁷⁶ Döviz gelirleri ödemeler bilançosuna alacak olarak, döviz giderleri ise borç olarak kaydedilir.

Norveç, Yunanistan, Panama, Liberya gibi ülkeler denizyolu taşımacılığından önemli ölçüde döviz elde ederken, uluslararası havayolu taşımacılığından Almanya, Fransa, Hollanda, Amerika gibi ülkeler milyonlarca dolarlık gelir sağlamaktadır. Son yıllarda ise elde edilen gelir yalnız taşımacılık hizmetinden sağlanmamaktadır. Yanısıra depoculuk, gümrük işleri, sigortalama, çeşitli belgelerin temini gibi mal ticaretine entegre her türlü lojistik hizmeti de verilmeye başlanmıştır. Böylece mal ihracatçıdan devralındıktan sonraki her türlü aşamayı içeren anahtar teslim bir hizmet anlayışı lojistik hizmeti giderek yaygınlaşmaktadır.⁷⁷

Taşımacılık hizmetleri ödemeler bilançosunda navlun ve diğer hizmetler olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılmaktadır. Navlun hizmetleri ticarete konu olan malların taşıma işlemlerini içerirken, diğer taşımacılık hizmetleri ticari mallar dışında kalan tüm unsurların taşınması ile ilgili işlemleri kapsar.

⁷⁵Türkbil, s.:463.

⁷⁶Parasız, **Uluslararası Para Sistemi**, s.:23,24.

⁷⁷Nüvit Oktay, **Dış Ticarete Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1624; AÖF Yayın No:848, 2005, s.: 64.

Dış turizm: Yabancı turistlerin ülkede yaptıkları harcamaları belirtir. Yabancı turistler gezi, konaklama, yiyecek, müze ziyaretleri, hediyelik eşya vs. gibi dış hizmetlerden yararlanmak için dövizle ödemede bulunurlar. Bu kaynaktan sağlanan gelirler, ele alınan ülke için aynen mal ihracatına benzer. O nedenle ki dış turizm, geleneksel benzetme ile, “bacasız fabrika” sayılmaktadır. Tersine, ülkede yerleşik kişilerin yabancı ülkelerde yapmış oldukları geziler de mal ithalatı gibi borçlu işlemler arasında yer alır.⁷⁸

Diğer ticari hizmetler: Yurtdışında yerleşik kişilerle gerçekleştirilen mal ticareti nedeniyle sağlanan veya ödenen komisyon ve benzeri gelir ve giderler bu kaleme kaydedilmektedir.⁷⁹

Uluslararası bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri: Uluslararası alanda faaliyet gösteren bankaların ve sigorta şirketlerinin kazandıkları dövizler veya ülkenin yabancı banka ve sigorta şirketlerine yaptığı ödemeler bu grupta yer alır.⁸⁰

Resmi hizmetler: Yurtdışında ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluk görevlilerinin ücret ve maaşları, devlete ait bina ve arazilerin bakım ve onarımı, dışarıdaki askeri birlik ve görevlilerin harcamaları, vs. gibi resmi harcamalar bu grupta toplanır.⁸¹

Diğer özel hizmetler: Resmi kurumlar adına yapılan hizmetler dışında kalan harcamalar ise bu grupta toplanmaktadır.

Özel hizmetler, ülke dışında bulunan çeşitli özel şirketlere yapılan ödemeleri kapsar. Lisans veya ticari marka sahibinin bu hakkını devrettiği şirketlerden sağladığı maddi karşılık olan royalty’ler, sigorta primleri, danışmanlık ve mühendislik ücretleri, banka hizmetleri, lisans ücretleri, kiralar, banka komisyonları, yabancı film kiralrı, uluslararası telsiz, telefon ve radyo hizmetleri bu gruba girer.⁸²

⁷⁸Seyidoğlu, s.:317.

⁷⁹TCMB, *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması*, s.: 17.

⁸⁰Parasız, *Uluslararası Para Sistemi*, s:24.

⁸¹Seyidoğlu, s.:318.

⁸²Karluk, s.:583,584.

Hizmet ithalatı veya ihracatı sonucunda oluşan hesaba '*hizmetler dengesi*' adı verilir. Ödemeler bilançosunda sırasıyla mal ticareti ve uluslararası hizmetler işlemleri sonucunda oluşan toplam dengeye ise '*mal ve hizmetler dengesi*' denilmektedir.

iii) Gelirler

Gelirler kategorisi, ödemeler bilançosunda faiz ve kar payı ödemeleri ile yurtdışındaki işçi gelirlerini içeren hesaplar bütünüdür. Şunu belirtmek oldukça önemlidir ki, ekonomistler bir finansal varlığın alımını hizmetler kategorisine kaydetmezler. Sadece finansal varlıklardan kazanılan gelirler cari işlemlerde yer alır, çünkü varlıklardan kazanan gelirler cari tüketim için kullanılabilir.⁸³

İşçi gelirleri: İşçi gelirleri, bireylerin yerleşikleri olduğu ekonomiler dışında yaptıkları işler karşılığında o ülkenin yerleşikleri tarafından ödenen ücretleri, maaşları ve diğer getirileri (aynı ya da nakdi) kapsar.⁸⁴

İşçi gelirleri, yurtdışında çalışan işçilerin, kendi ülkelerine döviz geliri olarak gönderdikleri paralardır ve ödemeler bilançosunun alacaklı tarafına kaydedilirler; bunun nedeni ilgili durumda ülkenin hizmet ihraç etmiş sayılmasıdır.

İşçi gelirleri; işverenler tarafından, işçileri adına, onlara fayda sağlamak amacıyla sosyal güvenlik kuruluşlarına ya da özel sigorta veya emeklilik fonlarına ödenen katkı paylarını içerir. İşçi kavramı, bu bağlamda, kendi ekonomileriyle ekonomik ilişki içinde olan mevsimsel ve diğer kısa dönemli (bir yıldan kısa sürelerle) çalışanları ve sınır işçilerini kapsar. Büyükelçilikler ve konsolosluklar bulundukları ekonomilerde sınır ötesi kuruluşlar olarak kabul edildikleri için, bu kurumsal girişimlerin yerel (ev sahibi ülke) personeli tarafından elde edilen gelirler, yerleşik olmayan kuruluşlarca yerleşik kuruluşlara yapılan ödemeler olarak sınıflandırılır.⁸⁵

⁸³Joseph P. Daniels ve David D. Vanhoose, s.:15.

⁸⁴IMF, **BPM5**, s.: 70.

⁸⁵IMF, **BPM5**, s.:70.

Yatırım gelirleri: Ülkede faaliyet gösteren yabancı sermaye işletmelerinin yurtdışına transfer ettikleri karlar, uluslararası tahvillerin faiz ödemeleri ve resmi dış borçların faizleri bu grupta yer alır.⁸⁶ Daha geniş anlamda bir tanımlama yapmak gerekirse, doğrudan yatırım faaliyetleri neticesinde elde edilen kar payları, ortaklara dağıtılmayıp sermayeye eklenen kazançlar, şirketlerarası birleşmelerden doğan getiriler ile hisse senetleri, tahvil, borç senetleri gibi portföy yatırım araçlarından elde edilen karlar, faiz gelir ve giderleri ile diğer yatırım faaliyetlerinden doğan faiz gelir ve giderleri de yatırım gelirlerine dahil edilir.

Sermaye ihracı ile sermaye gelirleri arasındaki farkı şu şekilde tanımlamak mümkündür: Sermaye ihraç eden ülkenin ödemeler dengesi aleyhte, ithal eden ülkenin ise lehindedir. Çünkü, sermaye ihracı, mal ithali gibidir ve ödemeler bilançosunun pasifine yazılır. Sermaye ithali ise mal ihracı niteliğinde olduğundan, bilançonun aktifine kaydedilir. Buna karşılık, sermayenin faizi veya karı, ödemeler bilançosuna farklı şekilde etki yapar. Faiz ve karlar ülkeden çıktığı için ödemeler bilançosunun pasifine, yani giderine; dış ülkeden faiz ve karın ülkeye girmesi halinde ise, ödemeler dengesinin aktifine, yani gelirine yazılır.⁸⁷

Bu durumu birkaç örnekle açıklayabiliriz: Bir Amerikalı Royal Dutch Shell hisselerine ve uzun vadeli İngiliz tahvillerine sahip olursa, bunlardan ABD ödemeler bilançosunda pozitif bir kalem olarak kayda geçecek olan kar payı ve faiz geliri elde eder. Bundan başka, denizaşırı bir ülkede bulunan bir Amerikan firması kazandığı karların bir kısmını ABD'ye gönderebilir. Bu da yine ABD ödemeler bilançosunda pozitif bir kalem olarak görünecektir. Şüphesiz, Amerikan firmalarının hisselerini ve tahvillerini elinde bulunduran başka ülke vatandaşları da faiz ve kar payı elde edecekler ve ABD'de faaliyet gösteren yabancı firmalar elde ettikleri karın bir kısmını ülkelerine göndereceklerdir. Yabancıların dolar elde etmeleri sebebiyle, bu tür ödemeler ABD ödemeler bilançosunda borç kalemleri olarak yer alacaklardır.⁸⁸

⁸⁶Parasız, **Uluslararası Para Sistemi**, s.:24.

⁸⁷Türkbil, s.:464.

⁸⁸Ted Walther, **Dünya Ekonomisi**, Ü. Çağlar (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s.: 113.

iv) Cari (karşılıksız) transferler

Cari (karşılıksız) transferler, karşılığında herhangi bir ödeme yapılmaksızın ülkeler arasında gerçekleştirilen bağış, hibe, hediye ve yardım transferleridir. Bu hesap, ilgili ülkenin, şimdi veya ileride herhangi bir ödeme yapma yükümlülüğüne girmeden elde ettiği döviz⁸⁹ ya da karşılığında herhangi bir ödeme beklemeden yurtdışına transfer ettiği dövizleri gösterir. Bağışta bulunanlara göre özel veya resmi transferler şeklinde iki gruba ayrılabilir:

Özel kişilerin yabancı ülkelere gönderdikleri hediyeler, Kızılay, Kızıllaç gibi yardım kuruluşlarının bağışları ile başka ülkelerde yaşayan akrabalar arasındaki ekonomik işlemler, özel transfer niteliğindedir. Hükümetlerin yabancı ülkelere yaptıkları bağış niteliğindeki kalkınma kredileri, afetlere uğrayanlara kamu kuruluşlarının verdikleri gıda ve ilaç gibi ayni yardımlar, eğitim, sağlık, kültür ve dini nitelik taşıyan ve ticari amaç gütmeyen uluslararası kuruluşlara ödenen aidatlar ile bu tipteki uluslararası kuruluşların (UNESCO gibi) bütçelerine yapılan katkılar da bu gruba girer. Bütün bu ödeme ve transferlerin mutlaka karşılıksız olması ve geri ödenecek nitelikte bulunmaması gerekir.⁹⁰

Karşılıksız transferler sektörlere göre bir ayrıma tabi tutulmasının yanısıra, cari işlemlerden veya sermaye işlemlerinden kaynaklanmasına göre de gruplandırılır. Cari ve sermaye transferleri ayrımı konusunda belirsizlik olmasına rağmen, bu durum IMF'nin 5. Ödemeler Dengesi El Kitabıçığında şu şekilde açıklanmaktadır: “Cari transferleri sermaye transferlerinden ayırmak için, sermaye transferlerinin özel niteliklerine odaklanmak yararlı olabilir. Öncelikle, aynı bir transfer (i) sabit bir varlığın mülkiyetinin devrini veya (ii) herhangi bir karşılık olmaksızın borç veren tarafından borçların affedilmesini içerir. İkincisi, sabit bir varlığın alımı ya da satımı durumunda ortaya çıkan nakdi bir transfer taraflardan biri veya her ikisi için bir sermaye transferidir. Bir sermaye transferi taraflardan birinin ya da her ikisinin varlıklarında orantılı bir değişime yol açmalıdır.

⁸⁹Adnan Eken, **Cari İşlemler Dengesi Üzerine Model Çalışması**, Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliğı No:9020, 1990, s.:75.

⁹⁰Karluk, s.:584.

Sermaye transferleri ayrıca geniş ve az olmasıyla da ayırt edilebilir; ancak sermaye transferleri boyut ve sıklık açısından tanımlanamayabilir.”⁹¹

Karşılıksız transferler bağışta bulunan ülke açısından bir borç işlemidir. Dolayısıyla verilen hediyeler, yapılan bağışlar tek yanlı transferler hesabının borçlu kısmına kaydedilirler. İşlemin denkleştirilmesi için de diğer hesap gruplarına ters yönde bir kayıt düşürülür.⁹²

Bir bağışın karşılıksız transferler hesabına nasıl kaydedildiğini göstermek için, ABD ekonomisinin sel felaketine uğramış bir ülkeye 500.000\$ değerinde pirinç bağışladığını varsayalım. Pirinç ihracatı mal ticareti hesabında alacak olarak gösterilir. Aslında, ABD hükümeti bu ihracat karşılığında hiçbir ödeme talep etmez.⁹³ Bu durumda ABD tarafından gerçekleştirilen işlemin bir karşılığı yoktur ve dolayısıyla yapılan ihracatı denkleştirmek amacıyla cari transferler kalemi kullanılır.

2.2.1.2. Cari İşlemler Hesabının Yapısal Analizi

Cari işlemlerin alacaklı ve borçlu kısımları toplamı arasındaki farka ‘*cari işlemler bilançosu veya cari işlemler dengesi*’ adı verilir. İki taraf toplamının birbirine eşit çıkması cari işlemler bilançosunun dengede olmasını, alacaklı kısım toplamının borçlu kısımdan büyük olması cari işlemler bilançosunun fazla vermesini, tersi de cari işlemler açığını ifade eder.⁹⁴ Cari işlemler dengesinin (dış ticaret bilançosunun) açık vermesi durumunda yabancılara ödemek zorunda bulunduğumuz para, yabancıların ülkemize ödeyeceği paradan daha fazladır.⁹⁵

⁹¹IMF, **BPM5**, s.:74.

⁹²Parasız, **Uluslararası Para Sistemi**, s.:25.

⁹³Joseph P. Daniels ve David D. Vanhoose, s.:15.

⁹⁴Seyidoğlu, s.:319.

⁹⁵Zeyyat Hatiboğlu, **Uluslararası İktisada Giriş**, 1. Baskı, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 1996, s.:99.

Tablo 3
Cari işlemler bilançosu: Ocak-Haziran 2010

	<u>Ocak-Haziran⁹⁶</u>
A: Mal İhracatı f.o.b.	58.506
B: Mal İthalatı f.o.b.	-79.329
C: Mal Dengesi (A+B)	-20.823
D: Hizmetler Dengesi: Gelir	12.313
E: Hizmetler Dengesi: Gider	-8.975
F: Mal Ve Hizmet Dengesi (C+D+E)	-17.485
G: Gelir Dengesi: Gelir	2.125
H: Gelir Dengesi: Gider	-5.976
I: Mal, Hizmet Ve Gelir Dengesi (F+G+H)	-21.336
J: Cari Transferler	593
K: Cari İşlemler Dengesi (I+J)	-20.743

Cari işlemler hesabı, cari yılda ülke içerisinde üretilip yabancılara satılan ya da ülke dışından satın alınan mal ve hizmetlerin ticareti ile yatırım gelirleri ve karşılıksız transferlerle yakından ilişkili olduğu için ülkenin milli gelir hesaplarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Cari yılda ihraç edilen mal ve hizmetler üretildiklerinde gelir yaratır ve yurtdışından edinilen bağışlar ve faktör gelirleri de milli gelirin kaynaklarındandır. Diğer taraftan, ana ülkenin vatandaşları ile hükümeti cari gelirleri, yurtdışından mal ve hizmet ithal etmek, yurtdışına bağışta bulunmak ve faktör gelirlerini ödemek için kullanır.⁹⁷

⁹⁶<http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/menuturkpdf.html>

⁹⁷Dennis R. Appleyard, Alfred J. Field ve Steven L. Cobb, **International Economics**, 5. Baskı, New York: McGraw-Hill Companies, 2006., s.:451.

Cari işlemler genellikle milli gelirin kaynaklarını ve kullanımlarını gösterir. Dolayısıyla cari işlemler hesabının açık ya da fazla vermesi, ülkelerin istihdam, büyüme, enflasyon ya da milli gelir gibi makro ekonomik değişkenlerini büyük ölçüde etkilemektedir.

Gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), ülke içinde oniki ayda üretilen nihai mal ve hizmetlerin değeridir.⁹⁸ Cari işlemler hesabı GSYİH'yı gelir, harcama ve yatırım- tasarruf dengesi şeklinde üç açıdan etkiler.

Gelirler cinsinden GSYİH ve cari denge: Mal ve hizmet ihracat ve ithalatı, dış alem faktör gelirleri ve karşılıksız resmi ve özel transferlerin varlığı GSYİH, GSMH ve Harcanabilir Milli Gelir hesaplarını etkilemektedir. Bilindiği gibi GSYİH milliyet farkı gözetmeksizin ülkede yerleşik üretim birimleri tarafından üretilen nihai mal ve hizmetleri dikkate almakta idi. Buna karşılık, GSMH milliyet esasını dikkate alarak, milli üretim faktörlerinin yurtdışında elde ettikleri gelirleri ve yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeleri de kapsamaktadır.⁹⁹ Bu durumda;

$$\underline{\text{GSMH}} = \text{Ücret} + \text{Faiz} + \text{Rant} + \text{Kar} + \text{Dolaylı Vergiler} + \text{Amortismanlar} \quad (1)$$

Dolayısıyla gayrisafi milli gelir insanların yapmış oldukları iş karşılığında elde ettikleri ücretlerden ve maaşlardan, mülk sahiplerinin toprak ya da benzeri varlıklarından kazandıkları kiralardan, girişimcilerin karlarından, ödünç verilen sermayenin getirisinden oluşmaktadır.¹⁰⁰

$$\underline{\text{GSMH}} = \text{GSYİH} + \text{Yurtdışından Sağlanan Net Gelir (Net Dış Alem Faktör Gelirleri)} \quad (2)$$

şeklinde ifade edilebilir.

⁹⁸John Sloman, **İktisat Makro**, Ahmet Çakmak (çev.), İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 2004, s.:13.

⁹⁹Zafer Yükseler, **Makroekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi**, Tartışma Tebliği, Türkiye Bankalar Birliği- Bankacılar Dergisi, Haziran 1998, s.:1.

¹⁰⁰J.E. Meade, **The Balance Of Payments**, London: Oxford University Press, 1970, s.:29.

Bilindiği gibi Milli Gelir (Safi Milli Hasıla), GSMH'dan amortismanların düşülmesi ile elde edilmektedir. Harcanabilir Milli Gelire ulaşmak için, Milli Gelire yurtdışından elde edilen karşılıksız cari transferlerin ilave edilmesi ve yurtdışına transfer edilen karşılıksız cari transferlerin düşülmesi gerekmektedir. Bu ilişkiyi aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz: ¹⁰¹

$$\text{Harcanabilir Milli Gelir} = \text{Milli Gelir} + \text{Net Karşılıksız Cari Transferler Gelirleri}$$

Harcamalar cinsinden GSYİH ve cari denge: Cari işlemler dengesini analiz etmenin diğer bir yolu ise gelirler ve harcamaları bir araya getirmektir. Temel makroekonomik özdeşliği hatırlayalım: ¹⁰²

$$Y = C + I + G + (EX - IM) \quad (3)$$

$$Y = \text{GSMH}$$

$$C = \text{Tüketim harcamaları}$$

$$I = \text{Yatırım harcamaları}$$

$$G = \text{Hükümet harcamaları}$$

$$(EX-IM) = \text{Net mal ve hizmet ihracatı (Dış ticaret dengesi)}$$

Özdeşliği şu şekilde yeniden düzenleyecek olursak;

$$Y - (C + I + G) = (EX - IM) \quad (4)$$

Bu yeniden düzenlenmiş özdeşlik basitçe, cari işlemler dengesinin ülkenin gelirleri ile (C + I + G) arasında fark olduğunu gösterir ve (C + I + G) belirli bir zaman boyunca ülkenin yerleşikleri tarafından yapılan harcamaları temsil eder. Eğer bir ülke cari işlemler açığına sahipse [(EX – IM) negatif ise], bu durum (C + I + G)'nin Y'den büyük olduğunu ve ülkenin gelirlerinden fazlasını harcadığı anlamına gelir. Amerika'da 1982'den beri bu durum yaşanmaktadır. Aynı şekilde,

¹⁰¹Yükseler, s.:2.

¹⁰²Dennis R. Appleyard, Field Alfred J. ve Cobb Steven L., s.: 451.

bir ülke cari işlemler fazlasına sahipse [(EX – IM) pozitif ise], ülke gelirlerinden daha azını harcamaktadır; Japonya’da 1981’den beri görülen durum ise budur.¹⁰³

Bu eşitlik aynı zamanda ülkenin borçluluk durumu da göstermektedir. Bir ülke şayet ihraç ettiğinden daha fazlasını yabancılardan ithal ediyorsa, ortaya çıkan cari açığı borçlanma yoluyla finanse ediyor demektir. Benzer şekilde, bir ülkenin cari hesap fazlası varsa, bu durumda ihracat gelirleri ithalat giderlerinden daha fazladır ve ülkedeki bu fazlalık yurt dışında yatırıma yönlendirilmekte ya da ulusal rezervlere ilave edilmektedir.¹⁰⁴ Sonuç olarak cari hesap dengesinde gözlemlenen değişimler, ülkede gerçekleşen finansal hareketler hakkında da bilgi vermektedir.

Yatırım- tasarruf dengesinden GSYİH ve cari denge: Yurtiçinde elde edilen gelir çeşitli yönlelere aktarılabilir. Milli gelir harcanabilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergi olarak hükümete aktarılabilir (T) ya da yurtdışına transfer edilebilir (Tr).¹⁰⁵

$$Y = C + S + T + Tr \quad (5)$$

(3) ve (5) numaralı özdeşlikleri biraya getirecek olursak şu sonuca ulaşırız:

$$C + I + G + (EX - IM) = C + S + T + Tr \quad \text{ise;}$$

$$(EX - IM) - Tr = S + (T - G) - I \quad (6)$$

‘S’ özel tasarrufları ve (T – G) ise hükümetin tasarruflarını gösterdiğinde, cari işlemler dengesini aynı zamanda bir ülkenin tasarrufları ile yatırımları arasındaki fark olmaktadır.¹⁰⁶ Başka bir ifadeyle, cari işlemler dengesini, özel

¹⁰³Dennis R. Appleyard, Field Alfred J. ve Cobb Steven L., s.: 451, 452.

¹⁰⁴Niyazi Erdoğan, **Uluslararası İşletmelerde Mali Risk Yönetimi & Çağdaş Finansman Teknikleri**, 2. Basım, Ankara: Kent Matbaacılık, 1993, s.:25.

¹⁰⁵Tolga Tiryaki, **Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik Ve Türkiye Örneği**, Ankara: Araştırma Genel Müdürlüğü T.C.M.B., 2002, s.:2.

¹⁰⁶Dennis R. Appleyard, Field Alfred J. ve Cobb Steven L., s.: 452.

tasarrufların özel yatırımlardan farkı ve hükümetin harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farktan oluşmaktadır.¹⁰⁷

Tasarruflar, yurtdışında yatırım yapmak ya da diğer ülkelere borç vermek amacıyla ile kullanılabilir. Bu durumda tasarruflar *net yabancı yatırım (NKI)* olarak adlandırılır.

$$\text{NKI} = (S - I) + (T - G) = X - M - \text{Tr} \quad (7)$$

Bu eşitlik, yurtiçi yatırımlarını finanse edebileceğinden daha yüksek miktarda tasarruf eden ve bu farktan daha düşük miktarda bütçe açığı bulunan bir ülkenin yabancı varlık stokunu artıracığı şeklinde açıklanabilir. Bu durum yurtdışına sermaye çıkışı olarak da nitelendirilebilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da yurtdışına sermaye çıkışının cari işlemler fazlasıyla mümkün olabildiğidir.¹⁰⁸

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, cari işlemler dengesinde meydana gelen açık ya da fazla ödemeler bilançosunun diğer hesap gruplarında meydana gelen işlemler ile dengelenir. Bu işlemler ikiye ayrılır: (i) dar anlamda doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve diğer yatırımlar olarak tanımlanan finansal işlemler (ticari krediler, krediler ve mevduatlar dahil), (ii) rezerv varlıklarındaki işlemler.¹⁰⁹ Ülkenin cari işlemler dengesinde açık varsa bu açık, ülkeye yapılan finansal yatırımlarla ya da ülkenin rezervlerindeki azalma ile karşılanırken, cari işlemler dengesindeki fazla ülkenin finansal yatırım yapmasıyla ya da rezerv artışı ile dengelenmektedir.

Ülkemizde yıllar itibariyle cari işlemler kaleminin seyrine göz atacak olursak, cari işlemler açığına ve finansman yapısına ilişkin göstergeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁰⁷Tiryaki, s.:2.

¹⁰⁸Tiryaki, s.:2.

¹⁰⁹IMF, **BPM5**, s.:159.

Tablo 4

Cari işlemler açığına ve finansman yapısına ilişkin göstergeler

(Yıllık yüzde)	2004	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracatın ithalatı karşılama oranı	79,5	75,1	70,3	69,5	71,1	72,6	81,6
Toplam mal ihracatı/Kısa vadeli dış borç stoku	227,7	212,8	204,7	219,7	267,4	278,9	210,7
Toplam mal ihracatı/ Dış borç servisi	188,4	224,8	212,9	233,6	237,0	263,9	191,1
Turizm gelirleri / Dış ticaret açığı	71,7	53,3	42,1	30,6	29,9	31,7	64,1
MB rezervleri / Kısa vadeli dış borç stoku	152,8	116,9	137,0	148,5	177,2	147,1	143,7
MB rezervleri / Toplam dış borç stoku	24,4	23,4	30,9	30,5	30,6	26,7	27,4
MB rezervleri / Cari açık	467,9	260,8	236,2	196,6	199,5	177,0	540,0
MB rezervleri / Toplam mal ithalatı	53,4	41,2	47,0	47,0	47,1	38,3	55,7

Kaynak: TCMB. **Ödemeler Dengesi Raporu (2009-IV. Çeyrek).**

<http://www.tcmb.gov.tr/research/odemeler/odemeler.html> (6 Nisan 2010).

2.2.2. Sermaye Ve Finans Hesapları

Sermaye ve finans hesabı iki ana kategoriye ayrılır: Sermaye hesabı ve finans hesabı. *Sermaye hesabı*, sermaye transferleri ve üretilmeyen, finansal olmayan varlıkların alım/satımı ile ilgili tahsilat ya da ödeme gerektiren her türlü işlemi içerir. *Finans hesabı*, bir ekonominin yabancı finansal varlık ve yükümlülüklerindeki değişimlerle ilgili olan bütün işlemleri kapsar.¹¹⁰

2.2.2.1. Sermaye Hesabı

Yerleşik ve yerleşik olmayanlar arasındaki mali olmayan aktif değerlerin elde edilmesi veya elden çıkarılması ve tasarruf ve sermaye transferleri nedeniyle net değerdeki değişiklikleri göstermektedir.¹¹¹ İki bölümden oluşmaktadır:

¹¹⁰IMF, **BPM5**, s.:77.

¹¹¹TÜİK, **Dış Alem Hesapları 2000-2005**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2007, s.:10.

i) Sermaye transferleri: Sermaye transferleri genellikle sektörler bazında (genel hükümet ve diğer sektörler gibi) sınıflandırılır. Göçmen transferleri diğer sektörler altında bir kategori oluştururken, borçların bağışlanması kendi başına kategorilendirilir.¹¹²

Göçmen transferleri; bir başka ülkeden ülkemize göç eden kişilerin yurtdışındaki varlıklarının ülkemize aktarımına ilişkin tutarları içermekte olup, veri kaynağı olarak resmi kayıtlar kullanılmaktadır.¹¹³

ii) Üretilmeyen finansal olmayan varlıkların alım /satımı; Kullanılabilen ya da mal ve hizmetlerin üretilmesi için gerekli olan ancak üretilmeyen (arsa ve yeraltı kaynakları v.s.) maddi varlıklarla ilgili olan işlemleri ve üretilmeyen, maddi olmayan varlıklarla (patentler, telif hakları, markalar, imtiyaz hakları vs.. ve kiralama kontratları ile diğer devredilebilir kontratlar) ile ilgili işlemleri gösterir.¹¹⁴

2.2.2.2. Finans Hesabı

Ödemeler bilançosundaki finans hesabı, finansal varlıkların alım veya satımı ile ilgili tüm uluslararası işlemleri gösteren hesaptır.¹¹⁵ Tanımdan da anlaşılacağı üzere, finans hesabı finansal varlıklarla (bono, tahvil, hisse senetleri, nakit ve mevduatlar) bağlantılı işlemleri gösterir. Oysa ki cari işlemler gelirler - kaynaklarla bağlantılı işlemleri kayıt altına alır.

Finans hesabı ile sermaye hesabının toplamı sonucunda oluşan borç ve alacak bakiyesi ile cari işlemler sonucunda oluşan bakiye denk olmalıdır. Bir başka ifadeyle, cari işlemler hesabında meydana gelen bir açık finans hesabındaki bir fazla ile kapatılırken, cari işlemlerde meydana gelen bir fazla ise sermaye ve finans hesabındaki aynı miktarda bir azalma ile eritilir.

¹¹²IMF, **BPM5**, s.:77

¹¹³TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:19.

¹¹⁴IMF, **BPM5**, s.:77.

¹¹⁵Paul R Krugman ve Maurice Obstfeld, **International Economics: Theory And Policy**, 7. Baskı, Boston, MA: Addison-Wesley, 2006, s.:308.

Ödemeler dengesi muhasebe sistemi açısından, bir ülkenin finansal varlıklarında görülen artış ve mal ithalatı ülkeden döviz çıkışına neden olduğu için bir borç işlemi olarak nitelendirilirken, finansal varlıkların azalması ve mal ihracatı ise ülkeye döviz kazandırarak bir alacak hakkı doğurur.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, doğrudan yatırım ve portföy yatırımlarıyla ilgili işlemler finans hareketleri içinde yer almaktayken, bunların getirileri olan faiz ve temettüleri ise cari işlemler hesabı içinde incelenmektedir.

Finans hareketleri günümüzde oldukça karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu durum modern dünyada mali kurum ve faaliyetlerdeki ülkelerarası faiz farklılıklarından ve hükümet müdahalelerinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁶ Finans hareketlerindeki bu çeşitliliğe rağmen, finans hesabı vadelerine göre kısa ve uzun vadeli, sektörlerine göre ise özel ve resmi sektör şeklinde ayrılarak sınıflandırılabilir. Belli başlı finans hesapları ise şöyle sıralanabilir:

i) Doğrudan yatırımlar: Doğrudan yatırım bir ekonomideki yerleşimin, başka bir ekonominin yerleşimi olan bir kuruluştaki yönetimi önemli derecede etkileme ya da kontrol etme hakkına sahip olmasını sağlayan sınır ötesi yatırımdır.¹¹⁷

IMF'nin ödemeler dengesi 5. el kitabı ve OECD'nin Doğrudan Yatırım Tanımları Kitabı'nda doğrudan yatırım, bir ülkede yerleşiklerin başka bir ülkede yerleşik şirkette sürekli bir pay elde ettiği uluslararası yatırım kategorisi olarak tanımlanmaktadır. Şirket payında sürekli mülkiyet, yabancı yatırımcının uzun vadeli bir yatırımın varlığını ve şirketin yönetiminde etkin olduğunu göstermektedir. Doğrudan yatırım şirketi, yabancı yatırımcının bir şirketteki hisse senetlerinin yüzde 10 ve/veya daha fazlasına sahip olduğu şirketler olarak

¹¹⁶ Parasız, **Uluslararası Para Sistemi**, s.:26.

¹¹⁷ IMF, **Balance Of Payments And International Investment Position Manual**, Sixth Edition (BPM6). <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>, (16 Ocak 2010), s.:100.

tanımlanmakta, hisse senetlerinin yüzde 10 ve/veya daha fazlasına sahip olunması da doğrudan yatırım ilişkisinin varlığını belirlemektedir.¹¹⁸

Doğrudan yatırımları kısaca şu şekilde anlatmak mümkündür: Doğrudan yatırımlar bir büyük firmanın ana merkezinin bulunduğu yer dışındaki ülkelerde, yeni bir şirket kurması ya da yerli bir firmayı satın almak ya da sermayesini artırmak suretiyle kendine bağlı şirket durumuna getirmesi olarak tanımlanabilir. Burada yatırımı yapan asıl şirkete ana şirket ya da merkez, yabancı ülkede sahip olunan şirkete de yavru şirket ya da şube veya yabancı sermaye şirketi denilmektedir. Doğrudan yatırımların en önemli özelliklerinden birisi büyük firmaların yalnızca şubelerin mülkiyetini elinde bulundurmakla kalmamaları, aynı zamanda onun yönetimini de denetim altına almalarıdır. Şubeler ise genellikle ana şirketin elinde bulunan teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret ünvanı ve diğer araçlardan yararlanma ayrıcalığına sahip olurlar. Karşılığında ise kazandığı karların bir kısmını ya da tamamını ana şirkete ya da merkeze transfer ederler.¹¹⁹

Doğrudan yabancı yatırım bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu sebeple işletmelerin sadece kuruluş ve teçhizatının finansmanı olarak değerlendirilmektedir. Doğrudan yatırım bu rolünden dolayı, işletmecilik ustalığı ve know-how'ı da beraberinde getirmekte, ayrıca rekabet faktörünü de ülkeye sokmaktadır.¹²⁰ Bu durumu en iyi kanıtlayan kuruluşlar, dünya ticaretinde payı hızla artan 'çok uluslu işletmeler'dir. Çok uluslu işletmeler iki veya daha fazla ülkede mülkiyeti kısmen veya tamamen kendisine ait olarak üretim ve pazarlama faaliyetlerini yürüten, kendisine ait kurum stratejisi olan ve bu stratejileri tüm bağlı kuruluşları veya şubelerinde (diğer birimlerinde) uygulayan işletmelerdir.¹²¹

¹¹⁸TCMB, **Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması**, s.:1, 2.

¹¹⁹Hazine Müsteşarlığı, s.:71,72.

¹²⁰Karluk, s.:688.

¹²¹Gülşen Sarı Gerşil, **Küreselleşme Ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2004; aktaran Zeynep Hatunoğlu, **Çok Uluslu Şirketler, Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı Ve Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu**, Mali Çözüm Dergisi, Sayı 78, Kasım-Aralık 2006, s.:118.

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen ve ülkeden ülkeye farklılık gösteren birtakım faktörler vardır. Bu faktörler, hükümet kararları (vergiler, gümrük tarifeleri, sübvansiyonlar), politik ve ekonomik riskler, taşıma maliyetlerini etkileyen coğrafi koşullar, birim işçilik maliyetleri¹²² olarak sıralanabilir. İlgili etkenler neticesinde doğrudan yatırım faaliyetleri uluslararası alanda önem kazanmakta ve bazı durumlarda bir zorunluluk haline gelmektedir.

Ödemeler bilançosunda doğrudan yatırımlar kalemi iki grup halinde sınıflandırılabilir; yatırımın yönüne göre ve enstrümana göre.

Yatırımın yönüne göre: Yurtdışı doğrudan yatırım ve yurtiçi doğrudan yatırım olarak iki altbaşlıkta incelenebilir.

Yurtdışında doğrudan yatırımlar, yurtiçinde yerleşik kişilerin, yurtdışında yerleşik bir şirket kurmak, kurulmuş bir şirkete ortak olmak, şube açmak yoluyla doğrudan yatırım amacıyla yaptıkları yatırımlar ile bu yatırımların tasfiyesi ve yurtdışında gayrimenkul alımları bu kalemde izlenmektedir.¹²³ Yurtiçinde doğrudan yatırım ise yurtdışında yerleşik kişiler tarafından Türkiye’de yapılan yabancı yatırımlardır.

Enstrümana göre: Sermaye, diğer sermaye ve gayrimenkul olmak üzere üç altbaşlıkta incelenebilir.

Sermaye başlığı altında başka ülkelerde şirket kurmak, kurulan şirkete ortak olmak (satınalma ve birleşmeler), karları dağıtmayıp yeniden yatırıma dönüştürmek ve diğer ülkelerde şubeler açmak yoluyla yapılan uluslararası yatırım faaliyetleri izlenir.

Diğer sermaye, doğrudan yatırım yapan kuruluşun yatırım yaptığı kuruluşa sağladığı kredilerin kullanımları ile geri ödemelerinden oluşur.¹²⁴

¹²²A.P. Thirlwall ve Heather D. Gibson. **Balance Of Payments Theory And The United Kingdom Experience**. 4. Basım. Londra: The Macmillan Press Ltd., 1992, s.:38.

¹²³TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:19,20.

¹²⁴TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması**, s.:20.

Gayrimenkul başlığı altında ise bir ülkede yerleşiklerin yurtdışında yapmış oldukları gayrimenkul alım / satım işlemleri gösterilir.

Doğrudan yatırımın ödemeler bilançosuna nasıl kaydedildiğine gelince, doğrudan yatırımcının ülkesi ilgili yatırımı bilançosunda aktif olarak gösterirken; yatırım kuruluşunun bulunduğu ülkenin bilançosunda ise pasif olarak kaydedilir.

ii) Portföy yatırımları

Portföy yatırımları hisse senetleri ve borç senetlerini içeren, doğrudan yatırım ve rezerv varlıkları dışında kalan sınırötesi işlemler ve yatırımlar olarak tanımlanır.¹²⁵ Ayrıca doğrudan yatırımların aksine, hisse senedine toplam olarak yüzde 10'un altında yaptığı yatırımla yatırımcı bu senetleri ihraç eden kuruluşun yönetiminde etkin olmamaktadır. Doğrudan yatırımlarda yatırımcı, yatırım sermayesinin yanısıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirirken, portföy yatırımlarında yabancı yatırımcının sermayeden başka bir katkısı bulunmamaktadır.¹²⁶

Portföy yatırımları kalemi, uzun vadeli doğrudan yatırım ve rezervlerin dışındaki şirket hisseleri, kamu kesimi tahvilleri ve diğer tahvillerin borç ve alacak miktarlarının bir bileşkesidir.¹²⁷

Hisse senetleri, temsil ettikleri paylar ölçüsünde, onu çıkartan işletmelerin mülkiyetine ortaklık hakkı sağlar; dolayısıyla yatırımcı, şirket karından bir pay alır. *Tahviller* ise bir tür ödünç fon elde etme araçlarıdır, ortaklık hakkı vermezler; tahvil sahibi ödünç verdiği fonlar karşılığı bir faiz geliri elde eder.¹²⁸ *Borç senetleri* (i) bonolar, tahviller, senetler (ii) para piyasası veya devredilebilen borç enstrümanları ve (iii) finansal türevler veya ikincil enstrümanlar, opsiyonlar gibi, genellikle teslimatı uzatmayan ve riskten kaçınmak, yatırım yapmak ve ticari amaçlarla kullanılan araçları kapsar.¹²⁹

¹²⁵IMF, **BPM6**, s.:110.

¹²⁶TCMB, **Uluslararası Yatırım Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması**, s.:3,4.

¹²⁷Hazine Müsteşarlığı, s.:73.

¹²⁸Seyidoğlu, s.:600.

¹²⁹IMF, **BPM5**, s.:91.

Portföy yatırımı şeklindeki yabancı sermaye iki şekilde temin edilebilir. Bunlardan biri ülkenin uluslararası piyasalardan kredi talebi (ve arzı) şeklindedir. Diğeri ise, o ülke pazarına doğrudan faiz farkına bağlı olarak gelen yatırımdır. Bir yıldan uzun vadeli tahvil alımı ve satımına bağlı olanlar böyledir.¹³⁰

Ülkemizde portföy yatırımları kalemleri varlıklar ve yükümlülükler bazında, enstrümanlarına göre borç senetleri ve hisse senetleri şeklinde, sektörlerine göre ise genel hükümet, bankalar ve diğer sektörler şeklinde sınıflandırılır.

TCMB tarafından yayınlanan ‘Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması’na göre portföy yatırımlarında varlıklar yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında alım satımını yaptıkları menkul kıymetleri kapsarken, yükümlülükler ise yurtdışında yerleşik kişilerin yurtiçi borsalarda alım satımını yaptıkları hisse ve Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS), yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışı piyasalarda tahvil ihracı yoluyla sağladığı borçlanmalardır (Hazine Müsteşarlığı tarafından ihraç edilen Eurobond’lar).

Dolaylı yatırım ile portföy yatırımları arasındaki farklar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

a) Bir işletmenin hisse senetlerine %10 ya da daha fazla oranda yapılan yatırım dolaylı yatırım, %10’dan daha az miktarda yapılan yatırım ise portföy yatırımdır.

b) Dolaysız yatırım yurtdışında kurulan bir işletmenin yönetim ve kontrol hakkının başka bir ülkenin yerleşikliğinin elinde olduğu durumdur. Ancak portföy yatırımı sahibine işletme üzerinde etkin bir yönetim ve kontrol hakkı vermez.

c) Dolaysız yatırımlar genellikle 1 yıldan uzun süreli (uzun vadeli) nitelik taşır, durağan bir yapıya sahiptir. Aksine portföy yatırımları, 1 yıldan kısa süreli (kısa vadeli) hedefler doğrultusunda gerçekleştirilir ve hareketli, durağan olmayan özelliktedir. Getirileri ise doğrudan yatırımlara göre daha kısa sürede elde edilir.

¹³⁰Emin Ertürk, **Makro İktisat: Küresel Ekonomide Makroekonomik Analize Giriş**, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 1999, s.:252.

d) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genelde ürün ve hizmetlerin üretimi ile ilgili firmalardan oluşmuştur. Oysa yabancı portföy yatırımcıları çoğu defa finansal kurumlardan, kurumsal yatırımcılardan ya da yatırımların kendilerine finansal getirisini dikkate alan bireylerden meydana gelmektedir.¹³¹

Dolaylı yatırım ya da portföy yatırımı olsun, yerli bir finansal varlığın yurtdışındaki yerleşikler tarafından satın alınması, ilgili işlemin bir alacak kalemi olarak kaydedilmesine neden olur. Yabancı bir finansal varlığın ülkenin yerleşikleri tarafından satın alınması durumunda ödemeler bilançosuna borç kaydı yapılır.

iii) Diğer Yatırımlar

Diğer yatırımlar doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve rezerv varlıkları dışında kalan bütün işlemleri gösteren kategoridir.¹³²

Diğer yatırımlar, varlıklar ve yükümlülükler bazında enstrümanlara göre, sektörlere göre ve doğrudan yatırımlar ile portföy yatırımlarından farklı olarak vadelerine göre sınıflandırılmaktadır.

Uluslararası yatırım planında diğer yatırımlar şu şekilde sınıflandırılır:

- *Enstrümana göre*: Ticari krediler, krediler, mevduatlar,

- *Sektörlere göre*: Merkez Bankası, bankalar, hükümet, diğer sektörler,

- *Vadeye göre*: Kısa vadeli (sözleşme tarihi ile son ödeme tarihi arası 365 güne (dahil) kadar olanlar), uzun vadeli (sözleşme tarihi ile son ödeme tarihi arası 365 günü aşanlar) ayrımlarında takip edilmektedir.¹³³

¹³¹Karlık, s.:690.

¹³²IMF, **BPM5**, s.:95.

¹³³TCMB, **Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması**, s.:7.

Enstrümanlarına göre: Diğer yatırımlar kategorisinde yer alan enstrümanlardan *ticari krediler*, UYP’de yapılan tanımlamaya göre ihracatçıların yurtdışındaki alıcı firmalara verdikleri, ithalatçıların ise yurtdışındaki alıcı firmalardan sağladıkları malın bedelinin fiili ithalattan sonra vadeli ödenmesi şeklinde sağlanan kredilerin stoğudur. *Krediler*, finansal içerikli fonların kreditor (borç veren) tarafından borçluya bir sözleşme altında temin edildiği finansal varlıklardır. *Nakit ve mevduatlar* ise ödeme yapmak amacıyla kullanılan tedavüldeki paralar ile bankalara veya kredi kurumlarına istenildiğinde çekilmek üzere yatırılmış olan döviz ya da Türk lirası fonlarıdır.

Vadelerine göre: Finansal yatırımları vadelerine göre sınıflandıracak olursak iki gruba ayırabiliriz:

Uzun vadeli yatırımlar: Vadesi 1 yıldan daha uzun süre olacak şekilde yapılan uluslararası yatırımlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası portföy yatırımları, ülke dışındaki bankalarda açılan uzun vadeli mevduat hesapları, Dünya Bankası, IFC, IDA, IMF, Avrupa Yatırım Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kalkınma bankaları, yatırım ve finans kuruluşları ile konsorsiyumların açtıkları krediler, diğer devletlerden alınan uzun vadeli borçlar, hükümetler ile diğer kamu kuruluşlarının (belediyeler, kamu iktisadi teşekkülleri) uluslararası sermaye piyasalarında tahvil ihracı sonucunda sağladıkları fonlar, bu hesap içinde yer alır.¹³⁴

Kısa vadeli yatırımlar: Vadesi 1 yılı aşmayan, ülkelerarası faiz ve döviz kuru farklılıklarından yararlanmak amacıyla yapılan uluslararası yatırımlardır. Kısa süreli yatırım araçları çok çeşitlidir. Bunlar arasında örneğin, ticari bonolar, finansman bonoları, kısa vadeli banka mevduat hesapları, mevduat sertifikaları, ihracatçı ülkedeki ihracat bankasının ithalatçıya açtığı ihracat kredileri, prefinansman kredileri, muhabir açıkları vs. yer alır.¹³⁵

¹³⁴Karlık, s.:586.

¹³⁵Parasız, *Uluslararası Para Sistemi*, s.:27.

Yatırımcı tarafından dikkate alınan bir unsur olarak gözüken sözleşme üzerindeki vadenin, bir zaman uzunluğunu içermesi yatırım esnasında o kadar önemli değildir, fakat uygulamada bahis konusu olan sermaye akışını etkileyebilir. Rezervlere ayrılan sermaye, uzun vadeli ve kısa vadeli olarak ayrılmaz. Portföy yatırımları uzun vadeli tahvilleri ve şirket hisselerini de içermesine rağmen uzun vadeli sermayenin tamamını kapsar. Şirket hisseleri uzun vadeli olarak sınıflandırılır, çünkü belirlenmiş bir vadeye sahip değildirler.¹³⁶

iv) Rezerv Varlıklar

Rezerv varlıklar, kolaylıkla kullanılabilen ve ödemeler dengesinin finansman ihtiyaçlarını karşılamak, döviz kurlarını etkileyecek döviz piyasalarına müdahale etmek ve diğer benzer amaçlarla (milli paraya ve ekonomiye olan güveni sağlamak ve dış borçlanmaya bir temel olarak hizmet etmek) parasal otoritelerce kontrol edilen dış varlıklardır.¹³⁷

Rezerv varlıklar enstrümanlarına göre parasal altın, özel çekiş hakları (SDR), IMF'deki rezerv pozisyonu ile yabancı para ve mevduatlar şeklinde sınıflandırılır.

Parasal altın: Bir ülkenin Merkez Bankasındaki altın rezervlerini gösterir. Eğer ülkedeki altın rezervlerinde azalma olursa, bu durum ödemeler dengesine alacak olarak kaydedilir. Ters bir durumda ise, yani ülkenin altın rezervlerinde artış gözlemlenirse, ödemeler dengesine borç kaydı yapılır.

Altının ödemeler bilançosuna kayıt edilmesinde özellikli bir durum vardır. Bu durum altının hem bir rezerv aracı hem de bir sanayi hammaddesi olmasından ileri gelir. Bu konuda gerek IMF, gerekse birçok ülke tarafından benimsenen uygulamaya göre, sanayide kullanım amacıyla yapılan altın ithal ve ihracı, mal ticareti gibi cari işlemler içinde gösterilir. Kayıt yöntemi de diğer mallarda olduğu gibidir. Dış ödeme amacına bağlı altın işlemlerine ise resmi rezervler hesabında

¹³⁶Hazine Müsteşarlığı, s.: 68.

¹³⁷IMF, **BPM6**, s.: 111.

yer verilir. Buna göre, merkez bankasının altın ihracı resmi rezervler hesabının alacaklı yanına, altın ithali de borçlu yanına kaydedilir.¹³⁸

Özel çekiş hakları (SDR): SDR'ler diğer rezerv varlıklara ilave olarak, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından dönemsel olarak üye ülkelere kendi kotalarıyla orantılı bir şekilde tahsis edilen uzun vadeli uluslararası rezerv varlıklardır.¹³⁹

IMF'deki rezerv pozisyonu: IMF'deki rezerv pozisyonu (a) bir ülkenin her an kullanabileceği döviz tutarları (SDR dahil) olan rezerv tranşı ve (b) üye ülkenin IMF'nin (bir kredi anlaşması altında) Genel Kaynaklar Hesabı'ndan halihazırda kullanılabileceği borçların toplamıdır.¹⁴⁰

Yabancı para ve mevduatlar: Merkez Bankası'nın ödemelerde hemen kullanabileceği yurtdışı bankalar nezdindeki mevduatlar ile menkul kıymetlerdir.¹⁴¹

Finansal türevler, alıcısına ve satıcısına bir finansal varlık üzerinde sözleşme ile önceden belirlenmiş vade ve tarihte işlem yapma hakkı veren finansal varlıklardır. Bu türev varlıklar, yalnızca rezerv yönetimi ile ilgili oldukları durumlarda, bu varlıkların değerlemesinde gerekli olan ve parasal otoritelerin kontrolü altında bulunan durumlarda rezerv varlıklar altında kaydedilirler.¹⁴²

Rezerv varlıklar, döviz kurlarını dengede tutma ve altın veya yabancı dövizleri elde bulundurma görevine sahip olan parasal otoriteler tarafından denkleştirici olarak nitelendirilen¹⁴³ finansal varlıklardır. Daha önce bahsi geçen cari işlemler ile sermaye ve finans akımları, ekonominin olağan işleyişi sonucunda gerçekleşen işlemlerdir ve otonom niteliğe sahiptirler. Aynı zamanda çizgi üstü işlemler olarak nitelendirilirler. Ancak uluslararası rezerv hareketleri sonucu oluşan ve otonom işlemler nedeniyle ortaya çıkan dengesizlikleri de giderme

¹³⁸Seyidoğlu, s.:325.

¹³⁹IMF, **Financial Organization And Operations Of The Imf**, 6. Baskı, Washington, Pamphlet Serisi, Yayın No.45, 2001, s.:11.

¹⁴⁰IMF, **BPM6**, s.:114.

¹⁴¹TCMB, **Uluslararası Yatırım Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması**, s.: 9.

¹⁴²IMF, **BPM6**, s.: 115.

¹⁴³Tibor Scitovsky, **Money And The Balance Of Payments**. London: Unwin University Books, 1969, s.:80.

amacına sahip olan rezerv işlemleri çizgi altı işlemler olarak kabul edilirler. Bu çizgi altı işlemlerin en önemli özelliği Merkez Bankalarına müdahale imkanı tanınmasıdır. Merkez Bankalarının ekonomiye ve döviz piyasalarına müdahalesi, geçerli olan kur sistemine göre değişiklik gösterir.

Sabit döviz kuru altındaki bir sistemde, 1973'ten önce geçerli olan sistem, her bir Merkez Bankası kendi para birimi karşılığında sabit bir fiyat ile (döviz kuru) yabancı paraları alıp satar. Özel tacirler de birikmiş dövizlerini Merkez Bankalarına satarlar (bu durumda Merkez Bankası'nın resmi rezervleri artar) veya Merkez Bankası'ndan döviz satın alırlar (böylece resmi rezervler azalır). Bu durum resmi rezervlerin dış hesapları dengelemede nasıl değişik roller oynadığını gösterir.¹⁴⁴ Biraz daha açık olmak gerekirse, ülkenin dış hesaplarındaki bir açık resmi rezervlerdeki bir azalma ile kapatılırken, dış hesaplardaki fazlalık ise resmi rezervlerde görülen bir artış ile karşılanır.

Serbest döviz kuru sistemlerinde resmi rezervlerdeki değişme, asgari seviyededir. Çünkü bu sistemde bilanço açık veya fazlası döviz kurundaki değişme ile tamamen giderilir. Oysa, günümüzde uygulanan esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemlerinde (yönetimli dalgalanma) bilanço dengesizliği, kısmen kur değişimleri ve kısmen de resmi rezervlerindeki değişme ile giderilir. Döviz kurundaki düşme bilanço açığını kapatmada yeterli olmazsa, ülkenin para otoriteleri mevcut rezervleri ile piyasaya müdahale eder, diğer ülkelerden, IMF ve benzer uluslararası finansman kuruluşlarından kısa vadeli borçlanarak rezerv sağlama yoluna gider.¹⁴⁵

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bir ülkenin yabancı resmi kuruluşlara olan borçlarındaki artışlar ile resmi varlıklarında ortaya çıkabilecek azalmalar rezervler hesabının alacağına yazılır. Öte yandan, aynı kuruluşlara olan borçların azalması ile aynı şekilde ülkenin resmi varlıklarının artışı da rezervler

¹⁴⁴Mordechai E. Kreinin, **International Economics: A Policy Approach**, 7. Baskı, Fort Worth: Dryden Press, 1995, s.: 253.

¹⁴⁵Karluk, s.:451.

hesabının borçlu tarafında yer alır.¹⁴⁶ Ayrıca rezerv varlıklarındaki artış ülkede döviz talebini doyurarak kurlardaki artışın önüne geçer

2.2.3. Net Hata Ve Noksan (İstatistikî Farklar)

Çift kayıt sistemi temelinde hazırlanan ödemeler bilançosunda, teori olarak borçların toplamı alacakların toplamına daima eşit çıkmalıdır; yani ödemeler bilançosunda gelirlerle giderler arasında mutlak eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesabının toplamı sifıra eşit olmalıdır. Fakat pratikte gözlemlenen durum, teoride olduğu gibi değildir. Farklı kaynaklardan toplanan verilerin doğru ve tam olmaması, kayıt zamanındaki farklılıklar, ölçüm hataları gibi nedenlerle alacak ve borç toplamaları arasında birtakım farklar ortaya çıkmaktadır. Ödemeler bilançosunda ortaya çıkan bu farkları denkleştirmek amacıyla kullanılan hesaba '*net hata ve noksanlar (NHN)*' adı verilmektedir.

Net hata ve noksan kaleminin oluşmasına sebep olan faktörler şu şekilde sıralanabilir:

1. İthalat ve ihracatla ilgili bilgiler, mallar sınırdan geçerken ilgililer tarafından doldurulup Gümrük İdareleri'ne verilen mal bildirim formlarından sağlanır. Bu formların düzenlenişi sırasında malların değer ve miktarlarıyla ilgili bilgiler yanlış kaydedilmiş olabilir. Bazı durumlarda da ithalatçı ve ihracatçılar kasıtlı olarak yanlış bilgi verebilirler.¹⁴⁷

2. İthal ya da ihraç edilen malların üreticisinin elinden çıkıp kullanıcıya ulaşması süresi ile ilgili mallar için yapılan ödeme süresi farklı bilanço dönemlerine rastlayabilir.

3. Anketler yoluyla elde edilen veriler (turizm ve bavul ticareti gibi) gerçeği tam olarak yansıtmama olasılığını taşıdığı için ödemeler dengesinde hata ve noksanların oluşmasına yol açabilir.

¹⁴⁶Tamer İşgüden ve Müfit Akyüz, s.:62.

¹⁴⁷Seyidoğlu, s.:326.

4. Ödemeler dengesindeki çeşitli kalemlerden elde edilen gelirlerin sistem dışına (yastık altına – kasalara) çıkarılması veya finansman esnasında sistem dışından kaynak kullanılması şeklindeki kayıt dışı işlemler¹⁴⁸ de hatalara neden olabilir.

5. Bir faaliyetin ödemeler dengesinde gösterilmesi için tek şart ekonomik faaliyetin yurtiçinde yerleşiklerle yurtdışında yerleşikler arasında olmasıdır. Bu faaliyette kullanılan paranın yabancı para (döviz) olması diye bir şart yoktur. Örneğin yerli para (Türk lirası) cinsinden yapılan faaliyetler yurtiçinde yerleşik kişilerle yurtdışında yerleşik kişiler arasında olduğunda ödemeler dengesine girecek, fakat uluslararası (resmi) rezervler ya da bankaların döviz pozisyonları üzerinde bir etkisi olmayacaktır.¹⁴⁹ Söz konusu durum ödemeler bilançosunda eşitliğin oluşmasına engel teşkil edebilir.

Net hata ve noksanın ödemeler dengesi tablosunda hangi kalemlerden kaynaklandığı tam olarak bilinmemekle beraber, bu konuda varsayımlar yapılabilmektedir. Ödemeler dengesinin temel kaynaklarını bankalar, DİE ve Merkez Bankası veri tabanları oluşturmaktadır. Ödemeler dengesinde yer alan, Merkez Bankası dahil kamu sektörüne ilişkin kalemlerde genel olarak hata beklenmemektedir. Benzer şekilde, bankacılık sektörüne ilişkin verilerin de, veri toplama yöntemindeki iyileşmeler nedeniyle, büyük ölçüde doğru olduğu varsayılmaktadır. Bu durumda, yukarıda maddeler halinde özetlenen NHN'ın oluşma sebeplerinin özel sektöre ilişkin olması beklenir. Nitekim, banka muhabirlerindeki döviz hareketleri yoluyla bankaların döviz varlıklarındaki değişim, benzer şekilde Merkez Bankası muhabirlerindeki döviz hareketleri yoluyla da resmi rezervlerdeki değişim ödemeler dengesi istatistiklerinde izlenebiliyor iken, bankacılık dışı özel sektörün döviz varlıklarındaki değişim tam

¹⁴⁸Uğur Çıplak. **Ödemeler Dengesinde “Net Hata Ve Noksan” Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme**, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/Net%20Hata%20ve%20Noksan.pdf>, Ankara: TCMB Yayınları, 2005, s.:1,2.

¹⁴⁹Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, s.:247, 248.

olarak izlenememektedir. Dolayısıyla, bankacılık dışı özel sektörün döviz varlıklarındaki değişim büyük ölçüde NHN'a yansıdığı düşünülmektedir.¹⁵⁰

Net hata ve noksan kalemindeki bu farklılığın nereden kaynaklandığına dair bazı ipuçları faiz oranlarının duyarlılığına işaret eder. Yüksek faiz oranlarına sahip bir ülkenin hata ve noksan kalemi pozitif olur: Bu durum, gelirlerinin giderlerinden fazla olduğunu gösterir. Faiz oranlarının düştüğü bir durumda ise, hata ve noksan kalemleri de aynı şekilde azalır. Bu da gösteriyor ki, kaydedilmemiş işlemlerin çoğu kısa vadeli sermaye hareketlerinden kaynaklanmaktadır.¹⁵¹

Ekonomideki beklentiler ve spekülasyonlar da bu kalemin izleyeceği yön konusunda yol gösterici olabilir. Beklentilerin olumlu olması net hata ve noksan kalemini pozitif yaparken, olumsuz beklentiler aksi yönde bir seyir izlemesine neden olur. Ayrıca istikrarsızlık dönemlerinde finansal varlıklar ülke dışına yöneldiğinden net hata ve noksan kalemi negatif değer gösterebilirken, istikrarlı dönemlerde ise ilgili varlıklar ülke ekonomisine dahil olduğundan kalem, pozitif bir eğilim sergileyebilir.

Net hata ve noksanlardaki pozitif bir değer şu şekildeki bir eğilimden kaynaklanır:

- a) Cari ve sermaye hesaplarında alacakların değeri çok düşüktür; ve/veya
- b) Cari ve sermaye hesaplarında borçların değeri çok yüksektir; ve/veya
- c) Finans hesabında varlıkların değerindeki net artış çok yüksektir; ve/veya
- d) Finans hesabında yükümlülüklerin değerindeki net artış çok düşüktür.

(Net hata ve noksanların negatif olması durumunda ise bu eğilimlerin aksi görünür.)¹⁵²

¹⁵⁰Çıplak, s.:2.

¹⁵¹Wilson B. Brown, ve Jan S. Hogendorn, s.:408.

¹⁵²IMF, **BPM6**, s.:11.

Ödemeler bilançosunda net hata ve noksan kaleminin pozitif olması, cari işlemler ya da sermaye ve finans hareketleri neticesinde oluşmuş, ancak kaydedilmemiş bir faaliyet sonucunda ülkeye döviz girişi olduğunu gösterir. Aksi şekilde net hata ve noksan kaleminin negatif kaydı, ödemeler bilançosu kayıtlarına geçirilmemiş bir döviz çıkışı olduğuna işaret eder.

Net hata ve noksan kalemine dair son olarak belirtilmesi gereken husus, bu kalemin eşik değeridir. Net hata ve noksan kaleminin mal ticaretinin yüzde beşini geçmesi durumunda ödemeler bilançosunun doğruluğu konusunda birtakım şüpheler ortaya çıkabilir ve raporun doğru bir biçimde yorumlanması güç hale gelebilir.

2.3. Ödemeler Bilançosunda Denge Ve Dengesizlik Kavramlarının Analizi

Ödemeler bilançosunda çift taraflı kayıt sistemi sayesinde borç toplamı alacak toplamına daima denk çıkar. Dolayısıyla, bilançoda muhasebe anlamında denklik her daim sağlanır. Ancak ekonomik anlamda sürekli bir dengenin var olduğu söylenemez ve dış ekonomik işlemler neticesinde ödemeler bilançosu dengesizlikleri ortaya çıkabilir.

Dış ödemeler bilançosu dengesizlikleri bir dış açık (deficit) veya dış fazla (surplus) şeklinde kendini gösterir. Bu dengesizlikler bilanço dönemi içinde yapılan otonom ekonomik işlemlerin sonucudur. Otonom kalemler, ekonomik ve ticari hayatın normal işleyişi sonucunda kendiliğinden yapılan işlemlerdir. Oysa denkleştirici işlemler, otonom işlemlerin yol açtığı bir açık veya fazlayı dengeleme amacıyla ortaya çıkarlar. O nedenle otonom işlemlere açık-yaratıcı (gap-making), denkleştirici olanlara açık-kapayıcı (gap-filling) işlemler de denir.¹⁵³

¹⁵³Parasız, Uluslararası Para Sistemi, s.:29.

Cari işlemlerde yer alan mal ve hizmet akımları, benzer malların iç ve dış fiyatları (göreceli rekabet durumu), döviz kurları, iç ve dış gelir düzeyleri (göreceli satınalma gücü) veya doğal kaynakların arzı gibi faktörlerin etkisine bağlı bulunmaktadır.¹⁵⁴ Finans hesabını oluşturan doğrudan yatırım, portföy yatırımları ile diğer yatırımlar ise ülkeler arasındaki faiz oranı farklılıklarından, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklardan ve riziko oranlarından etkilenirler. Dolayısıyla bu türden işlemler otonom olarak nitelendirilir.

Otonom işlemlerin ortaya çıkardığı açık veya fazlalıkları kapatmak amacıyla, merkez bankalarının altın ve döviz rezervleri aracılığıyla piyasada yapmış olduğu alım-satımlar ise denkleştirici işlemleri oluşturur.

Otonom ve denkleştirici kalemleri ödemeler bilançosuna hayali bir çizgi çekerek de anlatmak mümkündür. Bu çizginin üst tarafında kalan işlemlere *çizgi üstü* adı verilir. Çizgi üstü işlemlerin ödemeler bilançosunun denkleştirilmesiyle bir ilgileri bulunmaz (örneğin mal ihracı, ithali). Bu yüzden, denkleştirme sorunundan bağımsız olarak ortaya çıktıklarından bu işlemlere otonom kalemler denir. Hayali çizginin altında kalan işlemlerin ise, ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermek ya da başka bir ifadeyle finanse etmek amacıyla gerçekleştirdikleri kabul edilir. Dolayısıyla, bu işlemlere *çizgi altı* işlemler, denkleştirici (=finanse edici) kalemler ismi verilir.¹⁵⁵

O halde, bir ekonomide otonom kalemlerin giderleri gelirleri aşıyorsa, ödemeler bilançosu “*açık*” veriyor demektir. Otonom kalemlerin gelirleri ile giderleri eşitse, ödemeler dengesi “*denk*”tir. Eğer, gelirleri giderleri aşıyorsa, bu defa da ödemeler bilançosu “*fazla*” veriyor demektir.¹⁵⁶

Otonom ve denkleştirici kalemler arasındaki fark bazı durumlarda yeterince belirgin olmamaktadır. Öncelikle, herhangi bir işlem bir ülke için otonom olarak nitelendirilirken, bir başka ülke için denkleştirici olabilir. Örneğin, ödemeler bilançosunu denkleştirme problemleri karşısında bir ülkenin parasal yetkililileri

¹⁵⁴Seyidoğlu, s.:328.

¹⁵⁵Tamer İşgüden ve Müfit Akyüz, s.:65.

¹⁵⁶Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Basım, Ankara: Ekin Kitabevi Yayınları, 1998, s.:489,490.

başka bir ülkenin finans piyasasından ödünç alabilir. Ayrıca otonom ve denkleştirici kalemler arasındaki fark ödemeler bilançosu gibi ex post bir istatistiksel tabloda tespit edilemeyen ekonomik güdülere dayanan ex ante bir kavramdır.¹⁵⁷

Sonuç olarak dengesizlik, ya ülkenin uluslararası rezervlerindeki değişme (ve/veya ülkenin (kısa vadeli) borçlanmasında bir artış veya alacaklarında (varlıklarında) bir azalışla) ya da esnek veya dalgalı kur sistemlerinde ise, döviz kurunda bir değişme (açık veren ülke parasının diğer ülke parasının diğer ülke paraları karşısında değer kaybetmesi) ile ölçülecektir.¹⁵⁸

Ödemeler bilançosu açıklarına birden çok faktörün neden olduğunu söylemek mümkündür. İlgili faktörler şunlardır:

Yapısal nedenler ekonominin temelini oluşturan unsurlardan meydana gelmektedir. Fiyatlar genel seviyesindeki artış sonucunda ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle ihracat pahalılaşır ve ithalat ucuzlarsa, ödemeler bilançosunda açıklar görülebilir. Bunun dışında ithal ikameci politikalar izlenmesi ile mal ihracatında düşüş yaşanması ya da ekonominin dışa bağımlı olarak üretimde bulunması ve üretimde verimliliğin düşük olması da cari açıklara neden olabilir.

Ekonomik hayatta görülen *konjonktürel dalgalanmalar*, istihdam ve milli gelir yanında ödemeler dengesini de etkiler. Özellikle, ülkeler arasında ticari ilişkilerin yoğunlaştığı günümüzde, bir ülkede konjonktürün gerileme aşamasına girmesi, o ülke ile ticari ilişki içinde olan ülkeleri de etkiler. Şöyle ki, konjonktürün gerileme safhasına giren ülkede iç talep azalırken, ithalat düşer. Bu durum, söz konusu ülkeye mal ihraç eden ülkelerin ihracatlarının azalmasına ve ödemeler bilançolarında açıklara neden olur. Sonuç olarak konjonktürün gerileme safhasına giren ülkelerle ticari ilişki içinde olan ülkelerin dış ödemeler bilançoları açık verir.¹⁵⁹

¹⁵⁷Chacoliades, s.:291.

¹⁵⁸Öksüz, s.:10.

¹⁵⁹Dinler, *İktisada Giriş*, s.:491.

Öngörülmeven durumlar sonucunda ödemeler bilançosu açıklarına yol açan nedenlere *arizi nedenler* denir ve savaş, kötü hava koşulları, doğal felaketler, ithal malları fiyatlarında görülen artışlar, bitki ve hayvan hastalıkları arizi nedenleri oluşturur. Bu durumlar neticesinde üretimde azalma yaşanırken, ihracat düşer, ithalat artar; dolayısıyla ödemeler bilançosunda açıklar meydana gelir.

Ülkelerarası döviz kuru ve faiz oranı farklılıkları neticesinde ortaya çıkan *spekülatif sermaye hareketleri* ödemeler bilançosu açıklarına yol açabilir. Bu tür sermaye hareketleri, ülkedeki döviz kuru ve faiz oranlarına göre yön değiştirir. Döviz kuru arttığında (milli paranın değeri düştüğünde) ve faiz oranları reel olarak yükseldiğinde kısa süreli sermaye girişi, aksi durumda sermaye çıkışı olur.¹⁶⁰

Ödemeler bilançosunda belli bir dönemde ortaya çıkan dengesizlikleri tanımlamak amacıyla üç farklı denge kavramından (temel denge, likidite dengesi ve resmi rezervler) söz etmek mümkündür. İlgili denge kavramlarını açıklamadan önce ödemeler bilançosunun analitik sunumunda yer alan kalemleri tanıyalım:

¹⁶⁰Kenan Çelik, **Makroiktisada Giriş**, 2. Baskı, Trabzon: Murathan Yayınevi, 2009, s.:236.

Tablo 5
Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum

A. CARİ İŞLEMLER HESABI	
1. İhracat f.o.b. 2. İthalat f.o.b.	Mal Dengesi
3. Hizmetler Dengesi: Gelir 4. Hizmetler Dengesi: Gider	Mal ve Hizmet Dengesi
5. Gelir Dengesi: Gelir 6. Gelir Dengesi: Gider	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi
7. Cari Transferler	
B. SERMAYE HESABI	
C. FİNANS HESABI	
8. Yurtdışında Doğrudan Yatırım 9. Yurtiçinde Doğrudan Yatırım 10. Portföy Hesabı-Varlıklar 11. Portföy Hesabı-Yükümlülükler 11.1 Hisse Senetleri 11.2 Borç Senetleri 12. Diğer Yatırımlar-Varlıklar 12.1 Merkez Bankası 12.2 Genel Hükümet 12.3 Bankalar 12.4 Diğer Sektörler 13. Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler 13.1 Merkez Bankası 13.2 Genel Hükümet 13.3 Bankalar 13.4 Diğer Sektörler	
D. NET HATA VE NOKSAN	
	GENEL DENGE
E. REZERV VARLIKLAR	
Resmi Rezervler Uluslararası Para Fonu Kredileri	

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/menuturkpdf.html>

2.3.1. Temel Denge

Uzun vadeli sermaye, sözleşme vadesi 1 yıldan daha fazla olan ya da üzerinde belirli bir vade bulunmayan (örneğin, şirket hisseleri) sermaye olarak tanımlanır. Kısa vadeli sermaye ise, talep edildiğinde ödenecek sermaye ya da sözleşme vadesi 1 yıldan daha az olan sermayedir. Ancak bu kriter, geçici olan ve kısa dönemde geri dönecek olan kısa vadeli hareketleri daha uzun süreli olan hareketlerden ayırmak için yeterli değildir.¹⁶¹

Uzun vadeli sermaye, doğrudan yatırım araçları ile portföy yatırım araçlarını (hisse senetleri, tahviller, 1 yıldan daha uzun vadeye sahip borç senetleri) içerir.

Kısa süreli yatırım araçları ise vadesi 1 yılın altında olan çeşitli finansal varlıklardır. Bu finansal varlıklara örnek olarak bonolar, kısa vadeli ihracat ve prefinansman kredileri, vadesi 1 yılın altında kalan mevduat hesapları, muhabir açıkları, mevduat sertifikaları verilebilir.

Kısa vadeli sermaye mal ve hizmetlere vadeli ödeme yapmak için verilen kredilerden daha fazlasını içerir; kısa dönemli olarak yatırım yapılmış portföy varlıklarını da kapsar. Uzun vadeli sermaye, kısa vadeli sermayenin yatırım araçlarından daha uzun vadeli trende sahip olmayan değişken portföy varlıklarını da kapsar.¹⁶² Bu nedenle IMF ile ABD gibi bazı ülkeler kısa ve uzun vadeli sermaye ayırımına son vermiştir; ancak denge kavramlarını tanımlayabilmek amacıyla bu ayrımı gözardı etmeyeceğiz.

Temel denge ülkenin rekabet durumundaki uzun dönem trendlerini gösteren denge olarak kabul edilir.¹⁶³ Dolayısıyla temel denge, cari işlemler bilançosu ile uzun vadeli sermaye dengesinden (yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları, uluslararası finansman kuruluşlarının kredileri) oluşmaktadır. Ödemeler bilançosuna sanal bir çizgi çizildiğinde, bu çizginin üzerinde kalan mal ve hizmetler, gelirler, karşılıksız transferler ve uzun vadeli sermaye otonom olarak

¹⁶¹Hazine Müsteşarlığı, s.:68.

¹⁶²Steven Husted ve Micheal Melvin. **International Economics**. New York: Harper & Row Publishers, 1990, s.:399,340.

¹⁶³İyibozkurt, s.:284.

nitelendirilirken, çizginin altında kalan kısa vadeli sermaye ile resmi rezerv işlemleri denkleştirici kabul edilir.

2.3.2. Likidite Dengesi

Likidite dengesi temel denge ile kısa vadeli özel likit olmayan sermaye dengesini kapsar. Böylece mal ve hizmetler, gelirler, karşılıksız transferler, uzun dönemli sermaye ve kısa vadeli özel sermaye sanal çizginin üstünde kalarak otonom işlemleri oluştururken, kısa vadeli resmi sermaye ile resmi rezervler denkleştirici kabul edilerek çizgi altında gösterilir.

Net likidite dengesinin amacı; ABD resmi rezerv aktiflerindeki potansiyel baskıyı görmektir. Çünkü 1971 yılına kadar ABD'nin rezerv aktifi altındı. Yabancı merkez bankaları, herhangi bir gelişmede, rezerv aktif olarak tuttıkları doları, ABD'nin rezerv aktifi olan altına çevirmek isteyebilirlerdi. Bu da ABD'nin bir noktadan sonra bunları karşılayamama durumunun ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Bu nedenle bu denge kavramı geliştirilmişti. Halbuki 1971'den sonra ABD dolarının altına çevrilebilirliği kalktı. Ayrıca birçok sermaye işleminin likit ya da likit olmayan şekilde ayrımı da oldukça keyfi idi. Böylece net likidite dengesi kavramı terk edildi.¹⁶⁴

2.3.3. Resmi Rezervler Dengesi

Resmi rezervler dengesi, likidite dengesine kısa vadeli özel likit sermaye dengesinin de eklenmesiyle elde edilir. Başka bir ifadeyle mal ve hizmetler, gelirler, karşılıksız transferler, uzun vadeli sermaye hareketleri ile bütün kısa vadeli özel sermaye kalemleri çizgi üstünde kalarak otonom kalemler olarak nitelendirilirken, ülkenin yabancı resmi kuruluşlara olan kısa süreli sermaye borçları ile resmi rezerv işlemleri çizgi altına yazılarak denkleştirici sayılır.

¹⁶⁴İyibozkurt, s.:285.

Resmi rezervler dengesinin oluşturulma sebebi likidite dengesi ile aynıdır: doları ve Birleşik Devletleri herhangi bir finansal kriz karşısında savunmak isteyen yekililerin yöntem arayışıdır. Resmi rezervler dengesi de aynı eleştirilere maruz kalmaktadır; çünkü ülkeye ya da ülke parasına karşı tehdit oluşturan krizleri tam olarak ölçemez. Ayrıca özel ve resmi kısa vadeli sermaye hareketleri arasına keskin bir mesafe koymaya çalışır.¹⁶⁵

1945’lerden 1971-73’lere kadar süren Bretton Woods sisteminde üye ülkeler paralarının uluslararası değerlerini belirlenen oranlarda sabit tutmayı kabul etmişlerdir. Bunun sonucu olarak merkez bankaları, paranın uluslararası değeri resmi kurun altına düşünce ülke parası karşılığı döviz (ve altın) satıyor; para değeri kazanınca ise ülke parası karşılığı döviz (ve altın) alıyordu. Buradaki önemli nokta, resmi rezerv aktiflerinin (döviz ve altın) bu işlemleri yürütmesidir. İşte resmi rezervler dengesi de uluslararası para piyasalarında merkez bankalarının istikrar faaliyetlerinin boyutunu yansıtır.¹⁶⁶

Bretton Woods sisteminin terkedildiği 1973 yılından sonra birçok ülke serbest döviz kuru rejimini benimsedi. Bir serbest dalgalanan döviz kuru sisteminde hükümet döviz piyasalarına hiçbir şekilde müdahale etmez; döviz kuru tamamıyla otonom arzın otonom talebe eşit olduğu noktada serbest bırakılmıştır. Serbest dalgalanan döviz kuru sistemi denkleştirici işlemlerden tamamen yoksundur ve ödemeler bilançosu hiçbir şekilde fazla veya açık kaydetmez. Sabit döviz kuru altında ödemeler bilançosu dengesizliklerini oluşturan gerçek ya da parasal herhangi bir sorun, bu sistemde ise döviz kuru dalgalanmalarına yansıtılır. Şimdiki “kirli” ya da yönetilen döviz kuru rejiminde, dalgalanma sabit ya da serbest döviz kuru sistemlerinin bir karışımıdır. Bu sistemde yetkililer, döviz kurundaki geniş dalgalanmaların önlenmesi için ihtiyari - zorunlu olmayan müdahalelerde bulunur.¹⁶⁷

¹⁶⁵Charles P. Kindleberger ve Peter H. Lindert. **International Economics**. 6. Basım. Georgetown: Richard D. Irwin Inc, 1978, s.:263, 264.

¹⁶⁶İyiboğurt, s.:285.

¹⁶⁷Chacholiades, s.:294.

Sonuç olarak bahsedilen üç denge tanımı Tablo 6'daki gibi özetlenebilir:

Tablo 6
Ödemeler Bilançosu Denge Tanımları

Mal ve Hizmet Dengesi Gelirler Dengesi Karşılıksız Transferler Cari İşlemler Dengesi Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri Dengesi Temel Denge
Özel Kısa Vadeli Likit Olmayan Sermaye Dengesi Özel Çekme Hakları Net Hata Ve Noksan Likidite Dengesi
Özel Kısa Vadeli Likit Sermaye Dengesi Resmi Rezervler Dengesi

3.ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRMESİ

3.1.Ödemeler Bilançosu Muhasebesinin Ticari Muhasebe - Milli Muhasebe ve Devlet Muhasebesi İle İlişkisi

3.1.1. Ticari Muhasebe

Ticari muhasebe (aynı zamanda finansal muhasebe veya genel muhasebe olarak da adlandırılır), başta pay sahipleri olmak üzere işletme dışındaki kişilere işletmenin varlık -sermaye ve borç- alacak durumu hakkında bilgi verir. İşlemlerin para birimi cinsinden kaydolunması, sınıflandırılması ve özetlenmesi genel muhasebenin işidir.¹⁶⁸

Tarihi gelişim içinde muhasebe anlayışındaki gelişmelere paralel olarak ticari muhasebe işletmedeki mali olayları kaydederken iki tür kayıt yöntemi kullanı gelmiştir. Bunlar, tek yanlı (basit) kayıt yöntemi ve çift yanlı (muzaaf) kayıt yöntemidir.¹⁶⁹

Günümüzde en yaygın olarak kullanılan yöntem bir borç hesabı karşılığında bir alacak hesabının çalıştırıldığı çift kayıtlı muhasebe sistemidir. Daha önce de belirtildiği gibi, ödemeler bilançosu da çift kayıtlı muhasebe tekniğine dayanmaktadır.

Ticari muhasebe ile ödemeler bilançosu muhasebesinin bir diğer ortak özelliği her ikisinde de kayıtların tahakkuk esasına göre tutulmasıdır. Böylelikle işlemler gerçekleştikleri anda, nakit akımlarının oluşup oluşmadığına bakılmaksızın ödemeler bilançosuna kaydedilirler.

¹⁶⁸Ümit Ataman, **Genel Muhasebe: Muhasebede Dönem Sonu İşlemleri Cilt 2**, Yenilenmiş 14. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2004, s.:3.

¹⁶⁹Özhan Çetinkaya ve Zuhal Yıldırım, **Devlet Muhasebesi**, 2. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2006, s:15.

Her iki muhasebe türü arasında farklılıklar da mevcuttur. Ödemeler bilançosunda bilgi kullanıcıları Maliye Bakanlığı, Hazine, Merkez Bankası, Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi ülkedeki ticari, mali ve parasal politikaları uygulayan kuruluşlar ve hükümet yetkilileri ile yatırım yapmak isteyenler ve uluslararası ticaret yapan kişi ve kuruluşlar iken, ticari muhasebede ise bilgi kullanıcıları daha sınırlı sayıda olan işletme sahipleri, yatırımcılar, çalışanlar ve yöneticilerdir.

Bir diğer farklılık ise tıpkı devlet muhasebesinde olduğu gibi (ilerleyen bölümde incelenecektir) ödemeler bilançosu muhasebesinde de kullanılacak hesap sayısı belirlidir. Ancak, ticari muhasebede yeni hesaplar işletmenin fonksiyonuna göre, gerek duyulduğu hallerde, bir ülkede bulunan kurum ve işletmelerin hesaplarını, belirli bir anlamda, belirli bir sistem içinde, hesap sınıfı ve hesap grubu olarak bölümleyen ve bu bölümleri kesin olarak sınırlayan ve açıklayan genel bir yönerge¹⁷⁰ olan tek düzen muhasebe sisteminin işleyişi çerçevesinde kolaylıkla açılabilir.

3.1.2. Milli Muhasebe

Milli muhasebe, tüm iktisadi işlemleri ve bunların sistematik bütünleştirilmesini (konsolidasyon), gelir ve gider hesapları çerçevesinde dengeli olarak, ulusal ölçüde gösteren bir sistemdir.¹⁷¹ Bir başka tanıma göre milli muhasebe ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen tüm iktisadi işlemleri makro ekonomik göstergeler (enflasyon, istihdam, büyüme oranı vs..) ve milli hesaplar (milli gelir, milli tasarruf, milli yatırım vs..) dahilinde sistematik bir biçimde sunan muhasebe düzenidir.

Milli muhasebe ile ödemeler bilançosu muhasebesinin en önemli ortak özelliği, her iki sistemde de kayıtların tahakkuk esasına göre, iktisadi işlemler gerçekleştiği anda yapılmasıdır.

¹⁷⁰Gülbüz Gökçen, Nuran Cömert Doyrangöl, Cemal İbiş, **Genel Muhasebe Defter Tutma Uygulamaları**. 3. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No:527/761, 2002, s.:59.

¹⁷¹Özhan Çetinkaya ve Zuhâl Yıldırım, s.:17.

Bir diğerk ortak özellik ise hem milli muhasebe kalemleri hem de ödemeler bilançosu kalemleri sınıflandırılırken fonksiyonel bir yapının aksine, ekonomik içerikli bir yapıya başvurulmasıdır.

Her iki sistem arasındaki mevcut farklılığı ise ilgili muhasebe sistemlerini oluşturan işlemlerin türü ortaya koymaktadır. Milli muhasebede, ulusal sınırlar dahilinde ülke ekonomisini ilgilendiren tüm ekonomik işlemler ele alınırken, ödemeler bilançosu muhasebesinde ülke sınırları içerisinde ve yerleşikler arasında gerçekleşen işlemler yerine, farklı ülkelerin yerleşikleri ile ilgili ülke yerleşikleri arasında gerçekleşen uluslararası niteliğe sahip işlemler baz alınarak kayıt yapılır.

3.1.3. Devlet Muhasebesi

Muhasebe, işletme faaliyetlerinin tamamen veya kısmen mali nitelik taşıyan ve para ile ifade edilebilen işlemlerine ait bilgileri anlamlı ve güvenilir olacak şekilde toplamak, kaydetmek, tasnif etmek ve analiz edip yorumlamak suretiyle ilgili kişi ve kurumların bilgi ihtiyacına yönelik raporlar üretip sunan bir bilgi sistemidir. Bu tanımdan hareketle Devlet Muhasebesini; Devletin icra ettiği faaliyetlere ilişkin meydana gelen mali nitelikteki işlemlerine ait bilgilerin toplanması, kaydedilmesi, sınıflandırılması ve analiz edip yorumlanması suretiyle ilgili kişi ve kurumlara raporlar halinde sunan bir bilgi sistemi olarak tanımlamak mümkündür.¹⁷²

Bir başka tanımlamaya göre ise, devlet muhasebesi “devlet faaliyetlerinin bütçe yasaları ile belirlenen süreler içinde yasama organının arzusuna göre yerine getirilip getirilmediğinin denetimini sağlayan, kamu hizmetlerinin maliyetlerini ortaya koyan ileriye dönük kararların alınmasında yönetime ışık tutan ve devlet mal varlığındaki artış ve eksilişleri para ile ifade eden muhasebe tekniğidir.”¹⁷³

¹⁷²Erkan Karaaslan, **Kamu Muhasebesinde Dönem Sonu İşlemleri**, Ankara: Turmob Yayınları-370, 2009, s.:1.

¹⁷³Azmi Güngör, **Yönetim Aracı Olarak Türk Devlet Muhasebe Sistemi**, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayını; aktaran Özhan Çetinkaya Ve Zuhal Yıldırım, s.:20,21.

Yapılan tanımlamalar sonucunda şu şekilde bir çıkarım yapılabilir: Devlet muhasebesinin amacı genel yönetim kapsamında yer alan merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumları arasında ortak muhasebe ve raporlama standartları ile karşılaştırma yapmaya ve konsolide edilmeye elverişli bir ortam oluşturmaktır.¹⁷⁴ Bunun yanısıra devlet muhasebesi, devletin yapmış olduğu faaliyetler neticesinde hesap vermesine ve saydamlık ilkesine uyup uymadığını ortaya koymasına yardımcı olmaktadır. Bu şekilde devlet sahip olduğu kaynakları kullanma yerlerini ve kullanma biçimini kanıtlamış bulunmaktadır.

Devlet muhasebesiyle ödemeler bilançosu muhasebesinin ortak ve farklı birçok özelliği bulunmaktadır. Her iki sistemin ortak yanları şunlardır:

- Tüm işlemler kayıt edilirken çift taraflı kayıt sistemi tekniğine başvurulmaktadır. Yani bir işlem için borç kaydı yapılırken, o işlemin karşı ayağı olarak, denkleştirici nitelikte bir alacak kaydı yapılmaktadır.
- Her iki sistemde de yapılan işlemler neticesinde oluşan gelir ve giderler gayrisafi olarak, ayrı ayrı ve netleştirme yapılmaksızın gösterilmektedir.

Her iki sistemin farklı özellikleri ise şunlardır:

- Devlet muhasebesi sistemi içerisinde “yabancı para cinsinden yapılan tüm işlemler ve faaliyetler ulusal para birimi cinsinden kaydedilir. Ulusal para dışında yabancı bir para cinsinden raporlama yapılması halinde yabancı paranın cinsi ve yabancı para cinsinden raporlama yapılmasının nedenlerinin dipnotlarda belirtilmesi gerekir.”¹⁷⁵ Ödemeler bilançosunda ise yapılan tüm işlemler yabancı para cinsinden (bu para birimi genellikle uluslararası arenada yaygın olarak kullanılan birimdir); dolar olarak kayıtlara alınmaktadır.

¹⁷⁴ Barış Sipahi, Serhat Yanık ve Cevdet Topal, **Devlet Muhasebesi**, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.:6.

¹⁷⁵ Erkan Karaaslan, s.:16.

- Ödemeler bilançosu için bilgi kullanıcılarının Maliye Bakanlığı, Hazine, Merkez Bankası, Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi ülkedeki ticari, mali ve parasal politikaları uygulayan kuruluşlar ve hükümet yetkilileri ile yatırım yapmak isteyenler ve uluslararası ticaret yapan kişi ve kuruluşlar olduğunu belirtmiştik. Devlet muhasebesi ise daha çok yürütme gücüne sahip hükümetler, bankacılar, halk, yerli-yabancı yatırımcılar, akademisyenler-iktisatçılar tarafından kullanılmaktadır.
- Devlet muhasebesinde kullanılan hesaplar genel olarak dört ana grup altında sınıflandırılmaktadır. *Bilanço hesapları bölümü*, 1 numaradan 5 numaraya kadar olan ana hesap gruplarından; *faaliyet hesapları bölümü*, 6 numaralı ana hesap grubundan; *bütçe hesapları bölümü*, 8 numaralı ana hesap grubundan; *nazım hesaplar bölümü* ise, 9 numaralı ana hesap grubundan oluşur. 7 numaralı ana hesap grubu Yönetmelikte yer alan muhasebe ilke ve standartlarına aykırı olmamak şartıyla, kamu idarelerinin yönetim ve maliyet muhasebesi ihtiyaçları için kullanılır. Ana hesap grupları ise şöyle belirtilebilir: 1) Dönen Varlıklar 2) Duran Varlıklar 3) Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar 4) Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar 5) Özkaynaklar 6) Faaliyet Hesapları 7) Maliyet Hesapları 8) Bütçe Hesaplar 9) Nazım Hesaplar.¹⁷⁶ Ödemeler bilançosu hesapları ise iki ana grup halinde sınıflandırılmaktadır: 1) Cari İşlemler Hesabı 2) Sermaye ve Finans Hesapları. Sermaye ve finans hesapları da kendi içinde sermaye hesabı ve finans hesabı olarak ikiye ayrılmaktadır. Her iki sistemi ana hesap gruplarına göre değerlendirecek olursak devlet muhasebesinde fonksiyonel bir ayırım olduğu; ödemeler bilançosu muhasebesinde ise varlıklar ve yükümlülükler şeklinde, enstrüman, sektör, vade ve yatırımın yönüne göre bir ayrıma gidildiği gözlemlenebilir.

¹⁷⁶Özhan Çetinkaya Ve Zuhal Yıldırım, s.:141.

- Ödemeler bilançosuna kayıtların tahakkuk esasına göre; mal ticareti için malın mülkiyeti değiştiği anda, hizmet ticareti için hizmetler sunulduğu anda, karşılıksız transferler için hibe ve hediyeler verildiği anda, son olarak da finansal yatırımlar için finansal sermaye bir ülkeden diğerine geçtiği anda yapıldığını daha önce belirtmiştik. Oysa ki devlet muhasebesinde kayıt yöntemleri farklılık göstermektedir. Bazı işlemlerin kaydı için nakit esası baz alınırken, bazıları için ise tahakkuk esası kullanılır. Devlet muhasebesinde muhasebe sistemleri uzun yıllar, bütçelerle verilen ödenekleri, bunlardan yapılan harcamaları, harcamaların finansmanı için toplanan gelirleri ve ihtiyaç duyulan diğer bazı bilgileri kapsayan, esas olarak da gelirlerin tahsil edildiğinde, harcamaların ödendiğinde kaydı anlamına gelen, nakit esasına göre tutulmuştur. Dolayısıyla nakit esasına dayalı muhasebe sistemi esas olarak modern anlamda devlet muhasebesinin başlangıç noktasıdır. Devlet muhasebesinin diğer ucunda, maddi duran varlıklar dahil, doğan ve ileride gerçekleşecek her türlü mali işlemin kaydedilmesi anlamına gelen tam tahakkuk esaslı devlet muhasebesi uygulaması yer almaktadır. Bu ikisinin arasında, değişik birçok versiyonları olsa bile, nakit esaslı devlet muhasebesi ile uyarlanmış tahakkuk esaslı devlet muhasebesi yer almaktadır.¹⁷⁷

Devlet muhasebesi kayıt yöntemlerini özetleyecek olursak;

a. Nakit Esası: Nakit akımına yol açan işlemler gerçekleştiği anda (tahsilat, ödeme vs.) kayıt yapma gerekliliği doğan kayıt yöntemidir. Yükümlülükler, taahhütler, borç yönetimine ilişkin işlemler ve garantiler bu sisteme dahil edilmez.

b. Uyarlanmış Nakit Esası: İşlemler nakit olarak tahsil edildiklerinde ya da ödendikleri zaman kaydedilirler. Nakit esasından farklı olarak mali yılın bitiminden sonra, muhasebe dönemi ödemeler için, 30-60 gün gibi ek bir dönem

¹⁷⁷Erkan Karaaslan, **Devlet Muhasebesi Olgusu Ve Ülkemizde Devlet Muhasebesi Standartları**. Ankara: Türmob Yayınları- 276, 2005.s.:13.

içerir. Bu dönem içerisinde yapılan ödemeler geçmiş yılın hesaplarıyla ilişkilendirilir ve geçmiş mali yılın hesapları olarak rapor edilir.¹⁷⁸

c. Uyarlanmış Tahakkuk Esası: Uyarlanmış tahakkuk esasında işlemler ve olaylar, nakit hareketlerinin ne zaman olduğuna bakılmaksızın, bir ekonomik değer yaratıldığında, değişime uğradığında, devredildiğinde veya yok olduğunda kaydedilir. Farklı uyarlanmış tahakkuk esası uygulamaları olmasına karşın, uyarlanmış tahakkuk esasının tam tahakkuk esasından farkı muhasebe işlemlerinin kapsamıdır. Bu sistemde maddi duran varlıklara ilişkin işlemler muhasebe sistemine dahil edilmez ve raporlanmaz.¹⁷⁹

d. Tahakkuk Esası: Bu kayıt yönteminde sözkonusu işlemler ve olaylar gerçekleştiği anda, nakit akımının oluşup oluşmadığına bakılmaksızın kaydedilirler. Gelirler hesabı, nakit olarak tahsil edilip edilmediklerine bakılmaksızın, mali yıl boyunca tahakkuk eden ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre gelir olarak kaydedilmesi gereken gelir işlemlerini, giderler hesabı da yine nakit olarak ödenip ödenmedikleri dikkate alınmaksızın, mali yıl boyunca tahakkuk eden giderlerin toplamını gösterir. Tahakkuk eden gelir ve giderler, meydana geldikleri mali yılın hesaplarına ve raporlarına dahil edilirler.¹⁸⁰

¹⁷⁸Özhan Çetinkaya Ve Zuhale Yıldırım, s.:25.

¹⁷⁹Gürbüz Gökçen, **Devlet Muhasebesi Uygulamaları Teori Uygulamalar Ve Öneri**, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2003, s.:25.

¹⁸⁰Gürbüz Gökçen, **Devlet Muhasebesi Uygulamaları Teori Uygulamalar Ve Öneri**, s.:26.

3.2.Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Kayıt İlkeleri

Bir ülkenin belirli bir süre içerisinde uluslararası ticaret partnerleriyle yapmış olduğu ekonomik işlemleri sistematik bir biçimde sunma özelliğine sahip olan ödemeler bilançosunda, bu işlemlerle ilgili veriler birtakım ilkelere göre kaydedilir. Bu ilkeler kısaca şu şekilde açıklanabilir:

3.2.1. Çift Kayıt Esası

Teoride, ödemeler bilançosu ülke sakinleri tarafından üstlenilen her bir uluslararası işlemin eşit miktarda borç ve alacakla sonuçlandığı standart çift-kayıt sistemi altında tutulur.¹⁸¹ Dolayısıyla bu sistemde her bir ekonomik işlem için bir borç ve bir de alacak kaydı eşanlı olarak yapılır. Bu şekilde muhasebe anlamında denklik sağlanmış olur.

Ödemeler bilançosu muhasebesine göre bir ülkeye yurtdışından yapılan ödemeler alacak kalemi altında sınıflandırılır ve bilançoda pozitif işaretle gösterilir. Aksine, bir ülkenin yurtdışına yaptığı ödemeler ise pasif olarak kaydedilir ve bu işlemler bilançoda negatif işaretle gösterilir.

Çift kayıt sistemi altında derleyici bir ekonomide alacak kaydı (i) fiziki mal ihracatı ile (ii) bir ekonominin yabancı varlıklarındaki azalışı veya yabancı yükümlülüklerindeki artışı yansıtan finansal varlıklar için yapılır. Buna karşın, derleyici bir ekonomide borç kaydı (i) fiziki mal ithalatı ile (ii) varlıklardaki artışı veya yükümlülüklerdeki azalışı yansıtan finansal varlıklar için yapılır.¹⁸²

Ödemeler bilançosuna cari işlemler ile sermaye ve finans işlemleri olmak üzere iki çeşit işlem kaydedilir.

1. Cari işlemler hesabı altında mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatı ile karşılıksız transferler ve yatırım gelirleri ile ilgili uluslararası işlemler kayıt edilir.

¹⁸¹Charles P. Kindleberger ve Peter H. Lindert, s.:255.

¹⁸²IMF, **BPM5**, s.:7.

2. Sermaye ve finans hesaplarını ayrı ayrı inceleyecek olursak, finans hesabına finansal varlıkların alım veya satımını içeren işlemler kaydedilirken, sermaye hesabında ise göçmen transferleri ile üretilmeyen, finansal olmayan varlıkların alım/satımı ile ilgili işlemler kayıt altına alınır.

Bütün bu işlemler sonucunda ödemeler bilançosunun açık ya da fazla vermesi sözkonusu değildir; tüm işlemler tam ve doğru olarak kaydedilmişse ödemeler bilançosu denkleşecektir. Ancak her zaman uluslararası işlemlerle ilgili bilgiye eksiksiz sahip olmak mümkün değildir. Bu nedenle ödemeler bilançosunun tam olarak denkleşmemesi halinde, mevcut açık veya fazlalık “net hata ve noksan” kalemine kaydedilerek yok edilecektir.

3.2.2. Kayıtların Değerlemesi

Bir ekonomik işlemin değerlendirileceği en uygun fiyat çok açık değildir. Belli bir mal için, örneğe, toptan ve perakende düzeyde piyasa ya da liste fiyatları, farklı yerlerdeki piyasalarda oluşan fiyatlar, üzerine gümrük vergilerinin ya da diğer vergilerin konulduğu fiyatlar, üretim maliyeti, edinme maliyeti, yerine koyma maliyeti, ya da bağlı kuruluşlar arasındaki transfer maliyeti gibi, mal sahibinin mali defterlerinde yansıtmasına yarayan değerde örtük olan bir fiyat, ya da gerçek bir işlemde oluşan alış ya da satış fiyatı mevcut olabilir.¹⁸³

Ödemeler dengesi için bir mala ait tek, değişmez bir fiyat belirlenmesi konusu açıklık kazanmış değildir. Denge kayıtlarına giren her işlemin uygulamada birbirinden farklı kaynaklardan derlenebilen pozitif (+) ve negatif (-) işaretli iki yönü olduğundan, bu girişler aynı fiyat ile değerlendirilmediği sürece bilanço tablosu dengede olmayacak, net hata ve noksana sebebiyet verecektir. Ayrıca farklı ekonomiler bir mal için aynı fiyatlandırmayı uygulamadıkça, ülkelerin ödemeler bilançosu tabloları birbirleri ile karşılaştırılamayacak, yorum yapılamayacaktır. Yine tek, değişmez bir fiyatlandırma sistemi uygulanmaz ise, farklı kalemlerin birbirleri ile karşılaştırma imkanı ortadan kalkacak, kullananlar birçok sorun ile yüz yüze geleceklerdir. Bu üç temel sebepten dolayı ödemeler

¹⁸³Hazine Müsteşarlığı, s.:8, 9.

bilançosu için değişmez bir fiyatlandırma prensibi gereği ortaya çıkmış ve bu konuda *piyasa fiyatı* değişmez fiyat olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁴

Ancak piyasa fiyatının ölçülemediği bazı özel durumlar mevcuttur. Bağlı şirketler veya şubeler arasında mal sevkiyatı yapılması, hediye verilmesi, bağış yapılması, takas işlemleri, malların finansal kiralama sözleşmesi altında transfer edilmesi, vergi ödemeleri gibi durumlarda, ilgili işlemlerin değerlemesi konusunda bir takım güçlüklerle karşılaşılır. Bu tür işlemlerin fiyatları genellikle nominal veya emsal değerleri üzerinden belirlenebileceği gibi aşağıdaki yöntemlere de başvurulabilir:

1. Aynı yönetim altındaki *bağlı şirketler* arasındaki işlemler piyasa işlemleri olarak nitelendirilemez, çünkü mal değişimini gerçekleştiren birimler birbirlerinden bağımsız değildir.¹⁸⁵ Transfer fiyatlandırmasının temel amacı; global vergi yükünün en alt düzeyde tutularak toplam karın maksimize edilmesidir.¹⁸⁶

Transfer fiyatlandırma aynı organizasyonun birimleri arasında aktarılan mal ve hizmetlere yüklenen değeri ifade etmektedir. Transfer fiyatlandırma aynı gruba dahil bağlı kuruluşlar (birimler) ve ana merkez arasında mal ve hizmetlerin değerlendirilmesinde söz konusu olabileceği gibi aynı işletmenin departmanları arasında da söz konusu olabilir.¹⁸⁷ Kısacası, bağlı kuruluşların yapmış oldukları işlemlerin değerlemesi sırasında transfer fiyatlandırması yöntemine başvurulduğu söylenebilir.

2. Hediye verilmesi ya da bağış yapılması gibi ticari olmayan işlemlerin gerçekleştiği durumlarda, ilgili işleme konu olan malın satıldığı ana eşdeğer olan piyasa fiyatı üzerinden değerlendirme yapılır.

¹⁸⁴Karluk, s.:579.

¹⁸⁵IMF, BPM5, s.:27.

¹⁸⁶Özgür Biyan, **Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı**, İstanbul: Mali Çözüm Dergisi. Sayı:82, Temmuz- Ağustos 2007, s.:82.

¹⁸⁷Zeynep Hatunoğlu, s.:119.

3. Finansal varlıklarla ilgili işlemler için öncelikle eğer o varlık, piyasa alınıp satılıyorsa, piyasa fiyatı değerlemeye konu olur. Piyasada alım-satımı gerçekleşmeyen bir varlığın ise nominal değeri üzerinden değerlendirilebilir.

3.2.3. Kayıt Zamanının Belirlenmesi

Bir malın kayıt zamanı duruma bağlı olarak değişiklik göstermekle beraber bu zaman, taraflar arasında sözleşmenin imzalandığı, malların yola çıktığı, teslim edildiği ya da bedelinin ödendiği, hizmetlerin kiralandığı ya da yerine getirildiği gibi çeşitli durumlara da karşılık gelebilir.

Ödemeler bilançosunda kayıtlar mal ticareti için malın mülkiyeti değiştiği anda, hizmet ticareti için hizmet sunulduğu anda, karşılıksız transferler için hibe ve hediyeler verildiği anda, son olarak da finansal yatırımlar için finansal sermaye bir ülkeden diğerine geçtiği anda yapılır.

Ödemeler dengesi istatistiklerine esas alınabilecek en uygun tarih, malın mülkiyetinin değişim anıdır. Bu da malın teslimine ilaveten, her iki tarafın ticari defterlerine satış / alış işlemi ile ilgili gerekli kayıtları yapmasıyla tamamlanır. En uygun olan, her iki tarafın da defterlerine aynı tarihte kayıt yapmalarıdır.¹⁸⁸ Tarafların kayıt yaptıkları tarihlerin farklı olması durumunda ise ‘borçluya ödeme yapılan tarih’ kayıt zamanı olarak belirlenir.

3.2.4. Hesap Birimi

Ülkelerin ödemeler bilançolarında kullanacakları para biriminin döviz kuru dalgalanmalarından olabildiğince uzak, bağımsız ve istikrarlı bir yapıya sahip olması bilanço kullanıcıları tarafından arzu edilen bir durumdur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, böyle bir para birimi mevcut değildir. Dolayısıyla ödemeler bilançosunda kullanılacak para birimi konusunda çeşitli bakış açıları bulunmaktadır.

¹⁸⁸Karluk, s.:580.

Birbirini dışlayıcı olmamakla birlikte, bir hesap biriminin gerekli niteliklerini gösteren, ulusal derleyiciler ve uluslararası kuruluşlar (Uluslararası Para Fonu gibi) tarafından ortaya sürülen iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. Ulusal derleyiciler açısından, ulusal para birimi ödemeler bilançosu ve uluslararası yatırım pozisyonu tabloları için en uygun seçenektir.¹⁸⁹

IMF gibi uluslararası kuruluşların bakış açısına göre, küresel sunum ve analiz için standart bir hesap birimi gereklidir.¹⁹⁰ Dolar ya da SDR gibi geniş kullanım alanına sahip birimler, ülkelerarasında gerçekleşen ekonomik işlemlerin daha net anlaşılmasına ve daha kolay yorumlanmasına olanak sağlayacaktır.

3.2.5. Toplama ve Netleştirme

Ödemeler bilançosunda işlemler, varlıklar ve yükümlülükler nitelikleri ve farklılıkları göz önüne alınarak belirli gruplar altında bir araya getirilirler. Bu şekilde ilgili verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması daha kolay hale gelir.

Ödemeler bilançosunda tüm değerleri yansıtabilecek biçimde toplanan ve bir araya getirilen kalemler brüt kayıtlar olarak isimlendirilir (örneğin; tüm faiz gelirlerinin tüm faiz borçlarından ayrı, toplulaştırılmış olarak gösterilmesi). Ters işaretli olarak bazı kalemleri mahsup edecek şekilde toplanan ve bir araya getirilen kalemler de net kayıtlar olarak isimlendirilir (döviz alımının döviz satışı karşılığında netleştirilmesi).¹⁹¹

Buna göre, cari işlemler hesabı ile sermaye hesabındaki kalemler brüt olarak kaydedilirken, finansal hesaptaki kalemler ile finansal hak ve yükümlülükler genellikle net değerleri üzerinden ödemeler bilançosuna kaydedilir.

¹⁸⁹IMF, **BPM5**, s.:33.

¹⁹⁰IMF, **BPM5**, s.:33.

¹⁹¹IMF, **BPM6**, s.:46.

3.3. Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilme Esasları

3.3.1. Cari İşlemler

a. Genel mal ticareti

Genel mal ticaretinde kayıt, ilke olarak taraflar arasında ilgili malın mülkiyet değişimi gerçekleştiği anda yapılır. İhracatçının ilgili malı kayıtlarından çıkarıp ithalatçıya göndermesi ve ithalatçının da ilgili malı varlık olarak kayıtlarına ilave etmesiyle mülkiyet değişimi fiilen gerçekleşmiş olur.

Mal ticaretinde en temel kayıt ilkesi mülkiyet değişikliği olmasına rağmen, bunun birtakım istisnaları bulunmaktadır. Örneğin, bağlı ortaklıklar arasındaki işlemler ile finansal kiralama işlemlerinde her ne kadar fiili bir mülkiyet değişikliği gerçekleşmese de, mülkiyet değişimi olmuş gibi ‘*genel mal ticaretine*’ kayıt yapılır. Dolaysız yatırım girişimleri ve onların bağlı girişimleri arasında gerçekleşen değişimler ile finansal kiralama süresinin sonunda herhangi bir el değiştirme durumu olmaksızın gerçekleşen mülkiyet değişimi de mal ticaretine ilave edilir.

IMF’nin Ödemeler Dengesi 5. Elkitabı’na göre mülkiyet değişikliği istisnalarını yaratan malları şu şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur:¹⁹²

- Parasal olmayan altın; gemi, uçak, gaz ve petrol sondaj cihazları ve üretim platformları, offshore (deniz aşırı) tesislerde kullanılan gaz ve petrol sondaj cihazları; sınırdan geçmeden önce kaybolan ya da tahrip olan mallar gibi *sınırı geçmeyen mallar*,
- Transit ticaret malları; geri dönen ihracat ve ithalat malları; taşımacılık malzemeleri, balıkçılık aletleri, gaz ve petrol sondaj cihazları ve mülkiyet değişimi olmaksızın bir ülkede bırakılan ya da bir ülkeye giren diğer taşınabilir ekipmanlar; ticari fuarlar ve sergilerde kullanılan araçlar,

¹⁹²Bkz. IMF, **BPM5**, s.:56, 57.

yetiştirilmek amacıyla alınan hayvanlar, gösteri, yarış, sahne veya sirk ekipmanları gibi satış amacı olmaksızın geçici olarak ithal ve ihraç edilen malları vs... kapsayan *mülkiyet değişimi olmaksızın sınırdan geçen mallar*,

- Mal ticareti içinde sınıflandırılmayan; ancak yerleşikler ile yabancılar arasında el değiştiren taşınabilir mallar,
- Turistler veya resmi personel tarafından ya da diplomatik ve askeri amaçlar nedeniyle elde edilen özel kullanıma açık eşyalar; aynı kayıt döneminde satın alınan fakat sınırı geçmeden elden çıkartılan malları kapsayan; yani *hizmetler altında sınıflandırılan mallar*,
- Kağıt para, madeni para, hisse senetleri gibi maddesel bir biçimi olan ve taşınabilir finansal varlıklar; parasal altın gibi *finansal varlık olarak nitelendirilen mallar*,
- Parasal olmayan altın; dolaşımda olmayan kağıt ve madeni paralar; elektrik, gaz ve su; göçmenlerin eşyaları, kaçak mallar; belli bir asgari değer altındaki hediyeler gibi kaydedilmemiş diğer malları, posta paketleri vs.. içeren *özel mal türleri*.

Yukarıda bahsi geçen mal türlerinden sınırı geçmeyen mallar ile özel mal türleri ödemeler bilançosunda ‘*Genel Mal Ticareti*’ başlığı adı altında kaydedilir.

Katma değer yaratmak amacıyla sınırı geçen ve birtakım işleme tabi tutulup yeniden ihraç edilen mallar mülkiyet değiştirmeden sınırı geçen mallar olarak kabul görmektedir. İşlenecek ve yeniden ihraç edilecek mallar için bir mülkiyet değişikliği söz konusu değilse, mallar mal ticaretinin dışında tutulmalı ve işleme sırasında yaratılan katma değer “*Diğer Mal Ve Hizmet Gelirleri*” kalemine kaydedilmelidir.¹⁹³ BPM5’e göre aynı şekilde sınırı geçmesine rağmen henüz karşı tarafın mülkiyetine geçmemiş olan *konsinye mallar* ise ihalatçının eline geçtiği anda kayıt edilmelidir.

¹⁹³Hazine Müsteşarlığı, s.:36, 37.

Bir girişime ait arazi, bina, donanım ve stoklar dahil finansal olmayan varlıklar, girişimci faaliyette bulunduğu ekonominin yerleştiği olmadiğı sürece, o girişimin sahibine ait mali varlıklar olarak nitelendirilir. Bu varlıkların fiziksel olarak mülkiyet değişimine uğraması dışında, mevcut bir girişim tarafından elde edilmesi mali bir işlem farzedilir ve genel mal ticaretine ilave edilmez.¹⁹⁴

Mallarda mülkiyet değişiminin istisnasıyla ilgili son olarak belirtilmesi gereken durum ise aynı kayıt döneminde alınan, ancak sınırı geçmeden elden çıkarılan mallarla ilgilidir. Bu malların elde etme maliyeti '*genel mal ticareti*' başlığı altında gösterilirken, elde etme maliyeti ile elden çıkarılma değeri arasındaki fark '*diğer ticari hizmetler*' grubuna kaydedilir.

İhracata ve ithalata konu olan mallar temel kural olarak ödemeler bilançosuna piyasa değeri üzerinden kaydedilir. Bu değer, sözkonusu malları ihraç eden ülkenin gümrüğüne ulaştığı andaki FOB fiyatıdır. Gemi ile taşınan mallar için ise FAS (free alongside ship) fiyatı baz alınarak değerleme yapılır.

Mal ticaretine konu olan malın ithalatçının eline geçtiği tarihle, ihracatçının mal ticareti işlemini kaydettiği dönemler uygulamada birbirlerinden farklı olabilmektedir. Bu gibi durumlarda, malın değeri teslim noktasında kaydedilmeli ve taşımacılık maliyetleri için ise müteakip dönemde giriş yapılmalıdır. Tek tip değerleme kuralının uygulanması, yabancılar ve yerleşiklerin birbirleri arasındaki bazı hizmet hareketlerinin de mal ticareti kalemine dahil edilmesi sonucunu doğurabilir. Özellikle, ihracatçı malları kendi gümrük sınırları içinde teslim etmiş, bundan sonraki yükleme ve dağıtım hizmetleri sözkonusu gümrük sınırları içinde ithalatçı ülkenin istihdam ettiği yerleşik olmayan kişilerce sunulmuş olabilir. Yabancılar arasındaki bu türden hizmet akımının ihracatçı ülkenin ödemeler dengesine '*Taşımacılık*' altbaşlığına kayıt düşölerek denkleştirilmesi gerekir. Aynı şekilde, ithalatçı ülkenin ödemeler dengesinde de taşımacılık alt başlığına kayıt tutulmalıdır.¹⁹⁵

¹⁹⁴IMF, **BPM5**, s.: 57.

¹⁹⁵Hazine Müsteşarlığı, s.:41.

b. Hizmetler

Hizmetler esas olarak sunulduğu andaki piyasa değeri üzerinden ödemeler bilançosuna yansıtılır. Hizmetler hesabı altında yer alan kalemlerin kaydedilmesi hususunda göz önüne alınması gereken birtakım unsurlar vardır. Bunlara kısaca şu şekilde değinilebilir:

Navlun; taşımacılık başlığı sınıflandırılan navlun hizmeti bir ekonomide yerleşik kişiler tarafından verildiği gibi, yurtdışında yerleşik kişiler tarafından da sağlanabilmektedir. Ödemeler dengesi istatistiklerinde yer alan navlun hizmetlerinde, ihracat malları için yurtiçinde yerleşik kişilerce gerçekleştirilen taşıma bedelleri gelir olarak; ithalat mallarında ise yurtdışında yerleşik kişilerce gerçekleştirilen taşıma bedelleri gider olarak kaydedilir.¹⁹⁶

Turizm; yolcu olarak tanımlanan kişiler tarafından bir ülkede kalışları süresince o ülkeden sağladıkları mal ve hizmetlerin kullanımını ve hediye olarak yanlarında götürdükleri malları kapsar. Yolcuların uluslararası taşınması ise turizm kaleminden ziyade yolcu hizmetleri (diğer taşımacılık) kaleminde gösterilmektedir.¹⁹⁷ Dolayısıyla turistlerin sözkonusu ülkedeki mal ve hizmetlerden yararlanması durumu, turizm kalemi altında hizmet ihracatı olarak ödemeler bilançosuna yansıtılırken; turistlerin veya diğer yolcuların taşınması işlemi ise diğer taşımacılık kalemi altında bir başka hizmet ihracatı olarak nitelendirilmektedir.

Turistlere yerleşikleri olmadıkları bir ülkede, bu kişilerin adına ödenen ya da bu kişilere herhangi bir karşılık olmaksızın temin edilen mal ve hizmetler (konaklama, yemek, eğlence vs..) için, ilgili ve mal ve hizmet hesabını denkleştirici kayıt '*karşılıksız transferler*' hesabına yapılır.

Sigorta maliyetleri ihraç edilen malların f.o.b. değerine ilave edilir. Şayet sigorta ithalatçı tarafından (örneğin ithalatçı ekonomide yerleşik bir girişimci aracılığıyla) ödenirse, ihracatçının sigorta hizmetini satın aldığı varsayılır ve

¹⁹⁶TCMB, *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması*, s.:15.

¹⁹⁷Hazine Müsteşarlığı, s.: 45.

karşılığında hesaplara f.o.b. değeri üzerinden kayıt edilmiş malın maliyetinden düşülür. Mallar ihracatçı ekonominin gümrük sınırını geçtikten sonra sigorta hizmeti sunulduğunda, eğer hizmet ithalatçı ekonominin yerleştiği olmayan bir girişimci tarafından veriliyorsa, ilgili işlemler ithalatçı tarafından sigorta hizmetleri ithalatı olarak kaydedilir. Eğer sigorta hizmeti ithalatçı ekonominin bir yerleşik girişimcisi tarafından sunuluyorsa, ödemeler bilançosuna kayıtlarına hiçbir giriş yapılmaz.¹⁹⁸

Kavramsal olarak, belirli bir zaman süresince sigortacının primleri belirlemede hesaba kattığı hizmet ücreti o dönem süresince ödenebilir net primlerle (primler eksi sigorta poliçesi üzerinden verilen meblağ) aynı olmayabilir; kayıplar uzun dönemde beklenenden daha az ya da fazla olabilir, sigorta tutarı ortaya çıkan tutarı ödemede yeterli olmayabilir ve primler sigortacının maruz kaldığı riskler için peşin olarak ödenmiş olabilir. Bundan dolayı, ilke olarak, net primler yalnızca hizmet ücretini değil, aynı zamanda sermaye kazançlarını (kayıplarını) ve ön ödemeleri (sonradan ödemeleri) de yansıtabilir. Bununla beraber, bu tip unsurları sınıflandırmak uygulamada mümkün olmadığından, net primler geleneksel olarak sigorta hizmetlerinin ölçüsü olarak alınır.¹⁹⁹

c. Yatırım gelirleri

Yatırım gelirlerinin ödemeler bilançosuna kaydedilme zamanı ile ilgili çeşitli durumları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Temettüler, vadesi geldiğinde ödemeler bilançosuna kaydedilir.
- Faiz gelirleri tahakkuk esasına göre kaydedilir.
- Sıfır faiz kuponlu ve iskontolu tahviller için, indirimli fiyat ile vade sonundaki fiyat arasındaki fark faiz olarak nitelendirilir ve bu fark faiz ödendiği zaman değil, tahakkuk ettiği zaman kaydedilir.
- Yeniden yatırılan karların ödemeler dengesine kaydı, karlar elde edildiği anda yapılır.

¹⁹⁸IMF, **BPM5**, s.:66.

¹⁹⁹Hazine Müsteşarlığı, s.:42, 43.

- Şubelerin ve diğer tüzel kişiliği olmayan kuruluşların dağıtılan karları, karlar transfer edildiği anda kaydedilir.²⁰⁰

Finansal hesap altında gösterilen doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve diğer yatırımlar sonucunda elde edilen temettü ve faizlerin '*yatırım gelirleri*' başlığı altına kaydedilmesi gerektiği belirtilmişti. İlgili yatırım gelirlerinin kaydedilmesi sırasında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır.

Öncelikle değerlendirme değişimleri nedeniyle ortaya çıkan kazanç ya da kayıplar, şirket karları üzerine pozitif ya da negatif hiçbir şekilde eklenmemeli ve yatırım gelirleri kalemine yansıtılmamalıdır.

Değerleme değişimlerinden ortaya çıkan kazançlar veya kayıplarda olduğu gibi sermaye kazançları ya da kayıpları da kuruluşun faaliyet kazançları hesaplamalarından hariç tutulmalıdır. Beklenmedik yıpranmalar, felaketler ve doğal kaynakların tükenmesi ya da eksilmesi, değerdeki azalış ortaya çıktığı zaman, sermaye kaybı olarak değerlendirilir. Batık borçların iptalindeki kayıplar veya tazminatsız kamulaştırmalar da karların hesaplanmasında hariç tutulmalıdır.²⁰¹ Dolayısıyla sermaye kazanç ve kayıpları neticesinde ortaya çıkan kar ya da zararlar yatırım gelirleri kalemine dahil edilmemektedir.

Şubelerin ve doğrudan yatırımcıların dağıtılmayan karları yeniden yatırılırsa, doğrudan yatırım kuruluşlarının sermayesine ilave edilmiş ve bir ülkenin yabancı varlık ve yükümlülüklerinin değerinde artış yaratmış olduğu varsayılır. Bundan dolayı, ödemeler dengesinde bu tür karların kaydı, hem doğrudan yatırım gelirleri için hem de doğrudan yatırım sermayesi için yapılır. Örneğin, yerleşik bir doğrudan yatırım şirketine bağlı kuruluşlar ile şubelerde, bir doğrudan yatırımcının yeniden yatırılan karları '*cari işlemler*'de *doğrudan yatırım geliri* (özkaynak gelirleri) başlığı altında bir alacak olarak kaydedilirken, '*finansal hesap*'ta da *doğrudan yatırımlar* başlığı altında kaydedilir.²⁰²

²⁰⁰IMF, **BPM5**, s.:72.

²⁰¹Hazine Müsteşarlığı, s.:50.

²⁰²IMF, **BPM5**, s.:73.

Bir kuruluşun sermaye kayıpları haricindeki net kayıplarında doğrudan yatırımcının payı ödemeler dengesinin ‘doğrudan yatırım gelirleri’ başlığına negatif gelir olarak kaydedilmelidir. Böylece, borç kısmı ödemeler dengesi kayıtlarında ülkedeki doğrudan yatırımlarda yabancı doğrudan yatırımcıların net karlarını gösterirken, alacaklı kısmı ülkenin yurtdışındaki yatırımlarındaki net karlarını yansıtır.²⁰³

Karlar, yerleşik olmayan hissedarlara temettü şeklinde dağıtıldıkları durumda ödemeler bilançosunun ‘cari işlemler hesabı’na *yatırım geliri* olarak kaydedilirken, ‘finansal hesaba’ da denkleştirici bir sermaye yatırımı şeklinde kayıt yapılır.

d. Cari transferler (Karşılıksız transferler)

Cari transferler, ülkeler arasında herhangi bir karşılık olmaksızın yapılan kaynak transferleridir. Ancak, ödemeler bilançosu çift kayıt esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla cari transferler kalemine yapılan her bir kayıt karşılığında, ödemeler bilançosunda mutlaka aynı miktarda ve denkleştirici bir kayıt da yapılmalıdır.

Karşılıksız transferler ekonomik mülkiyet değişikliği gerçekleştiği anda ödemeler bilançosuna kaydedilir. Vergiler ve ödenmesi zorunlu olan diğer transferler ise ödeme yükümlülüğü ortaya çıktığı anda kayıtlara eklenir.

Cari transferler genellikle piyasa değeri üzerinden ödemeler bilançosuna kaydedilir. Ancak piyasa değerini ölçmenin güç olduğu durumlarda transferi yapan (bağışta bulunan) veya temin eden tarafından belirlenen değer ödemeler bilançosuna yansıtılmalıdır.

Yapılan bir karşılıksız transfer, bağışta bulunan ülke açısından borç işlemi niteliğindedir. Dolayısıyla bu tür işlemler tek-yanlı transferler hesabının borçlu yanına kaydedilirler. Muhasebe kaydını denkleştirmek için de başka gruplardaki

²⁰³Hazine Müsteşarlığı, s.:50.

bir hesaba aynı miktarda bir alacak kaydı düşülür.²⁰⁴ Para şeklinde bir bağış yapılması durumunda, bağışlayan ülke ekonomisi karşılıksız transferler hesabına borç kaydı yaparken, finans hesaplarını aynı miktarda alacaklandırır; alıcı ülke ise bunu karşılıksız transferler hesabına alacak olarak kaydederken, finans hesaplarını borçlandırır. Eğer bağışlanan varlık mal ve hizmet şeklinde ise bağışlayan ülke karşılıksız transferler hesabına borç kaydı yaparken sözkonusu varlıkları cari işlemler hesabında alacak olarak gösterir; alıcı ülke ise cari transferler hesabında ilgili varlığı borçlandırmak suretiyle karşılıksız transferler hesabına alacak kaydı yapar.

3.3.2. Sermaye Ve Finans Hesapları

3.3.2.1. Sermaye Hesabı

Göçmenler bir başka ülkeye yerleşmeleri sırasında sahip olduğu reel ve finansal kaynakları da beraberinde yerleştiği ülke ekonomisine dahil eder. Bu kaynaklar ülke sınırını geçtiği anda, yani göçün gerçekleşmesi anında ödemeler bilançosu kayıtlarına dahil edilir.

Üretilmeyen ya da finansal olmayan varlıklar da mülkiyet değişikliği gerçekleştiği anda kayıtlara ilave edilir.

Bahsi geçen kaynaklar göç sırasında ya da mülkiyet değişikliği sırasında sahip oldukları piyasa değerleri ile ödemeler bilançosuna dahil edilirler.

3.3.2.2. Finans Hesabı

a. Doğrudan yatırımlar

Bir şirkette %10 ya da daha fazla paya sahip olma imkanı tanıyan doğrudan yatırım faaliyeti genellikle, yatırımda bulunan ülke ekonomisi için bir hak olarak nitelendirilirken, doğrudan yatırım faaliyetinin yapıldığı ülke ekonomisi için yükümlülük yaratır.

²⁰⁴Seyidoğlu, s.:319.

Gerçekte, yatırımcının net dış alacak sahibi olduğu ve kuruluşun net dış yükümlülük sahibi olduğu şeklinde düşünülmesine rağmen, yatırımcının ve yatırım yapılan kuruluşun birbirinden mevcut alacakları olabilir. Bir sermaye hareketini temsil eden yatırımlardaki değişmeler ödemeler dengesine yansıtılmalıdır. Doğrudan yatırımcı ve yatırımın yapıldığı kuruluş arasındaki sermaye hareketleri net olarak kaydedilmelidir. Bu koşula rağmen, doğrudan yatırım sermayesi kısmındaki aktif ve pasifler arasındaki fark ‘giriş işleminin bir yerleşik doğrudan yatırımcıyı mı yoksa bir yerleşik doğrudan yatırım kuruluşunu mu belirtiyor?’ sorusuna yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, her bir net aktif ve pasifin kaydını sağlayan ayrı ayrı alt kısımlar yurtiçi ve yurtdışı yatırımları olarak belirtilmelidir.²⁰⁵

Doğrudan yabancı yatırımların ödemeler bilançosuna kaydedilmesinde, değerlemesinde ve yatırım stoğu değerlerinin hesaplanmasında ‘piyasa fiyatı’ baz alınmaktadır. Doğrudan yabancı yatırıma ilişkin sermaye ile yeniden yatırıma dönüştürülen karlar için uygulamada genellikle doğrudan yatırımcı ile doğrudan yatırım işletmesinin bilanço değerleri kullanılmaktadır. Cari piyasa değerleri üzerinden olan bilanço değerleri doğrudan kullanılabilir. Bilanço değerlerinin defter değerleri olması durumunda ise derleyicilerin işletmelerden cari piyasa değeri bazında veri toplamaları teşvik edilmektedir. Hisse senetleri menkul kıymetler borsasında kote edilmiş olan bir doğrudan yabancı yatırım işletmesindeki yabancı sermaye payı hesaplanırken, piyasa değerini bulmak için borsadaki işlem fiyatlarının kullanılması gerekmektedir.²⁰⁶

b. Portföy yatırımları

Yatırımcının bir şirkette %10’dan az pay sahibi olduğu ve dolayısıyla etkin bir yönetim ve kontrol yetkisine sahip olamadığı yatırım türüdür.

²⁰⁵Hazine Müsteşarlığı , s.:73.

²⁰⁶Osman Çağatay Mutlu, **Türkiye’de Dış Borç İstatistiklerinin Derlenmesi Ve Dış Borç İşlemlerinin Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yansıtılması**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: TCMB, 2006, s.:16.

Portföy yatırım enstrümanlarıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken öncelikli durum, bu enstrümanları ödemeler bilançosunda her an el değıştirme olasılığını taşıdıkları için uzun ve kısa vadeli biçiminde kayıt etmenin doğru olmadığıdır. Portföy yatırımları, ödemeler bilançosunda varlıklar ve yükümlölükler şeklinde piyasa değeri üzerinden gösterilirler. Ancak bazılarının piyasa değeri üzerinden kayıt edilmesine dair birkaç ayrıcalıklı durum mevcuttur.

Öncelikle her ne kadar vade ayrımı yapılmasa da, niteliğı itibariyle uzun vadeli olarak nitelendirilen tahvillerden bahsedelim. Kupon ödemesiz tahviller (ve iskonto oranı yüksek olan diğeri tahviller) itfaya kadar periyodik olarak faiz ödemelerinde bulunmayan veya çok düşük miktarda faiz ödemesinde bulunan uzun vadeli senetlerdir. Bu tür tahviller, itibari değeri üzerinden iskonto edilerek satılmakta ve vade sonunda itibari değeri üzerinden ödenmektedir. Böylece, tahvilin iskontolu ihraç fiyatı ile vade sonundaki fiyatı arasındaki fark oldukça önemlidir. Bu fark, faiz geliri olarak nitelendirilmekte ve aylık, üç aylık, yıllık ödemeler serisine dönüştürölerek tahvilin itfasına kadar tahakkuk edecek biçimde kayıt edilmektedir. Faiz geliri olarak ortaya çıkan fark tahvilin itfası sırasında kaydedilmemektedir. (Faiz gelirini denkleştirici kayıt finansal hesaba borç senetleri adı altında yapılmakta ve böylece faiz yeniden yatırım etkisi yaratmaktadır.) Böylece, sermayeyi temin etmenin maliyeti sermayenin temin edildiğı dönemlerle eşleştirilmektedir.²⁰⁷

Bir diğeri durum da değerileme değışiklikleriyle ilgilidir. Hisse senedi ve tahviller sahibinin zilyetinde iken oluşan piyasa değeri değışimleri dikkate alınmamalıdır.²⁰⁸

Portföy yatırımları içerisinde bir başka yatırım varlıkları türü olan türev ürünlerin (futures, forward, opsiyon ve swaplar) kayıt sistemi ile ilgili olarak da şunları söyleyebiliriz:

²⁰⁷IMF, **BPM5**, s.:92.

²⁰⁸IMF, **BPM5**, s.:94.

- Alıcı ve satıcı arasında imzalanan sözleşmeye göre bir varlığın belirlenen bir tarihte ve belirlenen fiyatta teslimini içeren forward sözleşmelerin alım satımı ile ilgili işlemler finansal hesaplar altında gösterilir. Faiz oranlarının önceden kararlaştırılmasını sağlayan forward faiz oranı anlaşmalarında, sözleşmede belirtilen faiz oranı ile cari faiz oranı arasındaki fark finansal hesap yerine faiz gelir veya gideri olarak yatırım gelirlerine kaydedilir.
- Fiyatı ve tutarı sözleşmenin imzalandığı tarihte belirlenen ürünün ileriki bir tarihte teslimini içeren futures kontratları ve onların türleri olan faiz, döviz, menkul kıymet, borsa endeks veya mal futures kontratları ile ilgili alım satım işlemleri finansal hesap altına kaydedilir.
- Sahibine daha önce sözleşmede belirlenmiş sabit fiyatlar üzerinden sözleşmeye konu olan bir malı alma ya da satma hakkı veren opsiyon kontratların edinimi veya elden çıkarılmasına dayanan her türlü işlem finansal hesap altına kaydedilir. Opsiyona konu olan malın teslimatı durumunda, ki böyle bir durumla gerçekte pek karşılaşılmaz, ilgili mal cari piyasa değeri üzerinden ödemeler bilançosunda gösterilir.
- İki taraf arasında, önceden belirlenen bir sistem içinde, belirli bir finansal varlıktan kaynaklanan gelecekteki nakit akışlarının değiştirilmesi konusunda yapılan özel anlaşmalar²⁰⁹ olan swapların faiz ödemeleri ya da faiz gelirleri cari işlemler hesabına kaydedilirken, swapların anapara geri ödemeleri ise finansal hesap altında izlenir. Swap sözleşmelerinin düzenlenmesine aracılık eden 3. kişilere yapılan ödemeler ise finansal hizmetler hesabına kaydedilir.

c. Diğer yatırımlar

Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları dışında kalan finansal kalemlerden meydana gelen 'Diğer Yatırımlar'ın ödemeler bilançosuna kaydedilmesi hususunda genel olarak şunları söyleyebiliriz:

²⁰⁹Nurgül Chambers, **Türev Piyasalar**. 2. Basım. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2007, s.:123.

Diğer yatırımlar öncelikli olarak varlıklar ve yükümlülükler şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Varlıklar bölümü verilen krediler ve bankalar rezervleri ile diğer varlıkları kapsamaktadır. Varlıklar bölümü ödemeler dengesine çıkış olarak gerçekleştiği için (-) işaretle kaydedilmektedir. Diğer bir deyişle, rezervleri azaltıcı bir etkiye sahiptir. Öte yandan, ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunan yükümlülükler bölümü yurtdışından sağlanan krediler ve mevduatlardan oluşmakta ve ülke ekonomisine döviz girişi sağlamasından ötürü rezervleri artırıcı bir özelliği olmaktadır.²¹⁰

Yapılan ihracat ve ithalat işlemleri sonucunda ithalatçıya ileriki bir tarihte ödeme yapma imkanını tanıyan *ticari krediler*, ödemeler bilançosuna malın mülkiyet değişikliği gerçekleştiği anda kayıt edilir. Ticari krediler mal ticaretinin vadeli bir ödeme biçimi olması niteliğini taşıdığı için ödemeler bilançosunda kısa vadeli ve uzun vadeli bir ayrımında izlenir.

Ticari kredi yükümlülükleri, ya ithalat borçlarından ya da ihracatın prefinansmanından kaynaklanmaktadır. İthalat borçlarında, yurtiçinde yerleşik ithalatçı, diğer bir ifadeyle, alıcı; yurtdışında yerleşik ihracatçıdan, diğer bir ifadeyle, satıcıdan malları ithal etmekte ancak malların bedelinin tamamını ya da bir kısmını taraflarca üzerinde anlaşılan ilerideki bir tarihte ödemektedir. Prefinansman yöntemiyle ihracatta ise, yurtdışında yerleşik ithalatçı, diğer bir ifadeyle, alıcı; malları ithal etmeden önce yurtiçinde yerleşik ihracatçıya, diğer bir ifadeyle satıcıya, malların bedelinin tamamını ya da bir kısmını ödemektedir. Ticari kredi yükümlülüğü, ilk durumda yurtiçinde yerleşik ithalatçı tarafından malların bedellerinin ödenmesiyle, ikinci durumda ise yurtiçinde yerleşik ihracatçı tarafından ihracatın gerçekleştirilmesiyle sona ermektedir. Ticari kredi alacakları da, benzer olarak ithalata ilişkin yapılan ön ödemeler ile ihracata ilişkin verilen kredilerden oluşmaktadır.²¹¹

²¹⁰Hazine Müsteşarlığı, s.:75.

²¹¹Osman Çağatay Mutlu, s.:58.

Finansal içerikli fonların kreditor (borç veren) tarafından borçluya, bir sözleşme altında temin edildiği finansal varlıklar olarak nitelendirilen *krediler* de uzun vadeli ve kısa vadeli şeklinde sınıflandırılarak ödemeler bilançosuna kaydedilir.

Uzun vadeli krediler ve ticari krediler net olarak kaydedilir. Ancak bu enstrümanlara ilişkin olarak kaydedilen kullanım ve geri ödeme biçimindeki brüt akımların da ek bilgi olarak verilmesi tavsiye edilir. Bu tür bilgiler borç işlemlerinin analizi ve ödemeler bilançosundaki borç verilerinin diğer varlıklarla ilişkilendirilmesi açısından faydalıdır.²¹²

Finansal kiralama ve repo işlemleri de ödemeler bilançosunda *diğer yatırımlar* grubunun ‘krediler’ altbaşlığı altında gösterilir. Finansal kiralama, kiracı ile kiralayan arasında imzalanan sözleşmeye konu olan malın, yine sözleşmede belirtilen süre içerisinde kullanım hakkını kiracıya devreden bir finansal anlaşmadır. Kiralayan için bir hak; kiracı için ise bir yükümlülük yaratan finansal kiralama sözleşmesine konu olan mallar, mülkiyet değişikliği sırasında (sözleşmenin imzalanması ile) piyasa değerleri üzerinden ödemeler bilançosuna yansıtılır. İlgili mal mülkiyet değişikliği gerçekleştiği anda ithalat ya da ihracat olarak *cari işlemler hesabına* kaydedilirken; bunu denkleştirici kayıt da alacak ya da borç olarak *finansal hesaba* yapılır.

Kira ödemeleri iki unsurdan oluşmaktadır; kredi yükümlülüğüne ilişkin faiz ödemeleri ile anapara geri ödemesi. Kiralama sözleşmesinin sonunda herhangi bir yükümlülük kalması durumunda, kalan söz konusu yükümlülüğün sona erdirilmesi için bir kayıt yapılmaktadır. Bu kayıt, malların kiralayana iade edilmesi durumunda cari işlemler hesabındaki mallar kalemine yapılan kayıt ve malların yasal olarak kiracıya geçmesi durumunda ise finansal hesaba yapılan bir kayıt ile denkleştirilmektedir.²¹³ Ayrıca sözleşme süresi boyunca elde edilen faiz ‘cari işlemler hesabı’nda gelir olarak kaydedilmektedir.

²¹²IMF, **BPM5**, s.:95.

²¹³Osman Çağatay Mutlu, s.:65.

Repo, bir yatırımcının, genellikle bir finansal kurumun diğer bir yatırımcıya, genelde bir firma ya da bireye hazine bonosu, devlet tahvili gibi bir para piyasası aracı satması ve bu menkul kıymeti önceden belirlenmiş bir fiyattan ileri bir tarihte geri satın almak üzere anlaşma yapmasıdır.²¹⁴ Menkul kıymetler genelde el değiştiremez ve satın alanlara onları satma hakkı vermez. Bu nedenle yasal durumlarda bile mülkiyet değişikliğinin olup olmadığı şüphelidir. Bunun neticesinde repolar BPM5'te, teminat olarak kullanılan menkul kıymetlerle ilgili bir varlık olarak değil, teminatl kredi biçiminde yeniden yaratılmış bir finansal varlık şeklinde nitelendirilmektedir. Bu yoruma göre, repolar ödemeler dengesinde 'krediler' altında sınıflandırılmaktadır.²¹⁵

d. Rezerv varlıklar

Yetkili parasal otoritelerin sahipliğindeki rezerv varlıklar miktarında görülen değişimler, ilgili rezerv pozisyonlarında değişim ortaya çıktığı anda ödemeler bilançosu kayıtlarına yansıtılır. Ancak, rezerv varlıklarının yeniden sınıflandırılması ve değerlendirme değişiklikleri ödemeler bilançosunda gösterilmez; sadece uluslararası yatırım pozisyonu istatistiklerine yansıtılır.

Rezerv varlıklarla ilgili tüm işlemler 'piyasa değeri' üzerinden ödemeler bilançosuna kaydedilir. Ülkenin yabancı resmi kurumlara karşı borçlarındaki bir artış ve ülkenin resmi rezerv aktiflerindeki azalma alacak hesabı (+) iken, yabancı resmi kurumlara karşı borçlarındaki azalma ve ülkenin resmi rezerv aktiflerindeki artış, borçlu (-) hesaptır.²¹⁶

²¹⁴Turhan Korkmaz Ve Ali Ceylan, S.:235, 236.

²¹⁵IMF, **BPM5**, s.:96.

²¹⁶Dominick Salvatore, **Uluslararası İktisat; Teori Ve Problemler**, (çev.) Tamer İşgüden, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1986, s.:98.

3.4. Uygulamalar

1- Türk hükümeti Endonezya'ya 15.000\$ tutarında bir gıda yardımında bulunmuştur. İlgili kayıt şu şekilde gösterilir:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/12/2010
Genel mal ticareti / İhracat	+15.000
Cari transferler / Genel hükümet	-15.000

Karşılığı olmaksızın yapılan yardımlar, ilgili ülke (örneğimizde Türkiye) açısından bir borç işlemi (-) olarak nitelendirilirken, bu yardımın mal şeklinde yapılıyor olması ihracat hesabını alacaklandırır (+). Borç kaydının yapılma sebebi çift kayıt esasına dayanan ödemeler bilançosunda ilgili mal hesabı karşılığının mutlaka bir başka hesap ile denkleştirilmesi gerekliliğidir.

2- Bir yabancı turist yurtiçinde yerleşik bir bankada 500\$ bozdurursa bu işlem şu şekilde kaydedilir:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/12/2010
Hizmetler/Turizm	+500
Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-500

Yabancı turistler tarafından yerleşikleri olmadıkları ülkelerde yapılan döviz bozdurma işlemleri ödemeler bilançosunun ilgili finans hesaplarına borç (-) olarak kaydedilirken, turistlerin o ülkelerde yaptıkları masraflar, ilgili ülkeler için hizmet ihracatı sayıldığından alacak (+) olarak kaydedilir.

3- Türkiye’de yerleşik bulunan bir firma tarafından yurtdışına 30.000\$ tutarında buğday ihraç edilmiştir. Bu malın 10.000\$ değerindeki kısmı ithalatçı tarafından yurtiçinde yerleşik bir banka nezdindeki döviz tevdiat hesabına hemen ödenirken, 20.000 \$ tutarındaki kısım için ise 2 ay sonra ödeme yapılacaktır. İlgili ihracatın kaydı şu şekilde gösterilir:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/10/2010
Genel mal ticareti/İhracat	+30.000
Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-10.000
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Ticari krediler	-20.000

İhracat mal satışında bulunan ülke ekonomisi için bir alacak (+) niteliğinde olduğundan ödemeler bilançosunda aktife, ihracat neticesinde kazanılan döviz ise ilgili hesap altında borç (-) olarak kaydedilir. Vadeli olarak yapılan satışlarda ise tarafları bağlayıcı bir kredi sözleşmesi olmadığı için, genellikle borçlu tarafın faiz ödeme yükümlülüğü yoktur; dolayısıyla bu durum örnekte gösterilmemektedir.

4- 3. örnekte vadesi gelen borcun ithalatçı tarafından ödenmesi Türkiye’nin ödemeler bilançosuna şu şekilde yansıtılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Ticari krediler	+20.000
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-20.000

Vadeli satış neticesinde ortaya çıkan ticari kredilerin yurtdışında yerleşik firmalar tarafından ödenmesi, Türkiye’nin bankalardaki döviz varlıklarının artmasına neden olacağından ödemeler bilançosunda bir borç etkisi (-) yaratır.

5- Merkezi Almanya’da bulunan yurtdışında yerleşik bir firma Türkiye’de 550.000\$’lık yatırım yapmış ve bu yardım Türkiye’deki fabrikasına teçhizat ve makine göndermek şeklinde olmuştur. İlgili kayıt şu şekilde yapılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	30/06/2010
Doğrudan yatırım/Yurtiçinde/Diğer sermaye	+550.000
Cari işlemler hesabı (\$)	
Genel mal ticareti/İthalat	-550.000

Alman firmasının Türkiye’deki firmasına göndermiş olduğu makine ve teçhizat Türkiye’deki doğrudan yatırım sermayesine ilave edilir ve ödemeler bilançosuna alacak (+) olarak kaydedilir. Bu kaydın karşı ayağı ise mal ithalatı olarak bilançoya yansıtılır.

6- Türkiye’de yerleşik olan ilgili yatırım firmasının Almanya’daki merkezinden 5.000\$ değerinde kredi kullanması halinde şu kayıtlar yapılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Doğrudan yatırım/Yurtiçinde/Diğer sermaye	+5.000
Diğer yatırımlar/Bankaların döviz varlıkları	-5.000

Yurtiçinde yerleşik kişilerin, yurtdışında yerleşik bir şirket kurmak, kurulmuş bir şirkete ortak olmak, şube açmak yoluyla doğrudan yatırım amacıyla yaptıkları yatırımlar ile bu yatırımların tasfiyesi, yurtdışında gayrimenkul alımları ve şirketlere yapılan sermaye aktarımları gibi işlemler doğrudan yatırım olarak nitelendirilir ve ödemeler bilançosunda ilgili kalemler alacaklandırılır (+).

7- Yurtdışında yerleşik bir firma, bir İtalyan firmasından 25.000\$ değerinde, malın bedelini fiili ithalden 3 ay sonra ödemek üzere makine ithal etmiştir. İlgili kayıt ödemeler bilançosuna şu şekilde yansıtılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Yükümlülükler/Ticari krediler	+25.000
Cari işlemler hesabı (\$)	
Genel mal ticareti/İthalat	-25.000

İthalat işlemi ülkede yerleşik kişiler için bir borç işlemi (-) niteliğine sahip, negatif değerli bir işlemdir. Vadeli satış sonrasında ticari yükümlülüklerde gözlemlenen artış ise bir alacak niteliğine sahiptir ve (+) olarak kaydedilir.

8- Türk firmasının İtalyan firmasından almış olduğu makineler için daha önce malın maliyetine eklenmeyen 1.200\$'lık navlun bedeli için firmanın yurtdışı nezdinde yerleşik bankasından derhal ödeme yapılmıştır. İlgili kayıt:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Bankaların döviz varlıkları	+1.200
Cari işlemler hesabı (\$)	
Hizmetler/Taşımacılık/Navlun/Gider	-1.200

İthal edilen mallar için katlanılan taşıma maliyetleri hizmet ithali sayılacağından ilgili maliyetler bilançonun borç (-) kısmına kaydedilirken; bu hesabı denkleştirici kayıt da taşıma bedelinin ödendiği hesap nezdinde alacak (+) gösterilir.

9- 7. örnekte İtalyan firmasından ithal edilen malların vadesi geldiğinde (3 ay sonra) ödemeler bilançosunda şu kayıt yapılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Varlıklar/ Bankaların döviz varlıkları	+25.000
Diğer yatırımlar/Yükümlülükler/Ticari krediler	-25.000

Vadeli olarak yapılan ithalat sonrasında Türk firmasının yurtiçi banka nezdindeki döviz hesabından yapılan ödeme döviz varlıklarında bir azalmaya neden olacağı için, ilgili işlem ödemeler bilançosunda bankaların döviz varlıkları hesabına alacak (+) olarak kaydedilirken, yükümlülüklerdeki azalma ise borç (-) şeklinde kayıtlara yansıtılır.

10- Yurtdışında çalışan işçiler ülkelerinde yerleşik olan bankalar nezdindeki döviz hesaplarına 500.000\$ gönderdiklerinde, söz konusu durum ödemeler bilançosuna şu şekilde kaydedilir:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/12/2010
Cari transferler/Diğer sektörler/İşçi gelirleri	+500.000
Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-500.000

İşçilerin yurtdışında elde ettikleri gelirler ülke sakinleri lehine yurtdışı yerleşiklerden alacak hakkı doğurur; dolayısıyla cari transferler bilançonun alacak (+) tarafına kaydedilir. Cari transferlerin karşı ayağı ise ilgili finans hesapları altında borç (-) olarak gösterilir.

11- TCMB Türkiye’deki döviz açığını kapatmak için açık piyasa işlemleri aracılığıyla piyasaya 1.300.000\$’lık döviz sunmuştur. Söz konusu durumun kaydı şu şekilde gerçekleşir:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Rezerv varlıklar/Resmi rezervler/Döviz varlıkları	+1.300.000
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-1.300.000

Açık piyasa işlemleri aracılığıyla piyasaya sunulan döviz bankalardaki döviz varlıklarını artırırken, resmi rezervlerde aynı miktarda bir azalmaya sebep olmakta ve ödemeler bilançosunda alacak (+) olarak gösterilmektedir.

12- Bir Türk vatandaşı gezi için İngiltere’ye gider, bir İngiliz restoranında akşam yemeği için 200\$ harcar ve ödemeyi kredi kartından yaparsa, bu gezi için yapılan masraf turizm giderleri olarak ödemeler bilançosuna yansıtılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	+200
Cari işlemler hesabı (\$)	
Hizmetler/Turizm/Gider	-200

Ülkemizde yerleşik kişilerin yurtdışında, turist sıfatı altında yapmış oldukları her türlü masraf hizmet ithalatı olarak değerlendirileceğinden, ödemeler bilançosunda gider (-) olarak gösterilir. Bunu denkleştirici kayıt ise ödeme biçimine bağlı olarak finans hesapları altında ilgili kaleme yapılır. Örnekte, akşam yemeği için kredi kartı aracılığıyla ödeme yapıldığında bu işlem İngiltere’ye bir varlık satılmış gibi nitelendirilir ve Türkiye’nin finansal hesabında 200\$’lık bir alacak (+) meydana getirir.

13- Türk hükümeti 30/09/2010 tarihinde itibari değeri 2000\$ olan 2 yıl vadeli, yıllık %5 faiz oranına sahip ve ilgili faizleri ödeme zamanı 30/09/2011 ile 30/09/2012 şeklinde belirlenen sıfır iskontolu (iskontosuz) ve primsiz tahvilleri 2010 yılı içerisinde ihraç ettiğinde ilgili işlemin kaydı şu şekilde olacaktır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	30/09/2010
Portföy yatırımları/Yükümlülükler/Borç senetleri/ Genel hükümet/Yurtdışı	+2.000
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-2.000

Devlet tarafından ihraç edilen tahviller yurtdışı yerleşikler tarafından satın alındığında ilgili işlem devletin yükümlülüklerinde artış yaratacak ve alacak (+) olarak ödemeler bilançosu kayıtlarına yansıtılacaktır. Aynı zamanda bankaların dolar mevcudiyeti artacağından varlıklardaki bu artış, borç (-) şeklinde kaydedilecektir.

14- İlgili tahvil faizi 31/12/2010 tarihinde yıllık bazda yayımlanan ödemeler bilançosunda tahakkuk eder; ancak vadesi henüz gelmemiş olduğu için şu şekilde gösterilir;

3. ayın sonunda tahvilin bugünkü değeri basit faiz yöntemi ile şu şekilde hesaplanır;

$$\left. \begin{array}{l} \text{G.D.} = \text{Gelecekteki değer} \\ A = \text{Anapara} \\ \dot{I} = \text{Faiz oranı} \\ N = \text{Süre} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{G.D.} = A + A \times i \times n \\ \text{G.D.} = 2.000 + 2.000 \times 0.05 \times 3/12 = 2.025\$ \end{array}$$

Tahvilin 30/09/2010 tarihi ile 31/12/2010 tarihindeki değerleri arasındaki fark, tahakkuk eden faize denktir. İlgili örnekte bu rakam 25\$'dır (2.025\$ – 2.000\$). Tahakkuk eden faiz geliri ve onun denkleştirici kaydı aşağıda görüldüğü gibi yapılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Portföy yatırımları/Yükümlülükler/Borç senetleri/ Genel hükümet/Yurtdışı	+25
Cari işlemler hesabı (\$)	
Yatırım gelirleri/Portföy yatırımları/Gider	-25

Tahakkuk eden faiz cari işlemler hesabı altında yatırım gelirlerine ilave edilirken, ilgili faizin denkleştirici kaydı portföy yatırımlarına yükümlülük olarak ilave edilir. Bu durumda tahakkuk eden faiz, yeniden tahvile yatırılmış olur.

15- İş Bankası'nın yurtdışında yerleşik olan bankalardan 1.000.000\$ tutarında sendikasyon kredisi kullanması neticesinde sözkonusu durum ödemeler bilançosuna şu şekilde kaydedilir:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Portföy yatırımları/Yükümlülükler/Krediler/Bankalar	+1.000.000
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-1.000.000

Yurtiçinde yerleşik bankaların sendikasyon kredisi yöntemi ile yurtdışı yerleşik bankalardan sağlamış olduğu kredi, ilgili bankalar açısından bir yükümlülük oluşturur ve yükümlülüklerdeki bu artışlar alacak (+) olarak kayıtlara yansıtılır. Kredi kullanımı neticesinde bankalardaki döviz varlıkları artacağından, ilgili durum ödemeler bilançosunda bankalar hesabının borçlandırılmasına (-) yol açar.

16- Bir İngiliz yatırımcı IMKB’den 1.500\$ değerinde bir hisse senedi satın alır ve bu senedin bedelini Londra Bankası üzerine çektiği bir çek ile öderse ilgili kayıt şu şekilde gösterilir:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Portföy yatırımları/Yükümlülükler/Hisse senetleri	+1.500
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-1.500

Yurtdışı yerleşikler tarafından hisse senedi gibi menkul varlıkların satın alınması alacaklı (+) bir işlem olarak nitelendirilirken; karşılığında çek ile yapılan ödeme ülkeye döviz girişini arttırarak yerleşik bankalardaki döviz miktarının da artmasına neden olur.

17- Türkiye İtalya’dan ithal ettiği makineler için 500\$’lık bir sigorta masrafına katlanır ve bu tutarı bir İtalyan sigorta şirketine, İtalyan Bankası üzerine keşide edilmiş bir çek ile öderse sözkonusu durum için ödemeler bilançosuna yapılacak kayıt şu şekilde olur:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	+500
Cari işlemler hesabı (\$)	
Hizmetler/Sigorta hizmetleri/Gider	-500

Uluslararası sigortacılık faaliyetlerinde bulunan şirketlerle yapılan her türlü işlem, sigortacılık hizmetleri başlığı altında izlenir. İlgili örnekte de ithal edilen sigorta hizmeti bir gider (-) olarak bilançoda yer alırken; bu hizmet için ödenen bedel için ise alacak (+) kaydı yapılır.

18- Türkiye’de yerleşik bir kuruluş, Azerbaycan’daki yan kuruluşlarından elde ettiği 55.000\$’lık karı ülkesine transfer etmiştir. İlgili transfer bu kuruluşun yurtiçinde yerleşik bir bankadaki döviz tevdiat hesabına yapılmıştır. İlgili durum için gerekli kayıt şöyle yapılır:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/12/2010
Yatırım gelirleri/Doğrudan yatırımlar/Gelir	+55.000
Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-55.000

Yurtdışında yapılan yatırımlar neticesinde ülkeye giren faiz ve kar ödemeler bilançosuna gelir (+) olarak yansır ve bilançonun aktifine yazılır. Faiz ve karın finansal hesaplarda kaydedildiği denkleştirici hesap ise borçlandırılır (-).

19- Türk hükümeti 31/12/2010 tarihinde IMF’den 2 yıl vadeli, 500.000\$ değerinde kredi temin ettiğinde, ilgili kredi tutarı şu şekilde kaydedilir:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Yükümlülükler/Krediler/Genel hükümet/ Uluslararası Para Fonu kredileri/Kullanım	+500.000
Rezerv varlıkları/Resmi rezervler/Döviz varlıkları	-500.000

IMF’den temin edilen kredi bedeli, Türk Hükümeti tarafından resmi rezervleri artırmak amacıyla kullanıldığında rezerv hesabı borçlandırılırken (-), Hükümet’in yükümlülüklerinde gözlemlenen artış ise kredi hesabına alacak (+) kaydı yapılmasını gerektirir.

20- Bir Türk yatırımcı sahip olduğu Alman Hazine Bonolarından 3.000\$ faiz geliri elde eder ve bu gelir kişinin Türkiye’deki banka hesabına aktarılırsa ilgili durum şu şekilde kaydedilir:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/12/2010
Yatırım gelirleri/Portföy yatırımları/Gelir	+3.000
Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	-3.000

Bir Türk vatandaşının bonolardan elde etmiş olduğu faiz geliri ödemeler bilançosunda alacak (+) olarak kaydedilirken, o kişinin banka hesaplarında gözlemlenen artış ülkedeki yabancı varlık miktarını arttıracığı için borç (-) olarak kayıtlara alınır.

21- Bir Türk bankası ABD hazinesinden 60.000\$ değerinde altın satın alıp bunun karşılığını New York bankalarında tutulan dolar hesabından öderse şu şekilde bir kayıt yapılabilir:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	+60.000
Rezerv varlıkları/Resmi rezervler/Parasal altın rezervleri	-60.000

Bir ülkenin yabancı bankalar nezdindeki döviz varlıklarında görülen azalmalar ödemeler bilançosuna alacak (+) olarak yansıtılırken, rezerv varlıklardaki artış ise borç (-) olarak kaydedilir. Dolayısıyla örneğimizde 60.000\$’lık parasal altın rezervler varlıklarında bir artış yaratacağından bilançonun pasifine (-), karşılığında bankaların döviz varlıklarındaki 60.000\$’lık azalma ise bilançonun aktifine (+) kaydedilir.

22- Bir Türk madencisi yeni bulduğu 45.000\$ değerindeki altını Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na satarsa; bu altınla ilgili işlemler ödemeler bilançosuna şu şekilde kaydedilir:

Cari işlemler hesabı (\$)	31/12/2010
Genel mal ticareti/İhracat	+45.000
Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	
Rezerv varlıkları/Resmi rezervler/Parasal altın rezervleri	-45.000

Türkiye'nin elinde bulunan parasal altın rezervinde görülen artış ödemeler bilançosuna borç (-) kaydı yapılmasına neden olur. Türkiye'nin altın rezervlerinde borç (-) kaydı (altın rezervinde artış olduğu için) yapılırken, alacaklar toplamı ile borçlar toplamı arasındaki eşitliği sağlamak için, cari işlemler hesabının dış ticaret kısmına (biraz keyfi olarak) alacak (+) kaydı yapılır.²¹⁷

23- Bir Türk firması yurtdışında yerleşik bir firmadan 25.000\$ değerindeki parasal olmayan altını endüstriyel amaçla ithal ederse bu altınla ilgili kayıt aşağıdaki gibi yapılır:

Sermaye ve finans hesapları/Finans hesapları (\$)	31/12/2010
Diğer yatırımlar/Varlıklar/Bankaların döviz varlıkları	+25.000
Cari işlemler hesabı (\$)	
Genel mal ticareti/Parasal olmayan altın/İthalat	-25.000

²¹⁷ Dominick Salvatore, **Uluslararası İktisat; Teori Ve Problemler**, (çev.) Tamer İşgüden, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1986, s: 109.

Parasal olmayan altının işlenmek amacıyla (endüstriyel amaçla) satın alınması ülkenin resmi rezervlerini etkileyen bir işlem olarak görülmez; satın alınan altın bir mal ithali gibi kayıtlara işlenir. Dolayısıyla altın ödemeler bilançosunda genel mal ticareti altında ithalat (-) olarak kaydedilirken; altın için yapılan ödeme ise ilgili hesap altında alacak (+) şeklinde gösterilir.

Tüm bu işlemler neticesinde 31/12/2010 tarihi itibarıyla oluşan ödemeler bilançosu aşağıdaki şekildedir:

Tablo 7

Ödemeler bilançosu ayrıntılı sunum: Cari işlemler hesabı

ÖDEMELER DENGESİ AYRINTILI SUNUM (*) (Milyon ABD Dolar)		31.12.2010
		Haziran-Aralık
I -	CARİ İŞLEMLER HESABI	26.575
	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi(A+B+C)	-458.425
	Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-511.400
A.	DIŞ TİCARET DENGESİ	-510.000
1.	Genel Mal Ticareti	-485.000
1.1.	<u>İhracat</u>	90.000
1.2.	<u>İthalat</u>	-575.000
2.	Parasal Olmayan Altın (net)	-25.000
2.1.	<u>İhracat</u>	0
2.2.	<u>İthalat</u>	-25.000
B.	HİZMETLER DENGESİ	-1.400
1.	Taşımacılık	-1.200
1.1.	Navlun	-1.200
2.	Turizm	300
3.	Sigorta Hizmetleri	-500
C.	GELİR DENGESİ	52.975
1	Yatırım Geliri	52.975
1.1.	Doğrudan Yatırımlar	55.000
1.2.	Portföy Yatırımları	2.975
1.3.	Diğer Yatırımlar	-5.000
D.	CARİ TRANSFERLER	485.000
1.	Genel Hükümet	-15.000
2.	Diğer Sektörler	500.000
2.1.	İşçi Gelirleri	500.000

Tablo 8

Ödemeler dengesi ayrıntılı sunum sermaye ve finans hesapları

II -	SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI	-26.575
A.	SERMAYE HESABI	0
B.	FİNANS HESAPLARI	-26.575
1.	Doğrudan Yatırımlar	555.000
1.2.	Yurtiçinde	555.000
1.2.1.	Diğer Sermaye (Net)	555.000
2.	Portföy Yatırımları	3.525
2.1.	Varlıklar	0
2.2.	Yükümlülükler	3.525
2.2.1.	Hisse Senetleri	1.500
2.2.2.	Borç Senetleri	2.025
2.2.2.1.	Genel Hükümet	2.025
2.2.2.2.1.	Yurtdışı	2.025
3.	Diğer Yatırımlar	-1.285.100
3.1.	Varlıklar	-2.785.100
3.1.1.	Ticari Krediler	0
3.1.2.	Bankaların Döviz Varlıkları	-2.785.100
3.2.	Yükümlülükler	1.500.000
3.2.1.	<u>Ticari Krediler</u>	0
3.2.2.	<u>Krediler</u>	1.500.000
3.2.2.1.	Genel Hükümet	500.000
3.2.2.2.1.	Uluslar. Para Fonu Kredileri	500.000
3.2.2.2.	Bankalar	1.000.000
4.	Rezerv Varlıklar	700.000
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0
4.2.	Resmi Rezervler	700.000
4.2.1.	Döviz Varlıkları	805.000
4.2.2.	Parasal Altın	-105.000
III -	NET HATA NOKSAN	0

Net hata ve noksan kalemi = Cari işlemler hesabı + Sermaye ve finans hesapları

$$= 26.575 - 26.575 = 0$$

Cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesaplarının toplamı 0'a eşit çıktığı için net hata ve noksan kalemi ilgili bilançoda '0' olarak gösterilmiştir.

SONUÇ

Ödemeler bilançosu belirli bir dönem içinde bir ülkenin yerleşikleri ile yabancı ülkelerin yerleşikleri arasında yapılan uluslararası işlemleri gösteren sistematik bir tablodur. Dünyada bir günde bile milyonlarca uluslararası işlem yapıldığı göz önüne alınırsa, ödemeler bilançosu kavramının önemi ortaya çıkmaktadır.

Ödemeler bilançosu dünya çapında gerçekleşen tüm ekonomik işlemlerin sistematik bir biçimde sınıflandırılması ve belirli kurallar dahilinde kayıtlara alınmasını sağlamaktadır. Böylece ülkelerinin dış ticaretindeki dengeleri, yatırımların yönünü, parasal otoritelerin aktivitelerini, döviz kurundaki değişimlerin etkilerini, borçların dış kaynaklardan nasıl finanse edildiğini, nerelerde kullanıldığını, risklerini ve avantajlarını net olarak gözler önüne sermektedir. Belirtilen özellikleri göz önüne alınarak ödemeler bilançosu hükümetler, parasal otoriteler, ticari ve mali politikaları yürütenler, iş çevreleri ve yatırımcılar açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesapları olarak iki ana grupta sınıflandırılan ödemeler bilançosu, kendine has niteliklere sahip bir bilançodur.

Cari işlemler hesabı ise dış ticaret, hizmetler, gelirler ve cari transferler olmak üzere dört altbaşlık altında incelenmektedir. Dış ticaret dengesi mal ticareti (ithalat ve ihracat) kalemlerinden meydana gelmektedir. Hizmetler dengesi taşımacılık, turizm, iletişim, sigorta gibi uluslararası hizmet ticaretine konu olan işlemlerden oluşmaktadır. Gelirler dengesini oluşturan kalemler doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar neticesinde elde edilen gelirleri ya da katlanılan giderleri göstermektedir. Son olarak cari işlemler dengesine ise karşılığı olmaksızın yapılan işlemler (hediye ve hibeler, göçmen transferleri gibi) kaydedilmektedir.

Sermaye ve finans hesapları ise sermaye hesabı ve finans hesabı olmak üzere iki alt başlıkta incelenmektedir. Sermaye hesabı sermaye transferleri ve üretilmeyen, finansal olmayan varlıkların alım/satımı olmak iki unsurdan meydana gelmektedir. Finans hesabı, bir firmayı satın almak ya da mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla yatırımcının kontrol yetkisini sağladığı bir yatırım türü olan doğrudan yatırımlar; bir faiz ya da kar payı karşılığında uluslararası sermaye piyasalarından borç senedi, tahvil ve hisse senetlerinin satın alınması yoluyla yapılan bir yatırım türü olan portföy yatırımları; doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve rezerv hareketleri dışında kalan tüm finansal işlemleri içeren diğer yatırımlar ve son olarak da parasal otoritelerin ekonomideki dengesizlikleri gidermek ve uluslararası ödemelerinde kullanmak üzere sahip olduğu resmi ödeme araçlarını içeren resmi rezerv varlıkları olmak üzere dört alt bölümde incelenmektedir.

Bahsedilen tüm kalemler ödemeler bilançosunun sahip olduğu muhasebe sistemine göre kaydedilmektedir. Ödemeler bilançosunda tüm işlemler çift kayıt esasına göre muhasebeleştirilmektedir. İşlemler karşılıksız olarak gerçekleşse bile mutlaka dengeleyici bir hesap kullanılmaktadır. Ayrıca uluslararası işlemler mal ticareti için malın mülkiyeti değiştiği anda, hizmet ticareti için hizmet sunulduğu anda, karşılıksız transferler için hibe ve hediyeler verildiği anda ve finansal yatırımlar için finansal sermaye bir ülkeden diğerine geçtiği kaydedilmektedir. Kayıt birimi olarak ise uluslararası kabul görmüş bir para birimi, genellikle dolar kullanılmaktadır. Değerleme değişikliklerine ödemeler bilançosunda yer verilmemekte, bu konuyla ilgili değişiklikler uluslararası yatırım pozisyonunda sunulmaktadır.

Bahsi geçen hesaplar dışında ödemeler bilançosunda yer alan bir diğer hesap ise ‘net hata ve noksan kalemi’dir. Çift kayıt sistemine göre kaydedilen hesapların alacak ve borç toplamaları, bilgilerin noksan ve yanlış toplanması, ödeme sürelerindeki farklılık, kayıt dışı işlemler gibi durumlar neticesinde denk olmayabilir. Yani cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesapları toplamı

sıfırdan farklı olabilir. Bu durumda söz konusu fark net hata ve noksanlar hesabına işlenerek denklik sağlanmaya çalışılır.

İlgili çalışmada ödemeler bilançosunun bahsedilen tüm özellikleri, hesapların işleyişi, kaydedilmesi ve değerlendirilmesi konusu üzerinde önemle durulmuş, ödemeler bilançosunun gündelik hayattaki yerinden ve öneminden dikkatle söz edilmiştir. Son olarak çalışmaya dahil edilen uygulamalar ile küreselleşmenin öngördüğü uluslararası ticarete büyük öneme sahip olan ekonomik işlemlerin kayıt düzeni gösterilmiştir.

EK 1: ÖDEMELER DENGESİ TÜRKİYE UYGULAMASINA GÖRE AYRINTILI SUNUM KALEMLERİ²¹⁸

- I. CARİ İŞLEMLER HESABI
 - A. DIŞ TİCARET DENGESİ
 - 1. Genel Mal Ticareti
 - 1.1. İhracat f.o.b.
 - 1.1.1. İhracat f.o.b.
 - 1.1.2. Bavul Ticareti
 - 1.1.3. Uyarlama:Diğer Mallar
 - 1.2. İthalat f.o.b.
 - 1.2.1. İthalat c.i.f
 - 1.2.2. Uyarlama: Navlun Ve Sigorta
 - 1.2.3. Uyarlama: Diğer Mallar
 - 2. Parasal Olmayan Altın
 - B. HİZMETLER DENGESİ
 - 1. Taşımacılık
 - 1.1. Navlun
 - 1.2. Diğer Taşımacılık
 - 2. Turizm
 - 3. İnşaat Hizmetleri
 - 4. Sigorta Hizmetleri
 - 5. Finansal Hizmetler
 - 6. Diğer Ticaret Hizmetler
 - 7. Resmi Hizmetler
 - 8. Diğer Hizmetler
 - C. GELİR DENGESİ
 - 1. Ücret Ödemeleri
 - 2. Yatırım Geliri
 - 2.1. Doğrudan Yatırımlar
 - 2.2. Portföy Yatırımları
 - 2.3. Diğer Yatırımlar
 - 2.3.1. Faiz Geliri
 - 2.3.2. Faiz Gideri
 - 2.3.2.1. Uzun Vade
 - 2.3.2.1.1. Merkez Bankası
 - 2.3.2.1.2. Genel Hükümet
 - 2.3.2.1.3. Bankalar
 - 2.3.2.1.4. Diğer Sektörler
 - 2.3.2.2. Kısa Vade

²¹⁸ TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması, s.:24-27.

D. CARİ TRANSFERLER

1. Genel Hükümet
2. Diğer Sektörler
 - 2.1. İşçi Gelirleri
 - 2.2. Diğer Transferler

II. SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI

A. SERMAYE HESABI

1. Göçmen Transferleri

B. FİNANS HESAPLARI

1. Doğrudan Yatırımlar
 - 1.1. Yurtdışında
 - 1.2. Yurtiçinde
 - 1.2.1. Sermaye
 - 1.2.2. Diğer Sermaye (Net)
 - 1.2.3. Gayrimenkul (Net)
2. Portföy Yatırımları
 - 2.1. Varlıklar
 - 2.1.1. Genel Hükümet
 - 2.1.2. Bankalar
 - 2.1.3. Diğer Sektörler
 - 2.2. Yükümlülükler
 - 2.2.1. Hisse Senetleri
 - 2.2.2. Borç Senetleri
 - 2.2.2.1. Hisse Senetleri
 - 2.2.2.2. Genel Hükümet
 - 2.2.2.2.1. Yurtiçi
 - 2.2.2.2.2. Yurtdışı
 - 2.2.2.2.2.1. Borçlanma
 - 2.2.2.2.2.2. Geri Ödeme
 - 2.2.2.3. Bankalar
 3. Diğer Yatırımlar
 - 3.1. Varlıklar
 - 3.1.1. Ticari Krediler
 - 3.1.1.1. Verilen Krediler
 - 3.1.1.2. Geri Ödeme
 - 3.1.2. Krediler
 - 3.1.2.1. Merkez Bankası
 - 3.1.2.2. Bankalar
 - 3.1.3. Bankaların Döviz Varlıkları
 - 3.1.4. Diğer Varlıklar
 - 3.1.4.1. Merkez Bankası
 - 3.1.4.2. Diğer Sektörler
 - 3.2. Yükümlülükler
 - 3.2.1. Ticari Krediler
 - 3.2.1.1. Uzun Vade

- 3.2.1.1.1. Kullanım
- 3.2.1.1.2. Geri Ödeme
- 3.2.1.2. Kısa Vade
- 3.2.1.2.1. Kullanım
- 3.2.1.2.2. Geri Ödeme
- 3.2.2. Krediler
- 3.2.2.1. Merkez Bankası
- 3.2.2.1.1. Uluslararası Para Fonu Kredileri
- 3.2.2.1.1.1. Kullanım
- 3.2.2.1.1.2. Geri Ödeme
- 3.2.2.1.2. Uzun Vade
- 3.2.2.1.2.1. Kullanım
- 3.2.2.1.2.2. Geri Ödeme
- 3.2.2.1.3. Kısa Vade
- 3.2.2.2. Genel Hükümet
- 3.2.2.2.1. Uluslararası Para Fonu Kredileri
- 3.2.2.2.1.1. Kullanım
- 3.2.2.2.1.2. Geri Ödeme
- 3.2.2.2.2. Uzun Vade
- 3.2.2.2.2.1. Kullanım
- 3.2.2.2.2.2. Geri Ödeme
- 3.2.2.2.3. Kısa Vade
- 3.2.2.3. Bankalar
- 3.2.2.3.1. Uzun Vade
- 3.2.2.3.1.1. Kullanım
- 3.2.2.3.1.2. Geri Ödeme
- 3.2.2.3.2. Kısa Vade
- 3.2.2.4. Diğer Sektörler
- 3.2.2.4.1. Uzun Vade
- 3.2.2.4.1.1. Kullanım
- 3.2.2.4.1.2. Geri Ödeme
- 3.2.2.4.2. Kısa Vade
- 3.2.3. Mevduatlar
- 3.2.3.1. Merkez Bankası
- 3.2.3.1.1. Uzun Vade
- 3.2.3.1.2. Kısa Vade
- 3.2.3.2. Bankalar
- 3.2.3.2.1. Uzun Vade
- 3.2.3.2.2. Kısa Vade
- 3.2.4. Diğer Yükümlülükler
- 4. Rezerv Varlıklar
- 4.1. Uluslararası Para Fonu Nezdindeki Varlıklar
- 4.2. Resmi Rezervler
- 4.2.1. Döviz Varlıklar
- 4.2.2. Menkul Kıymetler

III. NET HATA NOKSAN

KAYNAKÇA

Kitaplar

Appleyard, Dennis R., Alfred J. Field ve Steven L. Cobb. **International Economics**. 5. Baskı. New York: McGraw-Hill Companies, 2006.

Ataman, Ümit. **Genel Muhasebe: Muhasebede Dönem Sonu İşlemleri, Cilt 2**. Yenilenmiş 14. Baskı. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2004.

Batiz, Francisco L. Rivera ve Luis Rivera-Batiz. **International Finance And Open Economy Macroeconomics**. New York: Macmillan Publishing Company, 1985.

Brown, Wilson B. ve Jan S. Hogendorn. **International Economics: Theory And Context**. Massachusetts: Addison-Wesley Pub. Co., 1994.

Chacholiades, Miltiades. **International Economics**. New York: McGraw-Hill Int. Editions, 1990.

Chambers, Nurgül. **Türev Piyasalar**. 2. Basım. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2007.

Çelik Kenan. **Makroiktisada Giriş**. 2. Baskı. Trabzon: Murathan Yayınevi, 2009.

Çetinkaya, Özhan ve Zuhal Yıldırım. **Devlet Muhasebesi**. 2. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi, 2006.

Daniels, Joseph P. ve David D. Vanhoose. **International Monetary And Financial Economics**. Ohio: South-Western Publishing, 2002.

Dinler, Zeynel. **İktisada Giriş**. Gözden Geçirilmiş Dördüncü Basım. Ankara: Ekin Kitabevi Yayınları, 1998.

Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. **Ekonomi Politikası: Teori Ve Türkiye Uygulaması**. 7. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Erdoğan, Niyazi. **Uluslararası İşletmelerde Mali Risk Yönetimi & Çağdaş Finansman Teknikleri**. 2. Basım. Ankara: Kent Matbaacılık, 1993.

Ertek, Tümay. **Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle)**. İstanbul: Beta Yayınevi, 2004.

Ertürk, Emin. **Makro İktisat: Küresel Ekonomide Makroekonomik Analize Giriş**. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 1999.

Gökçen, Gürbüz, Nuran Cömert Doyrangöl, Cemal İbiş. **Genel Muhasebe Defter Tutma Uygulamaları**. 3. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No:527/761, 2002.

Gökçen, Gürbüz, **Devlet Muhasebesi Uygulamaları Teori Uygulamalar Ve Öneri**. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2003.

Hatiboğlu, Zeyyat. **Uluslararası İktisada Giriş**. 1. Baskı. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 1996.

Husted, Steven ve Micheal Melvin. **International Economics**. New York: Harper & Row Publishers, 1990.

İşgüden, Tamer ve Müfit Akyüz. **Uluslararası İktisat**. İstanbul: Evrim Kitabevi, 1990.

İyibozkurt, Erol. **Uluslararası İktisat: Teori Politika Ve Uygulama**. 4. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001.

Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi: Teori Ve Politika**. 9. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2009.

Kenen, Peter B. **The International Economy**. 3. Basım. Cambridge University Press, 1994.

Kindleberger, Charles P. ve Peter H. Lindert. **International Economics**. 6. Basım. Georgetown: Richard D. Irwin Inc, 1978.

Korkmaz Turhan ve Ali Ceylan. **Sermaye Piyasası Ve Menkul Değer Analizi**. 4. Baskı. Bursa: Ekin Baskım Yayın, 2007.

Kreinin, Mordechai E. **International Economics: A Policy Approach**. 7. Baskı. Fort Worth: Dryden Press, 1995.

Krugman, Paul R. ve Maurice Obstfeld. **International Economics: Theory And Policy**. 7. Baskı. Boston, MA: Addison-Wesley, 2006.

Meade, J.E. **The Balance Of Payments**. London: Oxford University Press, 1970.

Parasız, İlker. **İktisada Giriş**. 9. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2008.

Parasız, İlker. **Uluslararası Para Sistemi**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996.

Rosenborg, Jerry M. **Dictionary Of International Trade**. New York: John Wiley&Sons Inc., 1994.

Salvatore, Dominick. **International Economics**. 5. Baskı. Englewood Cliffs: Prentice Hall International, 1995.

Salvatore, Dominick. **Uluslararası İktisat; Teori Ve Problemler**. (çev.) Tamer İşgüden. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1986.

Scitovsky, Tibor. **Money And The Balance Of Payments**. London: Unwin University Books, 1969.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika Ve Uygulama**. Genişletilmiş 16. Baskı. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007.

Sipahi, Barış, Serhat Yanık ve Cevdet Topal. **Devlet Muhasebesi**. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.

Sloman, John. **İktisat Makro**. Ahmet Çakmak (çev.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 2004.

Södersten, Bo ve Geoffrey Reed. **International Economics**. 3. Baskı. Londra: Macmillan Press Ltd., 1994.

Stern, Robert M. **The Balance Of Payment Theory And Economic Policy**. New York: The Macmillan Press, 1973.

Oktay, Nüvit. **Dış Ticarete Giriş**. Anadolu Üniversitesi Yayın No:1624; Açık Öğretim Fakültesi Yayın No:848, 2005.

Öksüz, S. **Türkiye’de Para Ve Dış Denge İlişkisi**. Eskişehir: E.İ.T.İ. Akademisi Yayınları No: 223/146, 1980.

Thirlwall, A.P. ve Heather D. Gibson. **Balance Of Payments Theory And The United Kingdom Experience**. 4. Basım. Londra: The Macmillan Press Ltd., 1992.

TÜİK. **Dış Alem Hesapları 2000-2005**. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2007.

Türkbal, Aydın. **İktisada Giriş**. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1993.

Ülgen, Gülten. **İktisat Bilimine Giriş**. 2. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Walther, Ted. **Dünya Ekonomisi**. Ü. Çağlar (çev.). İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

Sürelî Yayınlar

Biyan, Özgür. **Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı**. İstanbul: Mali Çözüm Dergisi. Sayı:82, Temmuz- Ağustos 2007.

Hatunoğlu Zeynep. **Çok Uluslu Şirketler, Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı Ve Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu**. Mali Çözüm Dergisi. Sayı 78, Kasım-Aralık 2006.

Yükseler Zafer. **Makroekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi**. Türkiye Bankalar Birliği- Bankacılar Dergisi, Haziran 1998.

IMF. **Financial Organization And Operations Of The Imf**. 6. Baskı. Washington, Pamphlet Serisi, Yayın No.45, 2001.

Karaaslan, Erkan. **Devlet Muhasebesi Olgusu Ve Ülkemizde Devlet Muhasebesi Standartları**. Ankara: Türmob Yayınları- 276, 2005.

Karaaslan, Erkan. **Kamu Muhasebesinde Dönem Sonu İşlemleri**. Ankara: Türmob Yayınları, Yayın No.370, 2009.

TCMB. **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bülten**. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü Basımı Sayı:13, Eylül 2009.

Araştırma Yayınları

Çıplak, Uğur. **Ödemeler Dengesinde “Net Hata Ve Noksan” Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme**, Ankara: TCMB Yayınları, Kasım 2005.

Eken, Adnan. **Cari İşlemler Dengesi Üzerine Model Çalışması**. Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No:9020, 1990.

Tiryaki, Tolga. **Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik Ve Türkiye Örneği**. Ankara: T.C.M.B. Araştırma Genel Müdürlüğü, Temmuz 2002.

Tezler

Mutlu, Osman Çağatay. **Türkiye’de Dış Borç İstatistiklerinin Derlenmesi Ve Dış Borç İşlemlerinin Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yansıtılması**. Ankara: TCMB Yayınları, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2006.

İnternet Kaynakları

Hazine Müsteşarlığı. **Ödemeler Dengesi.** Ankara, 1997, <http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Kitaplar/odemelerdengesi.pdf> , (1 Aralık 2009).

IMF. **Revision Of The Fifth Edition Of The IMF's Balance Of Payments Manual.** <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf>, (11 Kasım 2009).

IMF. **Balance Of Payments And International Investment Position Manual.** Sixth Edition. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>, (16 Ocak 2010).

IMF. **Liability Aspects Of SDRs.** Hidetoshi Takeda IMF Statistics Department, 2006, <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/pdf/fu111.pdf> , (26 Mayıs 2010).

TCMB. **Ödemeler Dengesi Raporu (2009-IV. Çeyrek).** <http://www.tcmb.gov.tr/research/odemeler/odemeler.html> (6 Nisan 2010).

TCMB. **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım Ve Türkiye Uygulaması.** <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf>, (17 Aralık 2009).

TCMB. **Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması.** <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/uyypmet.pdf>, (15 Kasım 2009).